

Дагыстан адабияты

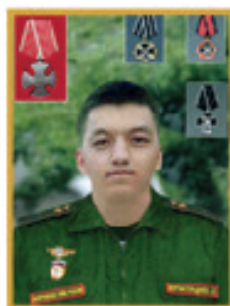
Байтерек

Йылда эки кере шыгады

Москвада 1945 йыл оъткен биринши Енъуьв
парадынынъ ортакшысы Кошманбет Кидирниязов

*СВО-да катнастып, яс янларын
Россия эл уышын берген яс йиштилер*

**Амирхан
Мурзагельдиев**

**Кайтарбий
Елманбетов**

**Арифуплла
Байрамов**

**Алибек
Шамсудинов**

**Тимур
Нуралиев**

БАЙТЕРЕК

Литературно-художественный
и общественно-политический альманах
Выходит два раза в год

Адабиятлы эм ямагат политикалы альманах
Йылда эки кере шыгады

Учредитель:
Агентство информации и печати
Республики Дагестан

1
2025
январь - июнь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских журналов
“Соколенок” и «Литературный
Дагестан»

ЖУРНАЛДЫНЪ ИШТЕЛИГИ ЭЛДИНЪ ЙИГИТ УВЫЛЛАРЫ

«Меним наьсипли куьнлерим» (Москвадагы биринши Енъуьв парадынынъ ортакшысы Кошманбет Кидирнязов эскереди).....3
«Сталинград туьбиндеги согысларда» (Уллы Аталык согысынынъ ветераны Асан Межитов эскереди).....5
«Эстен де, юректен де таймас» (Согыс ветераны Хайрудин Лукманов эскереди).....7
«Аталык согыстынъ йоллары ман» (Согыс ветераны Мавлимберды Капитуллаев хабар лайды).....8
«Эсимде согыс куьнлер» (Согыс ветераны Муса Байгараев эскереди).....9
«Коьк дайым ашык болсын» (Согыс ветераны Мезей Оразалиевтинъ кыска хабарыннан).....10

УЛЛЫ АТАЛЫК СОГЫСЫНЫНЪ ЕНЪУЬВИНЕ

Шаирлердинъ косымы: Муса Курманалиев, Гамзат Аджигельдиев, Кельдихан Кумратова, Бийке Кулунчакова, Борис Иналов, Айдемир Мурзабеков, Асан Межитов.....11

Баска халклардынъ адабиятыннан: Расул Гамзатов, Кайсын Кулиев, Анвар Аджиев, Давид Кугультинов, Шаид Рашидов, Марина Колнобакина, Алирза Саидов, Сарат Алиева, Хусей Лепшоков, Патимат Абукова.....19

НОГАЙ РАЙОННЫНЪ ТАРИХИ

Сейдахмет Рахмедов, журналист. «Караногай маданиятынынъ оьрленуьв йолы».....33

Етекши - бас редактор

М. Ахмедов

Редактор

Б. Кулунчакова

Редакциядың коллегиясы

А. Исмаилов *(бас редактордың орынбасары)*

М. Авезов

В. Казаков

Э.Кожаева

Ш.Курмангулова

З.Магомедова

Редакциядың адреси:

367025, Махачкала,

Даниялов орамы, 55

Телефонлар:

бас редактор - 67-16-31

бухгалтерия - 67-18-75

БАЙТЕРЕК №1

На ногайском языке

январь - июнь

ПОЭЗИЯ ЭМ ПРОЗА

Суюн Капаев. «Баспаланмаган ятлавлар».....38

Басир Абдуллин. Повесть «Кызыл шешкейлер»...48

Салимет Майлыбаева. Мерекели ятлавлар.....70

КОЫШИРИЛГЕН ЯТЛАВЛАР

Наталья Харлапьева, Якутия.....78

Рафис Корбан, Татарстан.....80

Юлдуз, Крым.....81

ОЛАР ИСТЕ СЫЙ, АБЫРАЙ КАЗАНГАНЛАР

Журналист Крымхан Добагова ман хабарласув.

Суьвретши Мархаба Шалиевадың яратушылык куллыгы.....83

НОГАЙЛАРДЫНЬ БУРЫНГЫ БАЙРАМЛАРЫ

Турцияда болган Сабантой.....91

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00412 выдан
Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан от
22.04. 2019 г.

Выход в свет 15.04.2025 г.

Подписано в печать 18.04.2025 г.

Тираж 316 экз. Заказ № 238.

Цена свободная.

Печать офсетная. Бумага офсетная.

Формат 70х108 $\frac{1}{16}$. Усл. печ. л. 8,4.

Уч. изд. л. 7,18.

Физ. печ. л. 6,25

Редакция и издатель:

Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан “Редакция республиканских журналов “Соколенок” и «Литературный Дагестан». Адрес редакции и издателя: 367025, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55

Типография: ООО «Агентство «Кавказинтерпресс»

Адрес типографии: 355002, Ставропольский край,
г. Ставрополь, ул. Лермонтова 191 Б

Элдинъ ийишъ увыллары

* * *

Йыллар озган сайын Енъуьвге коьп куьш салган ветеранлар айлакта азаядылар. Кене де журналистлердинъ, язувшылардынъ талабы ман ветеранлардынъ согыс акында эскеруьвлери китаблерде, газеталарда баспаланып калады. Сол китаблердинъ бириси «Оьмирлерге йигитлик» деп аталып Махачкалада 2000-нши йыл шыккан. Бизге коьре ол китаб яслар тувыл, уйкенлердинъ коьбисинде йок. Сонынъ уьшин аргы дунияга кеткен, Элди, халкты янын аямай явлардан саклаган оьрметли ветеранлардынъ эскеруьвлерин сол китабтен аламыз. Артык сый биревге де зыян бермеген.

МЕНИМ НАЬСИПЛИ КУЬНЛЕРИМ

*(Москвадагы биринши Енъуьв парадынынъ ортакшысы
Кошманбет Кидирниязов эскереди)*

Нит – артиллериялык полкымыз Чехословакиядынъ бас каласы Прагадынъ ювыгындагы орманлыкта ерлескен. Эстеликли куьнлердинъ бириси 24-нши май эди. Неге десе сол куьн полктынъ коммунистлерининъ ашык партиялык йыйыны болды эм сонда мага, меним аьскерши йолдасым Рыжаковка (ол Ставрополь крайдан эди) шатлыклы аьлде Москвада болак Енъуьв парадында ортакшылык этуьв уьшин шайытлама кагыт тапшырдылар. Аьскер сырасында 6 йыл куллык этип, Ногай шоьлиннен алып Берлинге дейим согыстынъ кан тоьгисли йоллары ман оьткен аьдемге, оьзек те, сол куьн энъ де наьсипли эм эстеликли эди.

Биз Дрезден каласына йол алып келдик эм Биринши Украина фронтыннъ штабында Москвага йолланмага аьзирленип басладык. Баьриси мунда 1000 аьскерши, олай демек, аьскерлердинъ аьр бир туьркиминнен юзер аьдем йыйылган эди. Сайланып аькелинген аьскершилердинъ аьр кайсысы да мактавга тийисли эди: омыравлары аьскерлик савгаларына толган, каты согыс майданларында йигитлик коьрсеткен, эсапка партиялыгы, куваты эм бойы алынган. Сондайлардынъ сырасында мага да болмага туьсти.

-- Сиз элимиздинъ бас каласы Москвага барасыз. Яхшы йолга! – деп Дрезден каласынынъ вокзалында бизди йолга салдылар. Биринши Украина фронтыннъ басшысы, Совет Союзынынъ маршалы Иван Семенович Конев парадтынъ ортакшыларына энъ ийги йоравларын айтты эм бизим поезд Москвага карап йол алды.

Юректи телезиткен, коьнъилди куванткан куьн оьз элимиздинъ биринши станциясыннан басланды. Ушынын айтсак, биз шет эллерде йылдан артык заман озгарып, куьнде де душпан ман каты согысып, тувган – оьскен ерлерге бек аьсирет болып калган эдик. Булайына да, оьлмей кайтаякпызба яде болса шет эллерде, ят ерде коьмилип калаякпызба, бирев де эртеректен билмей эди. Энди биз, енъуьвшилер, оьз элимизди коьрип турмыз, мине биз де сав! Поезд

токтаганлай баъри аьскершилер де атылып шыктылар, «Тувган еримиз!», «Бизим элимиз!», «Ура!» деп кышкырдылар, бири-бирисин кушаклап, куьезлерин ясырып болмадылар. Топырак та, ава да бизге куванадылар, солай болып сезиледи бизге.

Москва каласы, Белорус вокзалы. Москва яшавшылары бизди карап турган экенлер, коьтерип алып, коьп суьйип, оьрметли увылларындай коьрдилер. Бизди кушаклайдылар, йылайдылар, суьйинедилер. Бир карт агай бизге янасып, булай дейди: «Мен бу вокзалда тек яраланган, йоьнькиген аьскершилерди карсы алатаган эдим. Шуькир кудайга! Куватлы, ярасык йигитлерди де коьреек куьним бар экен!» - дейди куьезленип.

Биринши Украина фронтыннан бизим йыйылма полкымыз 1000 аьдем эди. РСФСР Оьр Советининь аьскерлик училищесининь уьйлеринде ерлесип, 20 куьннинь ишинде Еньуьв парадына аьзирлик коьрип турдык. Ас-сув эм баскалай аьжетсизлев маьселелери аьруьв шешилген эди. Москвадын тигуьв фабрикаларында болса парадтын катнасувшыларын кийим мен канагатлав уьшин уьйкен куллык юритилди. Бос заманларымызда биз Москвада Кызыл майданды, Лениннинь мавзолейин, Уьйкен театырды, оькимет циркти, паркларды, орамларды, ер астындагы метроды эм баскалай ярасык ерлерди коьрмеге шалыстык. Сол куьнлер дайымга эсимде калды.

Бир куьн тань атып-атпай, кешеги уьш сабаттын мезгилинде бизди тургыздылар. Соьйтип, Кызыл майданга келип калдык эм полктын оьтеек йолы ман таныстык. Еньуьв парадынын куьнин баъри ягыннан да аьзирледик. Бизим уьстимизде басшылав куллыгын Совет Союзынын уьш кере Баьтири И.Покрышкин юритти.

16-ншы июньде бек шатлыклы аьлде бизим полктын баъри де аьскершилерине «За Победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.» деген медаль тапшырдылар. Мен де тийисли болдым. Сондай коьтеринки аьлде парадтын куьнине етип калдык.

Эстеликли, аьли де коьз алдымда коьринип турган Еньуьв парады. Москва. 1945-нши йыл. 24-нши июнь. Куваныш эм кайдай ды оьктемлик юректи телезитеди. Эртеньги 9 сабат 45 такыйкада биз, ярасыклы кийинген еньюьвши – аьскершилер, колымыздагы карабин туьбеклер мен, омыравларымызда яркыраган орденлер эм медальлер, куьннинь ямгырлы болувына карамай, коьньилли ой-ниетимиз бен парадтын басланувын куьтип турамыз. Эртеньги 10 сабат. Кремльдин курантлары заньырайдылар. Кызыл майданда тарих маьнели Еньуьв парадын Совет Союзынын маршаллары Г.К.Жуков эм К.К.Рокоссовский кабыл этип алып, баъри де полкларды айланып шыгададылар эм олардын кутлавлары «Савлык йораймыз, йолдас Маршал» деген соьзлерден сонь «Ура, ура, ура!» тавыслары ман тамамланады. Эки де маршал Мавзолейге янасып, онынь трибунасына коьтерилдилер. Кызыл майданнын ортасына 1400 аьдемнен туьзилген уьйкен оркестр шыгады эм генерал-майор С.А.Черницкийдинь басшылык этуьви мен «Даньклан орыс халкы» деген гимн-йырды ойнап баслайды. Оннан сонь Совет Союзынын Маршалы Г.К.Жуков трибунадан кыска соьзи мен шыгып соьйлеп, Совет правительствосы эм коммунист партиясы атыннан сол Кызыл майдандагы баъри де кыйыншыларды, шет эллерден эм туьрли-туьрли калалардан, авыл

ерлериннен келген конактарды, аскерши-фронтвиклерди совет халкынынъ уллы Енъуви мен кутлайды.

Шатлыклы аьлде анъ занъырайды. Бизим полкты маршал И.С.Конев басшылайды. Аскерлик байрагымызды алып барувшы Совет Союзынынъ уыш кере Баьтири А.И.Покрышкин эди. Парадта бизим фронттынъ 36 кызыл байрактары елпилдейди. Аьр бириси мен фронттынъ аскер боьликлери Москва, Сталинград, Ленинград калаларыннан, Кавказ тавларынынъ туьбиннен алып душпаннынъ бас каласы Берлинге дейим кан тоьгисли согыс йолларын оьткен. Сол байрактары ман полкымыз Мавзолейдинъ касына янасып келгенде, онынъ туьбине енъилген душпаннынъ 200-ден артык байрактары тасланып туры эди. Олардынъ арасында согыс майданында бизим колымызга туьскен Гитлердинъ штандарт – байрагы да сыйсыз болып ятыр. Наьлет байрактардынъ бактысы солай болмага да керек!

Кызыл майданга биз 200 аьдем болып аяк басып, аьр кимнинъ туткан орыны ман, аян белгиленген борышы ман оьтпеге тийисли эдик. Сол йосыкты тутамыз. Мен доьрт муьйисли «коробочкадынъ» ортасында, алтыншы сырада бесинши эдим. Мени мен бирге аскерлик туьркимде меним авылдасым Михаил Афанасьевич Белов (ол Тарумов районнан, артиллерист эди) ортакшылайды. Соьйтип, эки саьаттинъ заманына эсапланган Енъуьв парады уйгынлы эм шатлыклы аьлде оьтти. Оннан сонъ Москвадынъ орамларында эм майданларында совет аьдемлери Уллы Енъуьвдинъ байрамын байрамшылап, кешки каранъалыкта бизи мен бирге 400 алат-ярактары ман берилген Енъуьвдинъ салютына куьезленип турдылар. Сондай оьлшемсиз уйкен шатлыкты мен биринши кере коьрген боларман.

Экинши куьн, 1945-нши йылдынъ 25-нши июнинде бизге Оьр Главнокомандующийи И.В.Сталиннинъ атыннан разылык билдирилди. Сол куьн мага бир айлык тыншаюв тийисли болды. Мен 6 йылдан бери Ногай шоьлин, тувып-оьскен ерлеримди коьрген йок эдим. Тувган авылымда болув мага наьсипке тенъ эди.

Йыллар оьтип барады. Ама олардынъ аьр кайсысы да оьзинше маьнели эм эстеликли. Не десем де, сол 1945-нши йылдынъ 24-нши июни, Енъуьв парадынынъ куьни, «Бирев де мутылмаган, бир зат та мутылмаган» дегенлей, меним эсимде энъ наьсипли куьн болып калган.

СТАЛИНГРАД ТУЬБИНДЕГИ СОГЫСЛАРДА

(Уллы Аталык согысынынъ ветераны Асан Межитов эскереди)

Мен алдынгысы Караногай районнынъ Бийарслан авылында 1922-нши йылдынъ сентябрь айында тувганман. Ата-анадан айлак яслай калып, агам Арслан ман ювыгымыз Юмагулдынъ колында оьстик.

1940-ншы йылдынъ куьз айында Кызыл Аьскер сырасына эр борышты толтырмага шақырдылар. Армияга алынув – ол яслардынъ энъ де сыйлы парызы эди, бизим суьйинишимиз коькирегимизде сыймайды. Сол йыл мени мен Аьскер сырасына бир вагонда кеткенлердинъ тек уьшевининъ атлары эсимде калыпты. Олар: Дикев Янмурзаев, Амет Буланбаев (Нариман авылдан),

Оспан Кульчиков (Сары-Сув авылдан). Йолда бир ай юрип, Монголияга етип, сонда Япония ман арадагы межеди саклап турдык.

1941-нши йылдынъ июнь айында элимизге капылыстан немец-фашист Германиясы шапкынлык этти. Биз Уллы Аталык согыстынъ фронтына йиберилмеге деп уйгынланган миномет батальонга язылдык (Амет Буланбаев эм мен бириншилерден болып). Бизим батальонды Сталинград каласын босатпага деп йибердилер. Август айдынъ ызына етистик. Батальонды генерал-лейтенант В.И.Чуковтынъ сав дунияга белгили болган 62-нши армиясынынъ сырасына костылар. 1942-нши йылдынъ сентябрь айыннан баслап, биз каладынъ ишинде немец-фашистлердинъ 6-ншы армиясы ман канлы согысты басладык. Сталинградта 200 куьн узагында аьр бир орам уьшин, аьр бир уьй уьшин туьтеген каты урыслар юрип турды.

«Биз уьшин Волгадынъ аргы ягында ер йок, Сталинградты явга бермеспиз!» -- деп совет аьскершилери ант эттилер.

Гитлердинъ планына коьре, ол Сталинградты алдык деп билдиргенлей ок, Япониядынъ бир миллион армиясы, Турциядынъ 500 мынъ аьскерлери бизи мен согыспага аьзир эдилер. Ама бизим халкымыз, баьтир аьскершилерибиз Гитлердинъ намарт ойын буздылар. 1943-нши йылдынъ 2-нши февралинде Сталинградтынъ туьбинде курсавга туьскен 330 мынъ душпан аьскерлерининъ оьлмей калганлары есирге берилдилер.

Сталинград каладынъ согысында (1942 йылдынъ 17-нши декабрине) мен яраландым. Госпитальде 4 айлар ятып эмленген сонъ мени уьйге кайтардылар. ВТЭК комиссиясы мени Уллы Аталык согысынынъ сакаты деп белгиледи.

Биз, ветеранлар, кавга йылларда элимиз, халкымыз коьрген эм басларыннан кеширген баьле-казаларды бир де мутпаякпыз, оны яс несиллер де мутпага керек туьыл. Эндиден армаган сондай каты сынаьды бизге алла эки кайтарып коьрсетпесин! Согыс йылларында элин коршалап дав майданларда янын бергенлердинъ эстелиги алдында, согыстан кайтып келип халк хозяйствосын аяк уьстине тургызувда белсенли ислеген фронтовиклер алдында басымызды уьйкен муьсиревлик пен иемиз.

Согыстан сонъ районга келгенлей, партиялык, совет эм хозяйство тармакларында иследим. Фронт йылларда бузылган авыл хозяйствосын янъыдан коьтеруьвде салган кыйыным уьшин медальлер мен, Сый грамоталар ман баргыланганман.

Ислей турып ятлаьлар язбага да заман табатаган эдим. Бу ис мага коьп коьнъил берди. Язганларым «Тувган ерим» деген аьлманахта, ногой поэзиясынынъ антологиясында эм газеталарда баспаланды. Бир ятлаьымды окуьшыларга эскеремен:

ЭСИМДЕ

**Волга бойы тизилген,
Уьйлеринъ эм йолларынъ.
Мол байлыкка ныкланган,
Аллы – ясыл кырларынъ.
Дайым меним эсимде.**

Таварыхынъ айлак бай,
Коьп коьргенсинъ кыйынлык.
Согысларда сен тапкан
Уллы Енъуьв эм сыйлык.
Дайым меним эсимде.

Баьтир-кала сен намарттынъ
Йолын бувдынъ каядай.
Тамагынънан ыслаган,
Колын кестинъ аямай.
Коьрдим оны – эсимде.

Мынълаган яс йигитлер
Аямады янларын.
Явды каты соктылар,
Волга ювды канларын.
Коьрдим оны – эсимде.

Согыслардынъ биринде,
Яраланды онъ колым.
Госпитальден шыккан сонъ,
Оьгтим енъуьв мен йолын.
Олар баьри – эсимде.

ЭСТЕН ДЕ, ЮРЕКТЕН ДЕ ТАЙМАС

(Согыс ветераны Хайрудин Лукмановтынъ эскеруьвиннен)

1940 йылда, Кизлярдагы педагогикалык училищеди кутарган сонъ, Каясула авылынынъ орта школасында окытувшы болып ислеп басладым. Сол йылдынъ август айында Каясула ВЛКСМ райкомынынъ секретарининъ орынбасары болып район конференциясына сайландым.

Бизим яс куват яшавымызда, неше мырадларымызды анъсыздан басланган согыс боьлди, беркимеген ийинлеримизге уйкен кайгы салды. Ашшы хабарды эситеек куьн биз эртенънен стадионда футбол ойнап туры эдик, авылга 8-нши совхоздынъ командасы келген эди. Бирден радио баьрин де сескентип, элимизге яв шапканын айтып баслады. Соьйтип бактымыз эки кесекке боьлинди: давдан алдын эм дав йылларында.

23 июньде район орталыгы Каясулада уйкен митинг болды. Онда мага ВЛКСМ атыннан шыгып соьйлемегне туьсти. Оьз соьзимнинъ ызында мен баьри де комсомолшыларды фронтка язылмага шақырдым. Оларга коьрим болар уьшин бас деп оьзим аьризе язып военкоматка бердим. Меннен сонъ 130-га ювык яслар аьризе яздылар, оьз разылыклары ман согыска бараягын билдирдилер. Мен 22-нши июльде фронтка кеттим.

Согыс йылларында мен Куьнбатар, Калинин эм 3-нши Белорус фронтлардын урысларында катнастым. Калининск, Смоленск областъларди, Белоруссия ССР-ды немец баскыншылардан босатувда ортакшылык эттим.

Орша каласын босатув уьшин бизим Кызыл Байраклы Суворовтынъ экинши дережели орденине тийисли болган стрелковый дивизияга «Оршанский» деген атаклы ат тагылды. 1944 йыл июль айында Белоруссиядынъ бас каласын босатув ман бизим дивизия СССР Оькимет межесин оьтти.

Тыс эллерди явдан босатып басладык. Польша, Куьнтувар Пруссия, Австрия, Венгрия, Чехословакия. Бизим артиллерия полкы сосы оькиметлер уьшин каты куьреслерде ортакшылык этти.

Согыстынъ кутылувын мен 1945 йыл 9 майда Чехословакияда карсы алдым. Уллы Аталык согысында катнаса турып эки кере яраландым, бир кере айлак та авыр яра тийди. Каты куьреслерде ортакшылык эткен уьшин Кызыл Юлдыз ордени мен эм медальер мен савгаланганман.

1945 йылдынъ ноябрь айында армиядан кайтарылдым. Сол ок йылдынъ декабрь айында Каясула ВЛКСМ райкомынынъ секретари этилип сайландым. Сол заманнан алып оьз кеспим бойынша ясларды тербиялап келемен. Мен согыс заманнан калган бир кагьтты аявлап саклайман. Оны мага дивизиядынъ басшысы берген, мактав кагьтта булай деп язылган: «Согыс ветеранымыз Х.Лукманов Кызыл Байраклы Суворовтынъ экинши дережели орденине тийисли болган стрелковый дивизия ман согыста катнасып, уьйкен косымын эткен. Бизим дивизия Калининск областьтинъ Торжок деген каласыннан алып Германиядынъ орталыгы – Силезияга дейим барган. Душпанды урувда эткен баьтирлиги уьшин Бас Главнокомандующий, Совет Союзынынъ Маршалы йолдас Сталин дивизияга, сонынъ ишинде сизге де, он кере мактав эткен. Он кере биз уьшин Москвада салют берилген».

Аьр бир келген янъы йыл ман Уллы Аталык согыстынъ каты куьнлери бизден алыс кете бередилер. Болган ман, согыс ветеранларынынъ эмлериннен эм юреклериннен бир заманда да совет халкынынъ баьтирлиги эм эрлиги таймаяк.

АТАЛЫК СОГЫСТЫНЪ ЙОЛЛАРЫ МАН

(Согыс ветераны Мавлимберды Капитуллаев хабарлайды)

1943-нши йылдынъ март айы. Орта-Тоьбе авыл Советиннинъ еринде яшайтаган 30-га ювык ясларга военкоматтан шакьрув хатлары келди. Солардынъ ишинде мен де бар эдим. Ювыкларымыз бизди, коьз ясларын акырын сыпырып, йолга салдылар. Баьри де анълайды: кайтып келуьвге йол шыкса, ажжал янында турмаса, кудай сакласа. Ама ол соьзлер айтылмай, ювыклардынъ юрегинде сакланып калдылар.

Бизди Кизляр каладан Моздокка (35-нши запасной полкка) йибердилер, онда бир айга ювык согыс йосыкларына уьйретилер. Сонъ биз Сталинград, Камышин калаларда болып, Донской Казачий Кызыл Байрак орденли корпустынъ 12 дивизиясынынъ 45-нши полкынынъ сырасында Корсунь-Шевчековскийди босатпага ортакшылык эттик. Согыс каты аьлде озды. Калады босаткан сонъ биз Модавияды босатпага кеттик. Сонда меним йолдасым Элгайтар Рамазанов (Сьлув-Тоьбе авылдан) пулеметчик, а мен онынъ экинши

номерли коьмекшиси эдим. Молдавияды босатып, Румынияга шыктык. Оннан да немец гитлершилерди кувдык. Урыслардынъ бирисинде меним аягыма яра тийди, мен бир аз заман госпитальде яттым. Ярам сав болган сонъ тагы да полкыма келдим эм Элгайтарды аман-эсен йолыгып, бек суьйиндим.

1944 йыл кыста биз Венгриядынъ япсарына аяк бастык. Мунда Балотон деген коьлдинъ янында немец аьскершилері яхшы беркип токтаган эдилер, олар бу ерден козгалмага суьймедилер. Оларга коьмекке Власовтынъ аьдемлери де келгенлер. Явдынъ куьши не шаклы артса да, бизим армия оларды кувып, Балотон коьлди босатты. Сол каты урысларда меним йолдасым Эльгайтар ян берди, меним де басыма яра тийди. Кене де яраланувым енъгил болганга, госпитальде коьп ятпадым. Полкта мени Балотонда коьрсеткен йигерлик уьшин «За отвагу» деген медаль карап туры эди.

Меним эсимде дайымга калды Будапештти босатувдагы каты урыслар. Онда бизим аьскершилер аьр бир орам, уьй уьшин куьшли согысты. Коьп аьдемди оьли аьлде, куьшли яралы кепте йойдык, Дунайды бир неше кере оьтпеге туьсти. Кыйналсак та Будапештти босаттык. Бизим полкта аьдемлер аз калганга, толтырысув керек эди. Сол себептен бир неше куьн каладынъ янында тыншайдык. Полк саны оьскенде бизди Австрияга карап йибердилер. Онда да каты согысларда ортакшылык этпеге туьсти. Австрияда бизим союзник – Англиядынъ аьскершилері мен йолыктык.

Енъуьв куьни бизди бек суьйинтти, ама дав бизим полкка битпеген эди. Неге десе ясырынып юрген немец-венгр кыянатшылары савытларын тасламаганлар, аьли де согыспага аьзир эдилер. Тек 13-нши майда биз оларды аягыннан йок эттик.

Сосы урысларда ортакшылык эткен уьшин мени тагы да «За взятие Будапешта» деген медаль мен эм Верховный Главнокомандованиединъ 9 Мактав кагыты ман баргыладылар.

Бизди энди Дальневосточный фронтка йибермеге деп буйрык келди. Йолда, Новочеркасск калада, токтаттылар. Неге десе бизим ондагы йигит аьскершилер Япониядынъ макталган аьскерин енъип, капитуляцияга кол бастырган экенлер. Соьйтип, биз де аман-эсен уьйимизге кайттык.

Басында мен соьзимди давга кеткен 30 яслардан баслаган эдим ше. Сол авылдасларымнан кайтып келгени тек уьшев, мени мен доьртев болады. Оьзгелери Элимиз уьшин канын-янын берип, туьрли калалар, туьрли оькиметлер янында коьмилип калганлар. Олар бизим эсимизден бир заманда да таймаяклар.

ЭСИМДЕ СОГЫС КУЬНЛЕР

(Согыс ветераны Муса Байгараев эскереди)

1941 йыл Германиядынъ немец фашистлери татым яшавды бузып, бизим элимизге шапкыншылык эткенде мен 30 ясларымда эдим. Янъы аьел болып, тувган авылымда колхозда ислеймен. Согыс хабары бизге экинши куьн ок та етти. Каьрип аналар коьзясларын мол тоьгип, оьз увылларын тувган элди корсалавга йибердилер. Давга кеткенлердинъ ишинде мен де бар эдим.

Кизляр каладынъ военкоматына йол алдык. Бизим районнан мени мен Коьшет Балдаев, Кантемир Тенъгизов, Залимхан Байманбетов болып

Пенза калага кеттик. Онда согыс йосыгына уйренген сонъ, бизди фронтка йибердилер. Давда стрелок болып коьп атысларда, куьреслерде ортакшылык эттим. Бир неше кере яраландым.

1945-нши йыл кыс айларында биз Германиядынъ япсарына янастык. Эсимде, кайдай куьшли эди бизим армия сол аьсерде. Кай бир ерлерде немец фашистлери давласпай пленге берилетаган эдилер. Берлиннинъ туьбинде атыслар айлак куьшли болды. Сондай уьйкен атысларда меним янымда атылган от бир коьзимди каплады. Ама мен ога маьне бермей, немец шапкыншылары ман согыстынъ ызгы куьлерине дейим куьресе бердим. 9-нши май куьн биз Берлинде эдик.

1945 йыл элимиз мени «1941-1945 йылларда Уллы Аталык согысында немец фашистлерин енъгени уьшин» деген сыйлы медаль мен савгалады. Сол медальди аьлиге дейим савкат этип саклайман. Бизим суьйикли элимиз бизди, согыста катнасканларды, аьли де мутпайды. 1965 йыл мени «Уллы Аталык согыста енъгенли 20 йыл» деген юбилей медаль мен де савгаладылар.

Тувган-оьскен авылыма мен бир коьзимди сакатлап, 1945 йыл язда кайттым. Савлыгым осал болса да коьп йыллар авыл хозяйствосында куллык эттим. Согыстынъ яралары аста-аста савлыкты бузбай коймадылар, экинши коьзим де сакат болды. Дав биткенли 30 йыл кетти, ама атыс-урыслар аьлиге дейим де эсимде, тек туьнегуьн биткендей. Оьсип келеген яс несилге кудай бир де кавгалар коьрсетпесин, халклар татымлыкта, парахатлыкта яшасынлар!

КОЬК ДАЙЫМ АШЫК БОЛСЫН

(Согыс ветераны Мезей Оразалиевтинъ кыска хабарыннан)

1941-нши йыл август айы. Одесса. Аьр куьн сайын юзлеген бомбалар, снарядлар ярылып турадылар, каладынъ уьстинде кап-кара булыт эди. Алды сырада басты коьтермеге амал йок: явдынъ куьллелери ян-яктан сызгырадылар. Аьдем коьрмегендей кан тоьгисли куьрес юритемиз. Куьшли яраланган немец йьрткышлары:

- Орыс, орыс, пленге туьсинъиз! Туьспесенъиз, баьринъизди де кыармыз! – деп, репродукторлар ман соьйлейдилер.

Бизим 78-нши тенъгиз – яав бригадамыз, коьп аьдемлерди йойытса да, оьзининъ туткан ериннен кери таймай турды эм онъайлы аьл болганда «Тувган Элимиз уьшин алдыга!» деп, савытлы душпанды кысып алатаган эди. Болса да, куьшлер бирдей тувыл. Амалсыздан кери тайып, Новороссийск каласында 78-нши бригадады кайтадан туьздилер. Севастополь эм Керчь калаларды явга бермес уьшин каты урысларда ортакшылык эттик.

Бир куьн кеште бизим политрук И.Якубаев командованиединъ буйрыгын оқыды: танъга карсы шакта ювык ерде орынласкан душпаннынъ туьркимин корсаламак эм бузбак.

Аьскершилер коьп эм авыр йоллардан янъы келип, тыншаймага аьзирленген эдилер. Арыса да-талса да, буйрыкты ерине еткермеге керек эди. Танъга карсы беллерин каты бувып, аьскершилер йолга туьстилер... Ондай аьллер аз тувыл эди, эртен бирге саламласып шыгамыз, кешке коьбисин согыс майданда калдырып кайтамыз. Дав юректи катырады, ол болмаса кайгыдан оьлип калаяксынъ, яраланган, оьлген йолдаслар уьшин бек кыйналамыз, тек бир биримиз бен соьйлемеге де заман йок...

Мен уьшинши группадынъ сакаты болдым, болсам да Элим уьшин куьшимди аямай куллык этемен, онынъ байлыгына оьз уьлисимди косаман.

Умь аҗалык соғыснынь енъувине багылап:

Муса КУРМАНАЛИЕВ

ЯНЪЫРАСЫН ЙЫРЫМЫЗ

Ер юзинде савлай халк
Суыймейдилер согысты.
Мырадымыз эркинлик,
Яшамага тынышлык.

Янган отта куыювден
Саклайык биз еримиз.
Тавларда, шоьлликте,
Янъырасын сесимиз.

Дуныя халк бирленсин,
Беркитейик дослыкты.
Йырткышлар ман куьресип,
Болдырмайык согысты.

Янъырасын йырымыз,
Сав дуныя эситсин.
Тынышлыкты халкымыз
Суьегенин тек билсин!

Гамзат АДЖИГЕЛЬДИЕВ

БАЛАЛАРДЫ САКЛАЙЫК

Детсадтагы ойнап юрген балалар
Шавып, шавып, шашырасып кеттилер.
Оьлен баскан кишкейсымал эндектен
Каргып-каргып ыз-ызыннан оьттилер.

Тек Залимхан кери кайтты, энъкейип,
Ойыншык деп ерден бир зат коьтерди.
- Тапанша, - деп маьлимине ювырып
Тапкан затын коьрсетпеге аькелди.

Маълимининъ эки оърме ак шашы
Тоъбесинде оъз оъзиннен тик турды.
Аркасына кесек бузды салгандай,
Тап йыландай сувык бир зат ювырды.

Йылга сувдай кани тоъгилген йылларда,
Оъксиз калып, йылай турган балалар,
Баъриси де коъз алдыннан оъттилер.
Эске туъсти янып турган калалар.

«Аъкел, коъзим, шукур казып коъмейик,
Тот капланган кыргыш салгыр бу затты.
Эш бир заман оны ерде коърмейик,
Эситейик туъсти янып турган калалар.

«Аъкел, коъзим, шукур казып коъмейик,
Тот капланган кыргыш салгыр бу затты.
Эш бир заман оны ерде коърмейик,
Эситейик татым деген бир атты...»

Туърли элде бир ниетли ишти халк,
Кол созайык балаларды саклавга,
Эш коърмейик кан тоъгилген кавгады,
Бирлесейик тынышлыкты яклавга.

Келдихан КУМРАТОВА

АКАЙЫМ БАР АТЫМДА...

Кавга, сенде
Ашувым бар
Эскеруъвди аршыган.
Атынъ кургыр,
Оъшим де бар,
Солкылдавы сызлаган.

Эситпейсинъ
Сен соъзимди,
Топ кулаксынъ, билемен.
Аъемди де
Эситпединъ,
Оъкинишли юремен.

Куънлер кеткен
Кавга шакта

Кайгы мынан сыркырап.
Авылдагы
Шет бир уйде
Ярык турган калтырап.

Аьем меним
Ырым этип,
Улынынъ кенъ нешинде,
Аыр куън сайын
Мелте оьлшеп,
Шырак яккан кешедө.

Келер улым
Енъуьв мен деп,
Арымастан ол сенген.
Мен тувганда,

Мырат этип,
«Келди Хан» деп ат берген.

«Кел» деген сес
Ел мен бирге
Кеткен алыс йолланыш.
Эм турган ол,
Акайымнынъ
Кулагына шалынып.

Тек сол сеске
Эс этпединъ,
Эситпединъ сен, кавга.
От яндырып,
Суьйдинъ оны
Туншыктырып салмага.

Отынъ янды,
Давылдады,
Курым каплап тав-таска.
Янды, янды...
Казасы ман
Авдарылып яс баска.

Сол заманда
Солтанмурат –
Оьз иниси атамнынъ –
Ямгыр болып,

Тыныстырды
Тынысып от ялыннынъ.

Отлы ямгыр
Кетти, синъди
Яралы ер астына.
Кара канды
Кавга, куйдынъ
Акайымнынъ басына.

Кавга, сенде
Ашувым бар
Эскеруьвди аршыган.
Атынъ кургыр,
Оьшим де бар
Солкылдавы сызлаган.

«Белгисизден
Йойылган» деп
Келди кагыт аьемге.
Ыйнанмады
Ана юрек
Кагыттагы соьзлерге.

Сагынышлы
Енъуьв келди
Елпуьви мен язлыктынъ,
Сол елпуьде
Тек йок эди
Тынысы бир йигиттинъ.

Кайтип ана,
Айт, ыйнансын
Йоклыгына улынынъ,
Коьзлери мен
Коьрмесе ол
Аьвлетининъ оьлгенин?

Кавга, сенде
Ашувым бар,
Эскеруьвди аршыган,
Атынъ кургыр,
Оьшим де бар,
Солкылдавы сызлаган.

«Келди-Хан!» деп
Атым меним
Шакырады баьтирди,
Тек санайман,
Эсап косып,
Уьнсиз кеткен йылларды.

Неге, кавга,
Соьле де мен
Эситемен атынъды?
Ер юзинде
Каерде де
Шыгарасынъ отынъды...

Мен яшайман
Тыныш суьйген
Ийгиликли элимде.
Тек коьремен
Танымаган
Акайымды туьсимде.

Улын саклап
Оьлип кеткен
Аьем де эске туьседи.
«Сакланъыз!» деп
Айткан онынъ
Оьсиет куьши оьседи.

Акайым бар
Ямгырлардынъ
Куьрсинуьвли сесинде.
Акайым бар
Аслыклардынъ
Алтынласкан куьшинде.

Акайым бар
Ярык янган
Юлдызлардынъ йырында.
Акайым бар
Ногайымнынъ
Кенъ коьсилген кырында.

Онынъ сеси,
Онынъ куьши

Эткен ийги исимде.
Онынъ сеси,
Онынъ куъши
Муылмайды, эсимде.

Бийке КУЛУНЧАКОВА

«РОССИЯ – БАКТЫМ МЕНИМ»,

поэмадан уъзик

Кайдай уыйкен кыйынлык
Туъсти халктынъ басына.
Яслар кетти согыска,
Аър бир уыйде пашманлык.

Оълген-соьнген ошаклар,
Дав ман ашлык келгенде,
Ерлестилер оьликте,
Етим болды кардашлар.

Атыс-согыс биткенде,
Кайтаяклар кайтканда,
Ярлы уыйде мен тувдым,
Эки ясты куванттым.

Коьп уыйлерде аьли де
Кайгы-йылав соьнмеген,
Бирем-сирем аьвлет те
Толы казан коьрмеген.

Тек болса да авада
Енъуьв куъши сезиле.
Танънан алып колхозда
Халк урына исине.

Элге ярык тувсын деп,
Байлык халкка келсин деп,
Коьнин суърип аьдемлер
Арув-талув билмейлер.

Борис ИНАЛОВ

ЕНЪУЪВ КУЪН

Арамзаде, кара яв
Ат белиннен туьскен куьн,
Тактан туьсип сол Гитлер
Оьлмеге ув ишкен куьн.
Фашистлердинь карувын
Кысып, сыгып алган куьн.
Эм олардынъ байрагы,
Басын тоьмен салган куьн.
Картлар, кыз, яс, балалар
Шаттан коьзяс тоьккен куьн.
Кушак яйын аналар
Балаларын оьпкен куьн.
Баскыншыды еринде
Оьз инине тыккан куьн.
Меним анам Элимде,
Енъуьв байрак таккан куьн.
Халк толкыны агады,
Орамларда шатлык уьн.
Юрегим шат согады,
Буьгуьн Енъуьв, Енъуьв куьн!

Куруптурсын БАРИЕВ

ЭРДЕН КАЛАР ЭРКЕКЛИК

Эгер кашсанъ дослардан,
Ниет етер артынънан.
Эрдинъ эркек болувы,
Белгили дер каныннан.

Осал тукум айгырдан,
Аргымак болып тай тувмас.
«Оьзиме» деген инссанлар
Баскады бир де ойламас.
Авыздан шыккан соьзинъе
Ие бола калмасанъ,

Баьри туьртер коьзинъе
Алдарлыкты коймасанъ.

Антынь да, кантынь да бир,
Сойлегенде болмасын.
Оьлим-кетим дуныя,
Осал данынь болмасын.

Айдемир МУРЗАБЕКОВ

ТЫНЫШЛЫК ХАЛКЛАР КОЛЫНДА

Тынышлык! Бу соьзлер кайдай ярасык,
Аьдемге кайтакыл бередил ол рахатлык.
Бомба, танк, куьлле – кавга деген тамам мык
Каккандай, юрекке еткереди кыйынлык!

Тынышлык – деген аьруьв ой, эсимизден кетпесин,
Тынышлыкка яв болган мырадына етпесин.
Ийт оьлим мен кутырып, дув саскынлы болсын ол,
Тил бирлиги деген зат – тынышлыкка тувра йол.

Аьдемликтинь алдында таза намыс тутайык,
Кавга деген соьзди биз, болаяк энди мутайык,
Яшасынлар аьдемлер кардашласып, досласып,
Татымлыкты буздырмай, каьр этсинлер базласып.

Баска халклардынъ адабиятыннан

Расул ГАМЗАТОВ,
авар шаири

КЕДЕЛЕРДИНЪ АНТЫ

Оьликлерде биз барып,
Сынтаслардай кадалып,
Эли уьшин ян берген,
Туьрли ерде коьмилген
Аталарга ант эттик:

«Сиз оьстирген теректинъ
Япырагы биз болдык!
Сизден шыккан соьзлердинъ,
Сиз оьстирген масактынъ
Буьртиги де биз болдык!

Сиз ян берген согыстынъ
Балалары биз эдик.
Сизге келген сыйлыктынъ,
Эстеликти саклавдынъ
Тукымлары биз болдык!

Сиз бек суьйген ислердинъ,
Толмаган уьмитлердинъ,
Хабарын биз билгенде,
Яшавга эндируьвдинъ
Алдык йолын юрмеге!

Сизинъ бакты коьримли,
Ойларынъыз айбатлы.
Сиздей сулыплы
Эм болмага акыллы
Шалысамыз куьиде де.

Сиздей халкка рагимли,
Элимизге рахметли,
Досларга ак ниетли,
Душпанларга йигерли
Болмага биз суьемиз.

Анвар АДЖИЕВ,
кумык шаири

А Т А В

(Давда болган ис)

**«Карсыласта ким биле,
Онъсыз тувса ислеринъ,
Ваъре, балам, умытна,
Тислеринъ бар, тислеринъ!..»**

**Анадынъ бу созлерин
Анъламай эди Атав.
Анълавга коьмек берди
Ога Уллы Ватан дав.**

**Бир йосык Атав фронта
Адасып ялгыз калды.
Явлар оны ортага
Корсалап тезден алды.**

**Олар бесев, бу ялгыз,
Явынлы эди шак та.
Белиндеги пышак та
Туьскен кайда, кайырсыз.**

**Бар аьли автоматы,
Аз эди патронлары,
Кене де уьш душпанды
Оьлтирип ол уьлгирди.**

**Калган эки йьрткышы
Сав кебинде Атавды
Алмага деп есирге
Ниет салып турдылар.**

**Автомат кундагы ман
Атав йыкты биревин.
Эм сол ара яра ман
Йойды оьзининъ куьшин.**

**Эске туьсти анасы
Тис акында айтканы.
Тап арсландай ол кыргып
Тислеп алды онъ колын.**

Событип явды есирге
Алып келди полкына.
Генерал оьзи Атавга
Орден такты тоьсине.

Кайсын КУЛИЕВ,
балкар шаири

ДАЙЫМ БИР ТУЪС КОЪРЕМЕН

Дайым бир туъс коьремен:
От, туьтин, яна уьйлер...
Эртенъ турып сол туьслер
Келмесин деп тилеймен.

Эм бир затты сеземен:
Туъс энген сонъ яшавды,
Табиатты, ювыкты
Бек баалап билемен.

Дуныяда кайгы коьп,
Кайдан да ол шыгады.
Сога коьре инсанлар
Барга разы болсынлар!

Терек оьссин теректей,
Янмай, сынмай, буьгилмей,
Болсын сизге салкынлык,
Емислик эм сылувлук.

Тенъиз, туьзлик эм тавлар,
Тувган ян-януварлар,
Оьленлер эм шешеклер
Ер юзин бийлесинлер.

Куьн толсын парахатка,
Куллыкка, усталыкка,
Карав керек аьдемге
Булай уьйкен наьсипке.

БИЙИКЛИК

Бийикликти алмага,
Явды оннан кувмага,
Келген карары штабтынъ.
Аьжибийдай ызаннынъ
Ишинде биз токтадык.

Алдыга мен ымтылып
Коьринеген аьсерде,
Куьлле кирип оьпкеме,
Калдым ерде йыгылып,
Кан тоьгиле токтамай.

Ясыл уьйкен шыбынлар
Кажынмай конадылар
Коькиректинъ уьстине.
«Заман келди оьлмеге»,
Деп карадым мен коькке.

Булытлар ман ер бирге
Янадылар базласып.
Ахырзаман пешине
Усай эди коьргеним.
Калдым сонда эс йойып...

Авызыма сув келип,
Уяндым мен тирилип.
Эм коьремен касымда
Сары шашлы ак кызды.
Мен тармастым яшавга!

Сылувлыгы, яслыгы
Тап балъзамдай ягыла,
Байлайды кыз ярады.
Касиети, кылыгы
Усап кетти Россияга.

Баьрин де баьледен
Куткараган бизим эл.

МАМАЙ АТЛЫ ТОББЕДЕ

Мамай атлы тоббеде,
Аьскершилер шлемлерин,
Мине янъы шешкендей,
Сезиледи коьргенде
Эл анады кылыш пан.

Онынъ баьтир коллары,
Арсландай оьктем юзи,
Тавдай каткан турысы
Коркытаяк явларды.
Кимди саклай Эл Ана?!

Кимди саклай Эл Ана
Кылыш колда яркырап,
Уйкысыз каравыллап?
Онынъ аяк астында
Кень оьлшемсиз отаны.

Калалары, йоллары,
Йылгалары, агашлыгы,
Тувар толган отлагы,
Бийдай оьскен ызаны,
Коьп миллетли халклары,

Неше туьрли йырлары,
Санияты, тарихи.
Элдинъ сосы байлыгын
Бермес уьшин душпанга
Неше яслар яшавын

Курман этти согыста.
Атларын Мактав залда
Тамды ойып эл язган.
Аьр бир аьдем барганда
Коьз ясланып окыган.

Суьйим, дослык – баьри зат
Калган яшап турганга.
Сога коьре инсанга
Кыйын бола бу савкат.
Залда юрген балалар

Уыйкенлердей кайгырмай,
Оларга тек баытирлик
Тувдырады оыктемлик.
Ана болса бийиктен
Карай элдинъ байлыгын.

Тынышлыгын, наъсибин,
Оъсип турган несилин,
Саклай баърин баъледен.
Онынъ куъши колында
Йылтырайды кылыш та.

КУЪЛЛЕ

Куълле, тилек бар сага,
Эл бойлап сен кыдырма.
Кишкенекей бойынъ ман,
Кара ниет ойынъ ман,

Кан тоыгесинъ аыр ерде,
Кайгы берип аыр уйге.
Аналардынъ аывлетин
Коърге атып кетесинъ.

«Ваъре, сак бол дуныя,
Ол шыккан анъшылавга!»
Аъдем айта алгасап,
Баскаларды коршалап.

Инсан сенинъ атынъды
Айтпас уьшин «ол» дейди,
Билип яман исинъди,
Бирев сени суыймейди.

Каранъа тар уяда
Калдырар уьшин сени,
Шыгады каравылга
Яс юрекли аьскерши.

Бир заманда сен онынъ
Оылтиргесинъ атасын.
Анасынынъ коъз ясын
Балалай ол коып коърген.

Яшамаяк бу ерлер
Коркып сеннен дайымга.
Элин-халкын саклавга
Аьзир энди оьскенлер.

Марина КОЛЮБАКИНА,
орыс шаири

ОБМИРЛИ ПОЛК

Неше кере кыс кетип,
Неше кере яз келип,
Согыс йыллар узакта
Кала берди тек артта.

Сосы заман ишинде
Неше тукум авысты,
Бирев оьлди, бирев тувды,
Давга кеткен мутылды...

Эсин йыйды халк бирден.
Эли уьшин оьлгенлер,
Сакат болып келгенлер –
Баьри эске туьстилер.

Енъуьв байрам шагында,
Ювыклардынъ колында
Согысшылар суьвретиннен
Оьмирли полк туьзилген.

Сыйга толды эстелик,
Аьр юректе оьктемлик.
Туьрли миллет бирлесип,
Бир халк болды куьшленип.

СОГЫСШЫДЫНЪ КАМЫРЫ

Согыс коьпте озса да,
Заман баска болса да,
Табыла себеп ойга,
Юрек муьнълы болувга.

Мен оьскен бизим кала
Бай эди агашлыкка.
Неше кере анам ман
Шайтанкулак йыйганман.

Бир йол коьрдим тап шетте
Ялгыз турган камырды.

Бас казык узун тастан,
Юлдыз колдан ясалган.

Ким экени белгисиз,
Бир язув йок янында.
Шатлык тайып, коьньилсиз
Мен карадым анама.

Айтты, халктан эситкен,
Коьп яра йигит алган.
Кала уьшин согыскан
Эм бу ерде ян берген.

Коьз ясларым тыгырып,
Мен тыньлайман хабарды.
Излей болар анасы
Неше йыллар бу ясты.

Еткенлей агашлыкка,
Бара эдим камырга.
Йыйган туьрли оьлен мен
Таьтли каьмпет беремен.

Озды йыллар. Энди мен
Уныклар ман келемен.
Ийги кора салынган,
Тоьгереги йыйылган.

Кеделер де казыкты
Мендей болып сыйпайды.
Биз береген йылууды
Баьтир эш те аньлайды.

Магомед-Загид АМИНОВ,
лак шаири

ЭСКЕ ТУЬСЕ БАЛА ШАГЫМ

Эске туьсе бала шагым,
Давдан соньгы авыр йыллар.
Коьз алдымда бос ызанлар,
Бар онда бир аз масаклар.

Мине юри кишкей кеде,
Ашлыктан суьек коьрине.

**Каъвдиреген аркасында
Шайкалады бос дорба.**

**Курыган бийдай тобаннан
Аяклар да яра болган.
Оны бала эслемейди,
Тек масакка суьйинеди...**

**Аъли энди баска заман,
Бирев билмей аш куьнлерди.
Масак тувыл ак оьтпекти
«Таслама» деп айтып болман.**

**Биз шеккен коьп кыйыннынъ
Коьрмесин яслар язасын.
Тек билсинлер баасын
Оьтпектинъ эм наьсиптинъ.**

Алирза САИДОВ,
лезгин шаири

ТАВ АЪДЕТИ

(баллада)

1.

**Бувдыкланган койы тыман
Тав уьстинде бир авылды
Ян-ягыннан нык ораган,
Уйкласын деп каърип халкты.**

**Ама кай бир аьдемлерге
Каранъа ккеше онъайлы,
Кара ниет пен юрмеге,
Кара ислерин этпеге.**

**Сондай себеп болганмага,
Шетте турган уьй ишине
Эки киси барганда
Уьй иелер ушып турган.**

**Нап шырактынъ ярыгында
Доьрт кара этик, автомат,
Неше аьдем орындыкта
Ятканын да санай эди.**

**Карт агай да сабырланып
Кедесине тиклеп карай.**

**Ястынь коьзи отлай яна,
Атар экен, туьбек тамда.**

**«Уьйге кирген – конак олар,
Тав аьдетин биз ыслайык.
Оьш алмага заман болар,
Тарланма, ызын карайык», -**

**Деди аксакал атасы.
Душпан болса алгасады.
Автоматты картка тиреп:
«Кара мага, ийт азгыны,**

**Сен бизди тав йоллары ман
Тоьменликке шыгарарсынъ.
Алдатсанъ сенинъ канынъды
Коьлдей этип тоьгермиз».**

**Йигит яс бирден ялынды:
«Мен билемен йолды!» - деди.
Атасы ман савболласып,**

2.

**Авыл янында атлылар
Буларды карап турылар.
Ат туяклары цокылдап
Бара энди душпанлар.**

**Тик ярдынъ шетин тапканда
«Меним артымнан!» деп колын
Яс булгады да, йок болды
Баьтир аты ман авада.**

**Онынъ ызыннан баскалар
Ушадылар бийик тавдан,
Каранъа туьнде тоьменге,
Оьзлери соьйтип суьйгенге.**

**Эли уьшин янын берди
Бизим йигит сол кеше.
Оьзи мен ол душпанларды
Ялкпас уьшин аькетти.**

Не заман да бизим тавлар
Кара инетке бек каты.
Соны коьрген йигит яслар
Билмей эдилер коркувды.

АНА ДЕГЕН БААЛЫ

Ана деген баалы.
Эм эсиме келеди,
Биз турагн Планетады
Кудайымыз анадай,
Саклай болар аянып.
Ама неше огырсыз
От пана куьшин сынавды
Дурыс коьрип турганда
Бизим бу Планетады
Ягып койса не болар?!
Аьдемлерге ялгыз юрт,
Тек бир сосы Еримиз!
Коькте бизди бирев де
Шакырмайды тоьрине.
Сога коьре саклайык
Аьзиз Планетамызды.

Сарат АЛИЕВА,
даргин шаири

ЯДЕР ОТЫ БАЪЛЕСИННЕН

Ядер оты баьлесиннен
Кайтип аьдемлер сакланар?
Яшавлары янмас уьшин
Кайда барып халк тыгылар?

Айындырык яркыраса,
Ясынок та тарсылдаса,
Бала тувыл уьйкенлер де
Сескенеди коьргенлей де.

Йылы язда аяз урса
Безгек тутар оьлен-шоьп те,
Исси куьнлер коьпке турса,
Куьшти алар шилле де.

Ама инсан бу баъледен
Оъте болса калай да,
Ядер оты куъшиннен
Куъли калмай янаяк.

Сога коъре дуныяды,
Баъри онынъ куванышын,
Дав казадан саклавды
Бирлесип биз ойлайык.

СОГЫС БИТКЕН...

Сандык туъпте, билемен,
Шым даърейге оралган
Бар аявлы кагытлар,
Баа олар алтыннан.

Айланганда суъемен,
Юрек дертли болганда,
Туъйиншикти алмага
Аър бир хат пан распага.

Сен янымда тургандай
Йылув келе шаркыма.
Мине аъли айткандай
Собзлеринъ сеним сала.

Согыслар арасында
Сен язасынъ саламды:
«Оългениме ынанма,
Мен кайтарман тек сага».

Сога коъре енъмеге
Алгасайсынъ душпанды.
Согыс биткен...
Коъп карадым мен сени.

Патимат АБУКОВА,
кумык шаири

АЪР КУЪН АНА СОЛ ЕРДЕ

Согыс биткен заманда
Кайтгы элге йигитлер.
Аър бир вокзал алдында
Топарласкан аъдемлер.

Хабар алмаган да
Сеним толып карайды.
Шав-шув куышли болса да
Оркестр да ойнайды.

Мине туры доьрт бала
Шашы агарган ана ман,
Олар суе кайтпага
Келеяткан ата ман.

Йок онынъ бир аягы,
Биле аьел хабарды.
Поездте коьп сакатлар,
Савлык йойып кайтканлар.

Курорт тувыл согыстан
Келе аьли ол яслар.
Мине етти эшелон
Ювырдылар ювыклар.

Ярым саьаттен вокзал
Бирден босап та калды.
Тек бир хатын турганы
Коьринеди эректен.

Аьр куьн ана сол ерде
Поездлерди карайды.
Бирев, экев, уьшев ... деп
Озганларды санайды.

Бес увылды ол давга
Узатканын биледи.
Алтыншысы яньыда
Кашып кеткен согыска.

Бирев сама кайтар деп
Уьмитлей каьрип ана.

КАЙТИП МЕН МУТАЙЫМ?

Кайтип мен мутайым
Авыр согыс йылларды,
Ашлыктан карыным
Тесилип улыганды?

Тек бир ой басынъды
Кеше-куьндиз ягады:
«Бир кишкей оьтпек сама
Болса экен ютпага!»

Ун сакланган савытты
Анам бакыр кыршыйды.
Быламык сорпа шыкса
Берер эди кызына.

Бирден ашшы кышкырып
Анам колын ыслады.
Шоькир бармагын йыртып
Тери ишинде калды.

Сонъ шоькир агашты
Биз экевлеп шыгардык.
Йыйылган кишкей унды
Сувга эгип ашадык.

Ашлык коьпте мутылган,
Согыс та артта калган.
Тек бирде юрек сызлай
Анамнынъ бармагындай.

Ногай районнынъ тарихи

Сейдахмет РАХМЕДОВ,
журналист, насихатшы,
ДАССР-дынъ сыйлы маданият куллыкшысы

КАРАНОГАЙ МАДАНИЯТЫНЫНЪ ОЪРЛЕНУВЪ ЙОЛЫ

Совет властининъ биринши йылларыннан алып район еринде халк хозяйствосын оърлендирув мен бирге маданият курылысынынъ борышлары да белгиленедилер. Баъри де ерлерде тербиялав куллыкты юритпеге, эски аьдетлердинъ зыянлыгын анълатпага, китаблерди, газеталарды окувга суьйим тувдырмага керек эди. Авылларда уйгынланган окув-уьйлери, клублары, барганнан-барган сайын яслар йыйылатаган маданият ошаклары болып баслайдылар. Районнынъ парторганизациясынынъ эм совет органларынынъ басшылык этуви мен клублардынъ, библиотекалардынъ уьйлери ясаладылар, кинопередвижкалар сатылып алынадылар. Районды коьрклендирувге уьйкен маьне бериледи. Согыстан алдынгы йылларда районнынъ маданият курылысында заьлим уьстинликлер табыладылар.

Немец фашистлердинъ кыска заманга районды колга алувы уьйкен зыян келтирди. Район ериндеги маданият ярыкландырув ошакларынынъ коьбиси бузылган эдилер.

Тоьменде районнынъ еринде 1954-нши йылдан алып 1955 йылга дейим маданият курылысынынъ аьли санлар ман коьрсетилинеди: 10 клуб, 4 киноустановка, 15 библиотека эм 56.504 китаб бар эдилер.

Район еринде маданияттынъ оьрленуви эм маданият ярыкландырув уьшин уьйлер коьп кадеринде салынувы алпысыншы йылларда басланган. Кулланувга 350-400 орынга эсаплы болган районнынъ эки шарлаклы, Карагас эм Червленые Буруны авылларынынъ маданият уьйлери берилген. Хозяйство етекшилерининъ аьрекет этуви мен эм халк курылысынынъ йолы ман авылларда 16 маданият эм библиотека уьйлери ясалган, Кумлы авылынынъ маданият уьйинде болса толы ремонт куллыгы юритилген.

Районнынъ маданият уьйиндеги драма коллективининъ негизинде 1962-нши йыл ногай халкынынъ театры туьзилген. Ол республикалык халк театрларынынъ каравларында алдышы орынларды алып турган эм оьзининъ аьзирлеген пьесалары ман ногайлардынъ бир ерде косылып яшайтаган Ставрополь крайында, Карашай-Шеркеш, Шешен, Дагыстан Республикаларында, Астрахань областинде болган. Халк театрынынъ коллективининъ белсен катнасувшылары М. Саллыбаева эм С. Аблемитова сол йылларда ДАССР Оьр Советининъ Президиумынынъ Сый грамоталары ман савгаланганлар.

Терекли-Мектебте, Червленые-Буруны авылында балалардынъ музыкалык школаларынынъ эм Терекли-Мектебте 1970-нши йыл балалардынъ художестволык школасынынъ ашылувы районнынъ маданият яшавында уьйкен оьзгерис эди.

Аьли сол школада балалардын саният мектеби ислейди. Онда 300 – ден артык окувшылар окыйдылар эм 20-дан артык окытувшы болса оларды фортепиано эм баян оьнерине, хор йырына, мектебинь художестволык эм хореографиялык боьликлеринде коьнйилленуьв сырына етисуьвге, миллет – саз алатларына уьйретедилер.

1973-нши йыл районнынь хоры З. Зинеевтинь басшылык этуьви мен Дондагы Ростов каласында озгарылган Савлайроссиялык каравында (ол СССР туьзилгенли 50 йыллыгына багысланган эди) ортакшылык эткен эм онда лауреат деген атка тийисли болган.

Вокальлик туьркими, онынь сырасында А. Аджиниязов, Б. Марченко эм З. Зинеев, халк йырларын йырлавшылар А. Кунтувганова, С. Кадыров, ятлав окувшы Т. Лукманова биринши дережели диплом ман савгаланганлар.

Червленые Буруны авылынынь маданият уьйининь «Степные зори» деген вокальлик-хореографиялык ансамбли (етекшиси З. Зинеев) 1981-нши йыл Москва каласында уйгынланган Дагыстаннынь адабият эм саният куьнлерининь катнасувшысы болган эм вокальлик оьнерди оьрлендируьвде етискен уьстинлиги уьшин Дагыстан Республикасынынь Оьр Советининь Президиумынынь Сый Грамотасы ман савгаланган.

1986-ншы йыл Дагыстан Республикасынынь ат казанган саният куллыкшысы С. Батыровтынь аьрекети мен «Айланай» деген фольклор-этнографиялык ансамбль туьзилген. Ол ногойлардынь миллет баскалыгы ман оьз оьнерин коьрсетеди эм онынь коллективи халктынь оьмирлеп сыналган асабалыгын сак болып саклайды. Аьли «Айланай» ансамблин ногойлар яшайтаган ерлерде, айтпага, тек Дагыстанда тувыл, солай ок Ставрополь крайда, Карашай-Шеркеш, Шешен Республикаларында эм Астрахань областинде, Турцияда аьруьв биледилер.

1995-нши йыл района халклардынь саз-алатлар Ногой оькимет оркестри туьзилген. Онынь яратувшылык етекшиси Дагестан Республикасынынь ат казанган саният куллыкшысы, КЧР-дынь ат казанган артисти Яхья Кудайбердиев болады. Оркестрдинь коллективи болса Россия еринде ногойлардынь фольклорынынь аньын кайтадан коьтерип баслаган. Районнынь орталыгы Терекли-Мектеб тек Дагыстанда тувыл, элимиздинь туьрли-туьрли ерлеринде яшайтаган ногойлардынь айырым аьлинде илмилик орталыгы болады. Мунда «Историко-географические аспекты развития Ногойской Орды и празднование 600-летия ногойского героического эпоса «Эдиге» деп аталып илми-практика конференциясы озгарылган. Терекли-Мектебте А.-Х. Джанибековтынь, М. Курманалиевтинь, Б. Абдуллининь, Ф. Абдулжалиловтынь тувган мерекели куьнлерине багысланып регионлар ара практикалык конференциялар, фольклор байрамлары, маданият эм адабият тармагында белгили аьдемлердинь яратувшылык кешликлери оьткерилгенлер. Мунда бир неше мемориал такталары илинген, аьлим А.-Х. Джанибековка, шаир Кадрияга эстелик бюстлери салынган. Ногой халкынынь 11 баьтирлерине багысланып этилген Даньклык майданы, ногой оькиметлигининь негизин туьзуьвши Эдиге-мырзадынь эстелиги район орталыгынынь энь де коьркли эм сыйлы ери боладылар. Аьли мунда республикадынь уьлке танув музейининь филиалы эм С. Батыров атлы музейи ислейди. Районнынь 22 куллыкшыларына

маданиятты оьрлендируувдеги ис косымы уьшин «Заслуженный работник культуры РД» деген сыйлы ат тагылган.

Сол йылларда маданият боьлигининь басшылыгы астында район еринде кадрларды аьзирлевге, тербиялавга эм ерлестируувге уйкен маьне берилген. Айтпага, оьткен йыллардын ишинде Москвадын, Ленинградтын, Махачкаладын, Астраханьнинь эм баска калалардын Йогары билим уйлерин уьстинлик пен куткарганлар: композитор Я. Кудайбердиев, скульптор К. Зарманбетов, композитор-йыравшы Коьшманбет Зарманбетов, композитор З. Зинеев эм баскалары.

Аьлиги заманда районнын маданият тармагында Терекли-Мектебинь маданият уйи (РДК), 15 авыл маданият уйлери, 2 автоклуб, 4 халк коллективлери: «Айланай», «Коьк боьри», «Тулпар» деген ансамбльлер, Оькимет театры, районнын бир орталык эм бир балалар библиотекарлары, 14 авыл библиотекарлары куллык этедилер. Соларда ислейтаган 145 аьдемлердинь арасында 22 йогары эм 96 орта кеспили билими мен куллыкшылар боладылар. Куланувга ерли телевидение аьзир этилинеди.

Тарихте биринши болып ногай оькимет драма театры аьрекет этеди.

Соньгы йыллардын ишинде районнын маданият ошаклары халктын авызлама бай яратувшылыгын саклав эм кайтадан оьрлендируув бойынша тийисли куллык юритеди.

ХАЛК БИЛИМИ

Алдынгы патшалык Россиядын шетинде яшайтаган, эзиетленген халклардай болып, ногайларда да оьз язбасын билмеген. Олар араб язбасы ман пайдаланганлар, балаларды моллалар оқытканлар. 1880-нши йыл Караногай приставствосында орыс мектеблери уйгынланып басланган. 1881-нши йыл онда 25 окувшы оқыган. 1912-нши йыл Караногай ерининь басшысы Ф.О. Капельгородскийдинь аьрекет этуьви мен Терекли-Мектебте 75 окувшыга эсаплы болган бир класслы ногай училищесининь уйи куралады. Кол ислерине уйретуув уьшин онда мастерскойлар эм пансионат ашылады. Сол оьзгеристи караногайлар байрам аьлинде белгилегенлер. Училищеди оқып кутарган яслар тагы да оқымага Грозный, Владикавказ калаларына йиберилгенлер. Коьшип-конып юретаган малшылардын наданлыгын тайдырар ниет пен Терекли-Мектебте ортак фонды 2 мынь китаблери мен библиотекасы, киноаппаратурасы, уйкен залы болган халк уйи салынган. Ставкада артезиан куйысы казылган, тыншаюв паркынын негизи оньланган эм ол 80 электрошыклары ман аьжетсизленген. Уллы Октябрь революциясына дейим караногайлардын 96 проценти наданлыкта болган, язып та, оқып та билмеген. Тек Октябрь миллет теньсизликти эм эзиетликти дайымга йок эткен.

Янъы оькимет биринши йыллардан ок халк билимининь эм маданият – ярыкландырув куллыгынын маьселелерине уйкен маьне берген. Маданият курылысынын тармагында бас борыш болып эсапланганлар: баьрине де ортак баслангыш билимди эндируув, халктагы ясы-уйкенлер арасында наданлыкты тайдырув, окувшылардын окув мекенлерин, библиотекарларын, уй боьлмелерин эм тагы да баска керекли затларын уйгынлав.

1928-нши йыл латин негизинде биринши алфавит туъзилген эм 1939-нши йыл ногай азбукасы алфавитке орыс негизи мен коышириледди. Ногай язбасын эм грамматикасын туъзуув исинде алим-ярыкландырувшы А-Х. Ш. Джанибеков уйкен куллык эткен.

Сол йылларда районда ногай оқытувшылар етиспейтаган болган. Кизляр каласындагы педучилище тувган тил мен байланыста окутувшыларды азырлев ушин уш эм алты айлык курслар ашкан. Караногайшылар билимге айлак та амырак болганлар. Сога коьре де, балалар да, ясы еткен эрлер эм кысаяклылар да оқыганлар. Койшылардынъ балалары ушин Терекли-Мектебте эм Кумлы авылда школа-интернатлар ашылганлар. Ама Уллы Аталык согыстынъ басланувы эм кыска заманнынъ ишинде район душпаннынъ колына туъсип калувы халк билимининъ баъри де тармагына буршав салган. Районды душпаннан босаткан сонъ школаларды, интернатларды, больницааларды, культпросвет уйлерди кайтадан тургызтув бойынша куллыклар басланган эди.

Район еринде 20 баслангыш школа, бир етийыллык, бир орта школа, 50 балага эсаплы интернат ашылды. 1959-1960 окуп йылында районнынъ школаларында 1532 аьдем, 1962-1963 окуп йылында – 1783 аьдем оқыган.

Ногай ярыкландырувшысы М. Курманалиевтинъ аьрекети мен 1951-нши йыл Кизляр каласындагы педучилищеде 200-ге ювык оқытувшыларды азырлегенлер. Педучилищеди кутарганлай ногай яслары Карашай-Шеркеш пединститутындагы филологиялык факультетте (ногай боьлиги) оқыганлар эм, бир йорыкта ислеви мен, оны биткенлер.

Бара тура район школаларынынъ яслары тек Черкесск, Кизляр, Хасавюрт, Грозный, Махачкала деп калмай, Москвага, Ростовка, Новочеркаска, Ленинградка эм баска калалардагы институтларга оқымага туъскенлер. 1992-нши йыл Терекли-Мектебте Хасавюрт каласынынъ педколеджисининъ филиалы ашылган, эм онынъ аьрекети мен ногай тили эм адабияты бойынша оқытувшылар азырленедилер. Олар Нефтекум (Ставрополь крайы), Шелков (Шешен республикасы), Кизляр, Тарумов, Бабаюрт (Дагьстан Республикасы) районларына йибериледилер.

Оқытувшылар кадрларын азырлевге уйкен маьне берилип турганнан себеп, заманнынъ аьлиги аьллеринде бу маьселеди шешилген деп эсапламага болады. Районнынъ 20 орта, толы болмаган орта эм баслангыш шолаларында аьли 4650-ден артык балалар окыйдылар, 630 оқытувшылар ислейдилер. 1998-нши йыл Терекли-Мектебте эм Уьйсалган авылында «школа-сад» деген комплекслер ашылганлар.

Оьсип бараяткан яс несилди туьрли йылларда билим алувга уйкен косым эткени ушин «Заслуженный учитель РСФСР» деген сыйлы ат районнынъ доьрт оқытувшысына, «Заслуженный учитель РД» деген сыйлы ат 26 оқытувшыга айтылган. Оқытувшылардынъ уйкен туьркими элимиздинъ орденлери мен эм медальлери мен савгаланган эм «Отличник народного образования РФ» деген омырав белгилерине тийисли болган.

Бизим элимизде, республикада эм районда 90-нши йылларда болып турган авыр аьллерге карамастан, районнынъ билим туъзилисининъ бас сырагысы эм борышлары, не десек те, сол кайдай ды туьрленислерди шыдады, бузылмады,

алдыга сенимли аягын басты, эм билим районнынъ еринде уллы куыш экенин аян шайытлады. Соъз йок, оқытувшыдынъ уьстинлик пен куллык этуьвининъ бас коьрсеткиши сонъгы ис сырагысы болады. Районнынъ школаларында оьнерли балалар ман куллык юритиледи. Сондай оьнерлер болса айлак та яркын аьлде район эм республика конкурсларында эм олимпиадаларында коьрсетилинеди. Республикалык олимпиадаларда окувшылар уьстинлик пен ортакшылык этедилер эм алдышы орынларды да аладылар. Аьр йыл сайын районда «Шаг в будущее» деген илми-практикалык конференция озгарылады. Терекли-Мектебинъ № 1 эм № 2 орта школаларынынъ эки окувшысы Савлайроссиялык илми-конференциясында катнасканлар, диплом эм медаль мен савгаланганлар. Терекли-Мектебинъ № 2 орта школасынынъ оқытувшысы З.Т. Авезова болса «Учитель года – 2000» деген республикалык конкурста енъуьвши болып шыккан, эм Москва каласында оьткерилген оқытувшылардынъ Савлайроссиялык конкурсында ортакшылык эткен.

А-Х.Ш. Джанибеков атындагы Терекли-Мектебинъ, Кара-Сув эм Бораншы авылларынынъ орта школалары «Педагогические вести» деген газетасы ман уйгынланатаган «Школа года – 1998», «Школа года – 1999» деп аталган базласларда лауреат болып белгиленгенлер, сол школалардынъ директорлары болса «Директор года» деген сыйлы атты казанганлар.

Районнынъ билим управлениесининъ басшылык этуьви мен (етекшиси Мусаурова Зухра Казбековна) билимнинъ маьнеси йылдан йылга оьсетаганын аян сеземиз.

2001й.

Поэзия эи проза

Суюн КАПАЕВ

Белгили ногай язувшысы Суюн Имамалиевич Капаев 1927 йылдынъ 3-нши курал айында Эркин-Юрт авылында тувган. Болаяк язувшы Черкесск педагогикалык училищесин, сонъ Ставрополь педагогикалык институтын битирип, ерли мектебте оқытувшы болып куллык этип баслайды. Ама шебер союзге, адабият яратувшылыкка ымтылув яс аьдемди «Ленин йолы» газетасына, сонъ Карашай-Шеркеш китап баспасына алып келеди. Халктынъ кайнаскан яшавын тереннен билуьв – онынъ адабият яратувшылыгынынъ таавесилмес булагы болды.

1957 йылдан баслап, зегенли язувшы оьзининъ китабларын артлы-артыннан шыгарып баслайды: «Оьтуьв», «Йылы ел», «Эски уьйдинъ сонъы», «Толкынынъ таза, Тазасув», «Ювсан», «Бекболат», «Тандыр», «Шокаладынь эсинде», «Казгулактынъ картлары», «Ердинъ йылувы», «Уьлкер», «Ногайдынъ уьйи» эм б. Коьрнекли эм етимисли яратувшылыгы уьшин С.Капаев коьплеген оькимет белгилерге тийисли болган: Россиядынъ «Сый белгиси» деген ордени мен, 1995 йылда Карашай-Шеркеш Республикасынынъ Халк язувшысы деген аты ман, халклар ара Дослык ордени мен савгаланган. С.Капаевтинъ китаблери Москвада орыс тилине коьширилип шыгадылар. Язувшыдынъ «Толкынынъ толы, Тазасув» повести Казахстанда, Каракалпакияда айырым китап болып баспаланады. Бир кесек ятлавлары инглиз, испан, француз тиллерине коьширилип, тыс кыралларда белгиленедилер.

С.Капаевтинъ яратувшылыгы 60-80-нши йылларда ногай адабиятынынъ кара союз бен язылган шыгармаларынынъ оьрленуьвине, повесть, роман жанрларынынъ кепленуьвине себеп бередилер. С.Капаевтинъ яратувшылыгы – ногай адабиятынынъ оьрленув йолынынъ маьнели кесеги. Сулыплы, зегенли язувшы оьз китаблеринде халктынъ фольклор байлыгын, онынъ аьлиги заманга келисли эм анъламлы болганын излеп, кень кулланады, шыгармаларында айтувлардынъ, эртегилердинъ, толгавлардынъ бай тилине таянып, ногай адабият тилининъ стиль, поэтика ягыннан оьз миллет баскалыгы болганын сагынады, кеплейди. Язувшы Ногай уьйин, Тандырын, Отягасын, Шоьлин, Ерининъ йылувын, Ювсанын, онынъ ийисин китаблеринде окувшыларга танытады, сездиреди эм сол ногай халкына баалы, ырымлы болган анъламларды оьмирликке саклавга йол ашады. Онынъ шыгармалары Керуьв Кавказдынъ орта мектеблеринде, институтларында кень оқыладылар. Язувшыдынъ коьп ятлавлары йыр болып радиода, телевидениеде эм маданият уьйлердинъ сахналарында занъырап эситиледилер.

Эркин-Юрт эм Дагыстан республикасынынъ Калинин авыл мектеблери С.И.Капаевтинъ атын юргистедилер.

Е М И Р Е

(*баспаланмаган ятлавлар*)

КАЛЕМИМДИ КАЙРАК ТАСКА КАЙРАДЫМ

Кеше-куьндиз доьрт буькленип олтырып,
Яздым йырлар, яра этип янымды,
Олтырганда оньалсалар ойларым,
Санларымда ойнаттылар канымды.

Топалланмай, оьткир болсын оьзи деп,
Калемимди кайрак таска кайрадым,
Язганларым ярасалар халкыма,
Яс баладай шешек атып яйнадым.

Яздым йырлар, озды йыллар кезуьв мен,
Карт шагыма мине энди мен келдим,
Язбай калган язылынар оьзек деп,
Бу заманнынъ кетеегин билмедим.

САРАЛА ТАНЪ

Саргайып аккан сары танъ
Аспанды этти сарала,
Шырышын бузды танъ манънынъ
Эмшекти излеп бир бала.

Зем-земдей шык пан ювылып,
Кызкалдак шоьлде сайланды.
Коьрмеге куьнди куьнайлан
Куьнтувар бетке айланды.

Саргайып туры сары агаш,
Саралы коькке узалып,
Шыр-шыр этеди шилторгай,
Саралы танънан саз алып.

Саргайып аткан сары танъ
Аспанды этти сарала.
Шырышын бузды танъ манънынъ
Эмшекти излеп бир бала.

ОБРНЕКЛЕНДИ ОБНЕРЛЕРИМ

Обмиримди мен ыткердим обнер минен,
Обнерлерим кыйылдылар обнеклер мен.
Обнеклерим ока йипке обрилдилер,
Обрилдилер, обркенленип коьриндилер.

Обнеклерим йыйылдылар бир шок гуьлге,
Сол шок гуьлим йылтырады язлык куьнге,
Йобгерленип турсын дедим гуьл байламым
Яннан суьйген миллетиме обмирлерге.

ЕМИРЕ

Елпилдеп туьсти Емире¹,
Ер йылынып бувлады.
Ямгыр явып, ер йибип,
Шокыраклар шувлады.

«Емире туьсти, Емире», -
Деп эгинши даьврэнди.
Бисмилла деп, сабаншы
Ерге салды туьренди.

Емиреди несилге
Айтып кетти бабалар,
Емире туьсип яз басы,
Янландылар далалар.

Атайлар айткан Емире
Айтылмады, койылды.
Неше аьруьв аьдетлер
Аьле бизде йойылды.

Ер йылынып, язлык келсе,
Емире туьсти, деймен мен.
Халкым айткан аьдет бу деп,
Аталарды эслеймен.

¹. Емире – куьбидей кып-кызыл кызган зат. Кыста ол коькте ятады. Язлыктынъ басында ерге туьсип, оны йылытады. Эште, Емире мусылман дин алынмай айтылган зат болар. Оны бабаларымыз куьн йылувын ерге мол берген шак пан байланыстырады. Бизим ата-бабаларымыз табияттынъ бу заманын кайдай ды бир уйкен кудирет куьш пен тенълестиргенлер.

БАКТЫ

Биревлерге бактылы деймиз биз,
Баъри заты да болып колында.
А баскалар бактысыз бу яшавда
Йыгылып-турып юрген йолында.

Бакты дегенинь байлык па, аьше,
Обыр непсисин аьдемнинь ашкан?
Зарланып куьннен бирев-биревге,
Кардаш-кавымнан татымлык кашкан?

Йок! Байлык тувыл бакты дегенинь,
Ол аьдемнинь аьдемлик шарты!
Бакты дегенинь – яшавдынь коьрки,
Бири-бирин сыйлап ясы эм карты.

УЪЗИЛМЕЙДИ УЪМИТИМ

Танъла куьним аькелер деп ийгилик,
Мен куьнимди озгараман каьр этип,
Яшамага мага берген заманды,
Оьлшемсиздей, куьннен куьнге тар этип.

Баягындай бакты аькелмей сол куьним,
Танъла мага тагы айланып келеди.
Тек уьмитим уьзилмейди, кетпейди,
Сол уьмитим мага сеним береди.

ЙИБЕК ЙИПЛЕР СОЗЫЛДЫ

Куьн де тувды, туьн уйкысын озгарып,
Аьдуьвлеген ак аспаннынь койнында.
Куьмисленди коьгоьленде тамшылар,
Мойшаклардай сылув кыздынь мойнында.

Ер юзине ярык нурын мол себип,
Тегершиктей коькте телпек тыгырды.
Тыгырды да йибек йиплер созылды,
Такаткандай алтын ока шыгырды.

АЛТЫН АЙ ШЫКТЫ ЫМ КАГЫП

Тып-тынык кеше, ер калгып,
Авыл авлакта авнайды,

Коһнъырав сесин шыгарып,
Тынсыз шоқырак шувлайды.

Кус йолы туры кусларсыз,
Аспанды алып агартып,
Ети юлдыздынъ ярыгын
Етеген туры ерге артып.

Етеген туры ерге артып,
Тып-тынык, ер калгып,
Сылувга илинген сыргадай,
Алтын ай шыкты ым кагып.

КОЛЛАР

Бавда пискен кызыл-ала алмалар,
Куьн коьзине бавырларын салганлар.
Алма кабып, кавызы ман бал едик,
Деп айтады бу ерлерде болганлар.

Бал татысын бавым меним, деп бавшы,
Карап юри шешек аткан гуьл бавын.
Емислерди кавызы ман бал эткен
Бу бавшыдынъ коллары-ав – бал кавын.

ШЫНЪ АЯК

Балаларым балдай этип шай ишкен,
Уьндирикте йылтырайды шынъ аяк.
Шебер болып оьрнеклери оьрилген,
Коьздинъ явын алып туры лаьл бояк.

Сыпырага салынады аьдет пен
Аяклардынъ энъ алдында шынъ аяк.
Бавырсаk пан балавыздай шай берип,
Сый этеди, конак сыйлап, бизим як.

Оьрнеклеринъ алты оьрилген, шынъ аяк,
Оьрнеклерде алтын ока сувы бар,
Дайым толып муьлдирейсинъ, шынъ аяк,
Муьлдиремде ногайымнынъ бувы бар.

КУДИРЕТИ БИР КУДАЙДЫНЪ – КУЪН КОЪЗИ

**Куъмис нурын дер-дуныяга ялатып,
Баъри янды тек оъзине каратып,
Таяклары лаъл шешекей гуъл атып,
Кудирети бир Кудайдынъ – куън тувды.**

**Мен де турдым, куън коъзине карадым,
Яйма-шувак болган меним каралдым.
Динктей болып эртенъ шакта ял алдым,
Кудирети бир Кудайдынъ – куън коъзи.**

ЭСКЕ АЛМАЙМЫЗ ЭСИК БЕТКЕ КЕЛГЕНИН

**Явап тутып бу дуныяда оъзимиз,
Таласамыз, урсысамыз, оълемиз,
Оъмирлерге эш кетпейин бир якка,
Сосы ерде тураяктай коъремиз.**

**Сосы ерде тураяктай коъремиз,
Келеекти эсимизге алмаймыз,
Анав алай, мунав булай айтты деп,
Яхшылыкты ялмап алып кувлаймыз.**

**Исси дуныя, алданамыз, мутамыз
Бир Кудайдынъ оълшеп яшав бергенин.
Аъжел деген, таъжел болып сирелип,
Эске алмаймыз эсик бетке келгенин.**

КАРА ЕРДИ КУШАГЫНА АЛАР ЭДИ

**Атам меним кара ерди карзына деп,
Карар эди карама ман тоймайын,
Айдар эди, тырнар эди, торка¹ деп,
Шыгаргышай баразнадынъ ший майын.**

**Йылытады куъним денимди,
Коътерип меним коъркимди.
Шезде беремен куън бетке,
Басымнан шешип боъркимди.**

¹Торка – паре тилинде энъ аърув йибек.

Кудирети деп яшавдынъ
Кудайга шуькир етемен.
Куьмис таяклар дем берип,
Коьньил мен куьнге етемен.

БИРЛИК БОЛМАЙ

Орда болган он сан ногай,
Бир заманда болган номай,
Талас болып, тартыс болып,
Шашылды-ав, бирлик болмай...

Аьр бир ян да куьшке сенди,
Бас боларман мен де, деди.
Бирлик болмай – тирилик болмай,
Тыпак болган Элди боьлди.

Ой билмеген ойды этти,
Зегенлилер коьрге кетти.
Тил бирикпей, халк шашылып,
Сосы куьнге ногай етти.

Бирлик ерде – тирилик деген,
Аз болды-ав оны билген.
Авырыйды сарсып деним,
Ногайымды буьйтип коьрген.

Буьгуьнде де арамызда
Коьринмейди сосы бирлик,
Ол болмаган кайсы ерде
Болар дейсинъ – шынты тирилик...

АВЫЛЫМ МЕНИМ – СОЬНМЕС ТАНДЫРЫМ

Тувган ериме сагынып келемен,
Коьргишей асыгып ойын-кырын,
Эситким келеди ойнап юрген
Кишкей баладынъ кувнак йырын.

Яслыгым келеди коьз алдыма,
Коьньилим меним яйдай яйнайды.
Шетен ожакта лакшынга илинген
Толы казан боркылдап кайнайды.

Йылуwлык энеди дениме меним
Давылдап янган яп-ярык оттан,
«Келдинъме?» -- дейди аьдуwлеп айтып,
Анамнынъ сеси отабай яктан.

Термилип карайман сес шыккан якка,
Келердей коьрип анам касыма.
Баладай болып: «Абай-ав», - деймен,
Келсем де оьзим эсли ясыма.

Авылым, уыйим – соьнмес тандырым,
Булайда тамган киндик каным,
Бу ер мен меним киртлескен оьмир
Кудайым берген ялгыз яным.

БОЛДЫ ЭНДИ, УЯНАЯК...

Бир заманда ханлык суьрген,
Халкым тынды, даьвренимейди,
Тыпаклык йок, ювас болды,
Йигерлиги коьринмейди.

Халкым меним даьвренимейди,
Арыдыма давалардан?
Яде десень, азап шегип,
Йоьнъкидиме казалардан?

Болды энди, уянаяк,
Тыпаклыкты биз тутаяк.
Намарт деген яман затты
Арамыздан биз куваяк.

Сонда бизге йигер келер,
Ялгыз Кудай демди берер,
Яс урпак та оьсип егер,
Бу Ногайым оьрмет коьрер.

ОЬНЕРИМЕ ХАЛКЫМ МЕНИМ ДЕМ БЕРДИ

Тып-тыныш оьтпеди меним оьмирим:
Бирде келдим де есирдей едилдим,
Бирде келдим де арбага егилдим,
Бирде келдим де ат сайлап миндим.

Орайда шалып окында йырладым,
Окында келдим де байбайлап йыладым.
Окында сарсып аксанълап калдым,
Окында келдим де калтанълап бардым.

Оъзим демей, оъзегимди талдырып,
Оънеримди оъзгелерге мен бердим.
Байлык деген эки колдынъ кири деп,
Онъса ногай, мен де онъарман деп юрдим.

Оърге оърлейди оънери деп Суъйиннинъ,
Куънлевшилер оърмекшиндей оърдилер,
Алла акыл бермегенин билмейин,
Болмавларын олар меннен коърдилер.

Коърселер де баска оларды тартпадым,
Эш биревге яла деген артпадым.
Терискендей терислерин коърсетип,
Айын ашап, артларынан айтпадым.

Тувралыгым тувганларга ярамай,
Ялгыз янга яраларды салдылар.
Яламыннан яра салып яманлар,
Бир Кудайдан куъна тукум алдылар.

НАМАЗЛЫККА БАСТЫ ИЙДИМ

Азраил бизбиз деген арсызларга,
Сынса сынсын белим дедим, ийилмедим.
Занъыратып кайдай кобыз тартсалар да,
Олар айткан ойындарды бийимедим.

Олтыртармыз орын берип арбамызга,
Бизим йырды созып-созып йырла, деди.
Ак ниетли аъдемлердинъ аямайын
Юреклерин кармап-кармап тырна, деди.

Арсызлардынъ арбасына асылмадым,
Олар айткан бир йырды да йырламадым.
Яман айтып эш биревдинъ мен юрегин,
Оъзим билип, оъмиримде тырнамадым.

Арбасына аслымадым, яяв юрдим,
Йырларын да йырламадын, йылап юрдим.

Йырламасанъ, тырнамасанъ коьреек деп,
Юрегимди олар меним кармап юрди.

Ахыр-аьвел енъер туьзлик деп мен сендим,
Сол сенимим куьшти берди мага дайым,
Намазлыкка басты ийдим, сыйды бердим,
Дер-дуныядынъ иеси деп бир Кудайым!

АВЫЛЫМНЫНЪ АК ТАНЪЫ

Авылымнынъ ак танъы –
Наьзик шыккан йыр анъы.
Таралтады кешеди
Ерге энип танъ манъы.

Балалыгым бал татып,
Делхайыр болып куьн кетти,
Авылымнынъ ак танъы
Йолымды меним туьзетти.

Йолымды меним туьзетти,
Денимди меним беркитти.
Шыдамлыкка уьйретти.
Эр бол деди, эр этти.

Авылымнынъ ак танъы –
Наьзик шыккан йыр анъы.
Таралтады кешеди
Ерге энип танъ манъы.

АШШЫ БОЛСА ДА, ДУРЫСТЫ ЯЗДЫМ

Ашшы болса да, дурысты яздым,
Бирев окыды, бирев тынълады,
Бирев туьсинмей, баскасы анълады,
Бирев йылады, баскасы толгады.

Биревге ярап, майдай якты,
Баска келди де оттай якты,
Бирев керек деп эсине алды,
Баскадынъ келди де эсин алды.

Майдай якканлар: «Ашшы болса да,
Туьзди яз, Суьйин», -- дедилер мага.
Сонда мен яздым, тилимди «кайрап»,
От болып тийсин деп питне явга!

БАСИР АБДУЛЛИН

Басир Мажитович Абдуллин ѳззининъ китаблери мен, язып калдырган маънели шыгармалары ман ногой халкка белгили болган язувшы эм драматург. Онынъ усталыгы эм талаплыгы ногой халктынъ яшав-турмысын коърсетип билуъвде, аьдетлерин, турган ерлерининъ табиятлык суьвретлерин окувшыга кулланувда, халктынъ бай тили мен пайдаланып ногой литературалык тилин байытувда болады.

Джалалдин Шихмурзаев

Ногой совет адабиятында Басир Абдуллиннинъ болганлысы сейирли эм куванышлы. Ол йырманшы ѳмирдинъ отызыншы йылларында ногой совет язувшылары арасында аягын берк баскан, тебентели язувшы болады. Онынъ асарлары халкымыздынъ яшавынынъ коьлем якларын, язувшы яшавда боляткан янъылыкларды тереннен эм ийги анълавын коьрсетдилер. Б. Абдуллиннинъ шебер тиллиги де уйкен эс эттиреди.

Юмав Каракаев

Басир Абдуллиннинъ шыгармалары ман танысув эм олардынъ уьстинде куллык этуьв – меним коьнъилиме конган байрам болды. Онынъ яратувшылык тили айырым эс этуьвди эм илмилик тергевди талаплайды. Биз мутып бараяткан неше соьзлер онынъ кулланувында, тап тири зат болып, яшавын коьремиз. Бу зат сукландырады, бизим эсимизди козгайды.

Кельдихан Кумратова

Басир АБДУЛЛИН

КЫЗЫЛ ШЕШЕКЕЙЛЕР

(повестинъ ызы)

ЯНЪЫ АЪДЕМ

Курманали, уьстиннен бир уйкен юкти атып таслап, енъиллеп калган аьдемдей болып, алгасап яс бийкединъ уйиннен шыгып кетти. Ол тыска шыккан сонъ, авасы бузык уйден яхшы авалы ерге, я болмаса, ашык авага шыккандай болып, авызын ашып, уйкен этип абытлап, терен, терен тыныс --дем алып баслады.

Баьле-каза соны ман кетсин дегендей болып:

– Кутылдым-ав, не тентеклик этип юриппен, кене йолдасларым яхшы аьдемлер. Эгер олар яман аьдемлер болса, мен сол ылайдынъ наслыгына батып калаяк экенем, – деп оьз басына соьйленип барган заманда, алдыннан шыгып, эки колыннан Кувандыктынъ келип тутканын да билмей калды.

Кувандык:

– Сага не болды, янакам, коьзинъ акты-карады коьрмей, кайда алгасайсынъ?

– деп сорады.

Курманали баста бир соьз айта алмай турды да оннан сонъ:

– Ис кутарылды, янакам! – деп кышкырганын оьзи де сезбей калды.

– Не ис?

– Не ис болаяк? Аьне маьтке шапар ман болган исти айтаман.

– Коьптен солай керек эди, бек аьруьв болыпты.

– Аьруьв болмай! Сиз бир аз илгерицен сосыдынъ амалын эткен болсанъыз, мундай маскаралыкка, элдинъ селекесине калмаган болар эдим.

– Яхшы йолдас тувыл экенсиз, – деп Кувандыктынъ колын тутып куьлди.

Кувандык та куьлип:

– Сенинъ коьзинъе ак-кара коьринмей юргенде, йолдасларынь не билеек эди.

Эки-уьш саьат алдын Кувандыкты ийттен яман коьрип олтырган Курманалидинъ аьли куванышы колтыгына сыймай:

– Сен ойынынъды кой, янакам, бу ойын ери тувыл. Сен оьзинъ билесинъ, мен не яман йолга туьсип эдим. Аьли сизинъ юзинъызге караялмайман, бет йок менде, бет йок.

– Эй, оны кой, сен кайда бараяксынъ?

– Кайда барайым, сени коьрип, оннан сонъ Коьшбийкединъ янына бараяк болып эдим, – деди.

Коьшбийке деген соьзди эситип, Кувандыктынъ юреги катыкланып кетти. «Бу да Коьшбийкеди суьйип юриме?» – деп куьннесип койды.

– Онда не этеексинъ?

– Не этеекпен? Мен онынъ алдында коьп айыплыман. Сога коьре ога барып, оннан ырзалык сораякпан, юр экевимиз бирге барайык, – деп, ога-буга карамай, Кувандыктынъ колтыгыннан алып, Коьшбийке аларга кеттилер.

Йол бойы Курманали оьзининъ Кувандыктан эм баска йолдасларыннан бек ырыз экенин, оьзининъ уьйкен айыплы экенин, йолдасларынынъ йигитлиги аркасында уьйкен бир селекеликтен кутылганын бир-бир айтып:

– Сосы селекеликке карсы оьзимнинъ йигитлигимди коьрсетпесем, меним Курманали атым болмай калсын. Оьзинъ коьрерсинъ, сосы намыссызлыкты оьзимнинъ эмбек фронтындагы белсенлигим мен йоймайтаган болсам, мен Курманали болмай калайым, – деп соьйлей-соьйлей Коьшбийкединъ эсигине келип еткенлерин сезбей калдылар.

Эсик янында аяк-табак ювып турган Коьшбийкединъ тетесининъ янына келип, Курманали:

– Коьшбийке уьйдеме, аьей? – деп сорады.

Еньлерин кызганып коьйлегининъ этегин тизининъ уьстине коьтерип, бек шалысып ислеп турган куртка шекли коьзлери мен Курманалиге карап: бу не зат, кызынъды сеннен сорадылар дегендей этип карады да:

– Ол неге керек? – деп явап бермей, кери сорады.

Кувандык:

– Исимиз бар, куллык пан келдик.

– Куллыгы бар аьдем куллыкта коьрер, – деп колындагы саплы аягына куйган сув ман аяк-табакларын шайкай берди.

Курткадынъ сондай оьз соьзли бир хатын экенин билген Кувандык куьлип:

– Буьгуьн аьей сол бети мен турган бугай, – деп Курманалиге караган арада, эсик ашылып, Коьшбийке шыкты да:

– Бу ким? Курманали, Кувандык! Сиз не этип турысыз? Келинъиз, – деп ишке шакырды. Олар уйге кирген заманда, куртка оьз-оьзине:

– Мундай да тайпасыз аьдемлер болады экен. Аьесиннен, кызынъ кайда деп, сорайдылар. Оьлгенинъиздинъ коьринде, – деп куртка оьзининъ аьлиги заман, аьлиги халктан бек ынжынганын, бу заман ясларында уят деген заттынъ калмаганын, оьзи кыз заманда яслардынъ бек инжаплы болганын, эри болган рахметли Коьккоьздинъ уйде тетеси барда келип сораган тувыл, уйдинъ янына ювык келмевин эсине туьсирип: – эй заманлар, бизим заманлар баска эди, – деп куьрсинип койды.

Ойламаган ерден келип шыккан аьдемлерди коьрип Коьшбийке шатлыгыннан не этпеге билмей:

– Сизди кайдай ел таслады? – деп те ишиннен: «Солай, янакам, замана кызлары ман ойын этпе, келдинъизше», – дегендей болды.

Кувандык:

– Аьдетте ел армаган карай суьрсе, бизди бу якка карап суьрди. Курманалидинъ ели кайда да аькетеек, – деп куьлди.

– Буьгуьн бизде байрам. Курманали буьгуьн байрам этеди. Ол сосы байрам куьнинде тувган-тукымды коьрип шыгайым, колларын алайым деп, сага келди, – деди.

– Шакырган заманда келмей таьлимсиген Курманалидинъ келуьвине сейирге калып олтырма, Коьшбийке! – деп Курманали соьзге киристи.

– Мен сенинъ алдынъда коьп айыплы. Сол айыбымды билип меним биринши исим сени коьруьв, сени мен коьрисуьв эди. Сога коьре алды ман сага келдим, Коьшбийке! Меним айыбымды кеш, мен сенинъ алдынъда, сенинъ бригаданънынъ алдында да, оьз бригадамыздынъ алдында да мен бек уйкен айыплы ис эттим, сизди бир керекпеген класс душпанына авыстырдым. Энди мен оны тасладым. Мен ак юрегим мен комсомол йолдасларымнынъ алдында меним айыбымды кешируьвлерин сорайман.

– Адасканнынъ айыбы йок, кайтып йолын тапканда дегенлер, – деп Коьшбийке онынъ соьзин боьлди.

Дагырда узакка барды. Курманали оьзининъ этип юрген ислери уьшин йолдасларынынъ арасында бек уятка калганын айтса, Кувандык аьр катеди туьзетуьв уьшин большевиклерше белсенип ислевдинъ керегин айтты. Коьшбийке болса ишиннен байрам этти. Ол оьзининъ планлары аьруьв кепте шыкканына куванып, куванышы колтыгына сыймай:

– Солай, йолдас Курманали, класс куьреслерининъ куьшленген заманында сенинъ экинши яктагы лагерьде, душпанлар арасында калганынъ бизим уьшин бек авыр эди, айтайым, бир комсомолдынъ арамыздан шыгып калувына биз, комсомоллар, бек янатаган эдик. Ама сенинъ кашан да бир акылга келеегинъди билгенимиз уьшин биз сенинъ уьшин куьрестик. Энди бу акта мен бригадамга айтаякпан.

– Вай, вай, янакам, мага не болды, – деп Курманали яне ишиндеги шатлыгын аклай тыска шыгармага билмей, – Кояшбийке, мен сенин алдында да, озын билген тагы биревдин алдында да бек айыплыман. Ама меним айыбымды йойгандай исти мен буьгуьн эттим, ол ийттен тувган кулактын пишеси мен арады кестим. Аьли ога барып сонъы соьзимди айтып келемен, – деди.

Уьшеви бири-биринин соьзин боьлип соьйледи, ахырында Кояшбийке:

– Биз янъы аьдем уьшин куьрестик, ол янъы аьдем – сен, янъы аьдем...

Кувандык та:

– Аьше янъы аьдем болмай, не зат болаяк, айхай да, янъы аьдем! – деди.

ПЛАН БОСКА КЕТПЕДИ

Курманали мен Кувандык шыгып кеткен сонъ, Кояшбийке оьз-оьзине:

– Солай болады ол, социализм фронтынын аьр ягында согыс куьшленип, душпан кайда кирмеге, басын тасаламага ер таппай, ийттей болган бир заманда орталыкта калып болмайды, кулак хатыннын кобызына бийип те болмайды.

Аьли Курманали айынды, ол акылга келди. Бу бек аьруьв ис болды.

Энди кызларды йыйнап алдыдагы ислердин планын туьзбеге керек.

Сол заман тыс беттен:

Кызлар деген атымыз бар,

Белсен деген данымыз бар.

Кояшбийкедей басымыз бар.

Тагы сага не керек?

– деп биревдин ойын этип шинълаганы эситилди. Онын ызыннан экинши биревдин:

Кояшбийкедин бригадасы

Бар ерде ол сыйлавлы.

Дегенинъе ете алмай,

Сен юрисинъ каьрип аявлы.

Эсик ашылып, уьйкен аваз, куьлки мен бригадада ислеьтаган кызлар келип киргенин коьрген сонъ, Кояшбийке:

– Сизики не, йырлайдыларма десем, йырынъыз йьрга усамайды. Бу не оьзи? – деп кызлардын юзлерине карады.

Танъсылув:

– Куьндаьруьвдин ким экенин билмейсинъме? Авызына не келсе, соны йыр этип шинъшый береди.

– Йыр тувыл, не зат? – деп Куьндаьруьв Танъсылувга карап, – мендей болып йырлайтаган болсанъыз экен, куьнде бир аьдемге 20 йыр пайлар эдинъиз!

– Ал не этип юрисиз? Кайдан келеьтырсыз? Кимди коьрдинъиз? – деп Кояшбийке артлы-артыннан бир неше сораь берди.

Кызлардын бирев:

– Сен бикаьр бригадир болыпсынъ, судтынъ явап алатаганы болсанъ, айлак иьги болаяк экен, калай сораьды, иьнеден йибине дейим сораьды. Бизим кайда болганымыз сага неге керек? – деди.

Кызлар куылдилер. Коьшбийке:

– Не куьлки? Кана, не янъы хабар келтирдинъиз? Эгер болмаса, хабардынъ ур янъысы, янъы писип шыкканы менде бар, – деп эди.

Кызлар бары бирден онынъ янына йыйналып:

– Не хабар?

– Кайдан шыккан хабар?

– Кана айт, эситейик, – деп Коьшбийкеди курсап алдылар.

Коьшбийке:

– Ондай хабарды тегин айтпайдылар, савкатын берсенъиз, айтайым, – деп эди.

Куьндаьруьв:

– Онъ кулагынъ озинъе савкат!

– Э, олайма? Олай болса, эситпей турсанъыз да ярар.

Тансылув:

– Мен сага аьдетте болмайтаган бир савкат берермен.

– Алдын айт!

– Айтсам, сага Кувандык...

Кызлар эхахалап куылдилер.

Коьшбийке:

– Кыймас! Сен неге авызынъды юмдынъ, сен не береексинъ? Хабар барыннан куьшли сага тийисли.

Куьндаьруьв:

– Атамнан калган мага эшки сага курман болсын, – деп айтсанъ, болмайма? Ким билейин, белким Курманалиден бир ийги, яхшы хабар бардыр.

– Сен таптынъ, – деп Коьшбийке дагырдасын айтпага киристи:

– Кызлар, бизим янъы аьдем ушин куьрес акындагы планларымыз боска шыкпады. Биз буьгуьн озимиздинъ комсомоллык куьшимизди коьрсеттик. Кишкей бир бармак басындай революция болып алды. Бу ердеги бизим куьресимиз тек Курманали ушин тувыл эди, я болмаса оны бай хатыннан айырувдынъ бизим ушин тесик доьрт акшадай кереги де йок эди; бу ерде ис, куьрес класс досымыз ушин, бир эмбекши ясты класс душпанымыздынъ колыннан тартып алар ушин, комсомоллык намысы ушин эди.

– Бияка байдынъ йырындай эттинъ, кыскаша соьзинъди айтсанъ, болмайма. Патиматтынъ юреги былтылдап шыкпага туры, – деп Куьндаруьв онынъ соьзин боьлди.

Патимат та явапсыз калмады, ол:

– Киси соьйлегенде бир соьз кыстырмаса, сосынынъ басы авырыйды.

– Мине бизим сол намыс ушин куьрес куьнимиздинъ сонъы келип етти, – деп Коьшбийке соьзинде давам этти. – Курманали Кувандык пан мага келип кетти. Ол озининъ класс йолыннан айырылганына бек кайгырады. Муннан сонъ шынты большевик куьши мен ислевге, комсомоллык йолыннан айырылмаска соьз берди.

Куьндаьруьв:

– Патимат! Кутлы болсын, – деп онынъ аркасыннан суьйди. Кызлар арасында ойын, куьлки басланды.

Танъсылув:

– План боска кетпеди.

Сол заманда тыстан биревдинъ йырлап келген авазы эситилди:

Тынъланъыз кулак салып,

Сойлейим янъы достан.

Янъы обстирим яс коьзел, Акылымды алды бастан.

Аларман деп уьмитим,

Явдыр коьз каьлем кастан.

– Нашакай келеди, – деп Коьшбийке соьзин айтып кутармады, эсик ашылып, ийнине тонын салган Кара-Болат кирди де:

– Вай, бу ерде йыйын барма? – деп кызларга бир-бирлеп карап шыкты.

– Бары да кызыл билетли кызыл шешекейлер экен. Ал йыйынга соравсыз келген уьшин айып этпенъыз, мен кетейим.

– Нашакай, олтыр, – деп Коьшбийке онынъ янына барды да, – биз йыйын этип олтырганымыз йок, тек кызлар ман соьйлесип олтырымыз.

– Кара-Болат акам орамда каьлем касты сагынып йырласа да, каьлем каслардынъ янына келгенде, кашады.

Кызлар саркылдап куьлдилер. Кара-Болат уьллесин кавып:

– Сенме, сен Келди-Алидинъ кызы тап атанъа усапсынъ. Ол рахметлидинъ касияты тап сосындай эди. Аьдем ога соьз карсы айтып билмейтаган эди. Ама оьзи де соьз капшыгын яныннан айырмайтаган эди.

Кара-Болаттынъ кызлар ман дагырдасы келисип эди, тек эсиктен кирип келген Емис енъгейдинъ:

– Муныкы не зат? Бир уьй кызлардынъ арасында сага не бар?

– Олтырсанъ, кызлар ман, мине булардай кызыл шешекейлер мен олтыр, сиздей токал сыйырлар ман олтырып не шыгаяк. Келди-Али агайдынъ кызы, солай тувылма?

– Я, барк, барк этип олтырма, юр, – деп Емис енъгей коймай Кара-Болатты алып шыгып кетти. Кара-Болат та:

– Юр, юр, сен де заманынъда бир кызыл шешекей эдинъ. Тек энди куьзги карга басылып калган ювсандай болдынъ, – деп шыгып кетти. Ол кеткен сонъ, кызлар бир хыйлы заман артыннан карап куьлдилер.

Ахыр Танъсылув:

– Ал, соьзимизге кайтайык. Планымыз боска кетпепти, онысы ярайды. Тек энди не этемиз?

– Энди Патиматты Курманалиге берип той этемиз, – деп Куьндаьруьв тагы да соьзди Патиматка аькелип байлаяк болып эди, тек куьтилмеген бир ис шыгып, дагырда кесилип калды.

Алгасап эсиктен келип кирген авыл совет баслыгы Юмали:

– Бригадир, каладан киси келди, колхоз бригадаларынынъ барын йыйнап аькел, деди. Тек авыл советтинъ кансаралына барынъыз.

– Не бар?

– Не барын билмеймен, тек тез йыйнап аькел деди, – деп алгасап шыгып кетти. Кызлар да:

– Бу не зат?

– Не бар экен?

– Не болды экен? – деп баьри бирден йыйналып шыгып кеттилер.

КУЪШ БИРЛИКТЕ

Советлер элинде саватсыз аьдем болмасын деп, коммунистлер партиясынын шыгарган токтасувын яшавга шыгарув акында партиядын край комитети бу йол да бек каты шалыспага киристи. Сога коьре партия комитети эмбекши халктын арасында саватсызлыкты тайдырмага, авыл араларында этилетаган район халк ислерине коьмек бермеге, олардын ислерин янландырмага эм халк арасында эмбекшилердин савлыгын саклаяк ислерин аьруув кепте юргизер уьшин, край ерлерге аьдемлер йиберипти. Ногай районуна йиберилген оькил де оьзине тапшырылган куллыкты ерине еткерер уьшин авылларга, колхозларга шыгып, сол ислерди туьзип юрген бир аьдем. Райондагы колхозлардын, колхозшылардын арасында ислер уьшин ол алды ман колхозлардын активлери мен маслагат этеди, бу йол да ислеппилетаган партия членлери, комсомолларды, колхоз активлерин сосы истинь тоьгерегинде уйыстырады.

Авыл совет баслыгынын колхозшыларды йыйнап юрувнинь себеби де сосы, ама аьр заман налог, яде баска сондай аьзирлик ислери мен юрип, баска ислерге коьп пикир бермеген баслык бу аьдемди де сондай бир зат пан келген деп ойлап, бек янъылды.

Кызлар йыйынга келгенде, авылдын эм колхоздын актив болып юрген аьдемлерининь баьри келмесе де, коьбиси йыйналган, араларында авызына уьллесин капкан Кара-Болаттын онь бетинде крайдан келген оькил мен Кувандыктын арасында Курманали де бар эди. Кызлар киргени мен Кара-Болат:

– Мине, бизим кызыл шешекейлер де келди, – деди.

Комсомолячейкасынын секретари йыйынды ашып, крайдан келген оькилге соьз берди. Оькил де оьзининь не ниет пен келгенин, крайкомнын оны мунда йибериувининь ниетин эм этилеек ислер акында кыскаша бек аьруув кепте соьйлеген эди. Сонь эш бир йыйында соьз соьйлемей калмайтаган, бурын авыл арасында ярты молла, ярты муалим болып юрип те, советлер туьзилген бери неше туьрли иске кирисип те, ахырда эш бирин аьдемдей этип ерине еткермейтаган, оьзи орысша билмесе де, оьзин билимли этип коьрсетпеге шалысатаган Мурзабек ериннен турды:

– Мага да бир-эки соьз айтпага болама? – деп соьз сорады. Йыйында баслык болып олтырган комсомол ячейкасынын секретари:

– Болады. Соьз Мурзабек йолдаска бериледи, – деди.

Мурзабек, кисесиннен кишкей бир тептер шыгарып, соьзге киристи:

– Видите, коьресиньизбе, крайдын мунадай бир ис пен бизге оькил йибериуви, понимаете, бек очень хорошо. Биз ногай эмбекшилери всегда за советский.

Коьп аьдемлер Мурзабектинь соьзине кепи келмеди, онын билер-билмес тил мен яртылай орысша соьйлевине ишлери пусты. Кара-Болат шыдамады:

– Янакам, сен ногайша соьйлеп билмейсиньме? – деп эди. Мурзабек:

– Мен оьзимнинь уьйренген тилим мен соьйлеймен, сен местный национализм шыгарма! – деди.

Кара-Болат бу соьзди, сен революцияга карсы соьйлеме деп, анълады болмага керек. Ол:

– Кой, янакам, мен сенинъ айткан соьзинъди туъсинмедим, – деп оьзин аkläяк болганда, Коьшбийке арага туъсип:

– Коьп соьз керек тувыл, мунда ерли миллетлик те йок. Соьз бен вакытты оздырув ярамайды, мундагы халктынъ баъри де эмбекши колхозшылар, олардынъ баъри де туруп, иске кетеек аьдемлер. Сога коьре мен кыскаша этилеек истинъ планын айтып, тапшырылаяк куллыкларынынъ болса, тапшыраягынъызды сорайман, – деди.

– Хей аьпелим, бизим йыйынма. Олар бос аьдемлер тувыл, босына оларга кызыл шешекейлер деп айтпайдылар, – деп Кара-Болат колы ман Курманалидинъ тизине кагып алды.

Крайдан келген оькил де:

– Бу йолдас бек ырас айтады, – деп Коьшбийкединъ соьзин куьшлендирди. Мурзабек, не этеегин билмей, турган ериннен бир неше кере:

– Вот калай куьжыр, янакам, понимаешь, – деп турды да соьзине кулак салган аьдем болмаган сонъ кери орнына олтырды.

Маслагатка йыйналган аьдемлер оькилдинъ айткан соьзлерине разы болып, авылда эм колхозда кешки курслар ашып, бар халкты окувга тартув акында токтас алынды. Мунынъ ушин тийисли болган йоллар коьрсетилип, сол исти бажарув ушин ети аьдемлик комиссия сайланды. Коьшбийке мен Танъсылув да комиссиядынъ члени болып сайландылар. Соьйтип оькил истинъ йолларын коьрсетип, йыйын кутарды. Кара-Болат пан баслык келген конакты аска алып кеттилер. Мурзабек те, онынъ артыннан эсли баслылар да шыгып кеттилер.

Канцелярияда Курманалидинъ бригадасыннан бир неше яс эм кызлар калдылар. Бир аз аьр ким оьз ара бир-бири мен сыбырдасса да, аьр заман яслар йыйынында оьзининъ ойын, куьлкили соьзлери, аьр кимнинъ оьзине карап, туурли соьз тавып айтатаган аксак Нурлыбай Курманалиге карап:

– Э, кенъ танав, танавынъды керип бизим арага келмей юри эдинъ, кана энди не болды, неге келдинъ? – дегендей болып турды да, бирден Патиматка карап:

– Мына буракай шаш та мунда экен, янакам, мен билмей олтырыман. Аманшылыкпа оьзи, меним юнли барагым. Келши меним яныма, келши! Не кыбырсыйсынъ?

– Аксак аягынъды суьйреп, бара кой, бригадир шамланатаган аьдем тувыл, – деп Куьндааруьв де явапсыз калмады. Кажав соьзлерге, ойын-куьлките йол ашылды.

Аксак Нурлыбай да:

– Сага да тил шыгыпты экен.

– Сенинъ тилинъ шыкканда, соннан калганы мага тийди ше.

– Бериспе, Куьндааруьв!

– Куьндааруьв аксактан калмас.

– Аксактынъ аягы аксак болса да, тили буьендей.

Соьз соьзди шыгарды. Яслар бир соьз айтса, кызлар бести айтты, ойын-куьлкиден кешип, дагырда азая туъскенде, бирев:

– Янъы ойын, – деп кышкырды.

Баъри айланып ога карады.

Комсомол.

Ударшы.

Кулак.

Куърес.

Тагы сондай замана ойынларынынъ биревии де калмады. Кулактынъ кумсызлыгы, молладынь аш коъзлиги, комсомолдынъ куъши, ударшыдынъ иси бир-бир ойналып, яслар-кызлар арып-талып экинши куънги эмбекке куъш йыйнаык ниети мен кешединъ яртысында ойынларын кутарып таркадылар.

Тек уйлерине кетеектинъ алдында Коъшбийке кызларды бир шетке шақырып:

– Кызлар! Ис бирликте, куъш бирликте. Танъла эргенъ мен бизим уйге йыйналаыкпыз, – деди.

БУЛАР КИМЛЕР?

Савлай элди агартув йолында ян шегип куъресип яткан эмбекши халктынъ баътирлери ятпай-тынмай ислевлери аркасында район слётында оъз районларынынъ бу йолда ислерине бир эсап берип наътижеди тергеек болдылар. Сонынъ ушын аър авылдынъ совет баслыгына колхоз оъкимлерине оъз авылынынъ колхозларында этилген ислер акында доклад сорап басладылар.

Куънтувар совет баслыгы шыгып бир зат айтаяк болып эди, тек коъзине туъбеп карап турган халктынъ алдында айтаяк соъзин айталмай камсыгып, не этеегин билмей калды. Аър заман ишки ишип, ишкидинъ заърпи мен суыйген еринде авызына келген бир соъзди айтып юрген бу аъдем ишиннен:

– Бир яртиди туъсирип келген болсам, сув сувга тиймеек экен деп ойлангандай болып бир аз турган сонъ:

– Ямагат! – деди. Тили тутылды, коъзининъ алды каранъаланды, соъз табылмады; ол якка карады, бу якка карады, ахыры болмады, камсыгып ерине олтырды.

Куънтувар совет баслыгынынъ кайда ишки болса, сонда барып узын-шув, уйкен топаланъ тургызып юргени маълим болганда, онынъ совет душпаны болып та уъстине кой териси буъркенген боъри экени ашылган сонъ, ислери тергелип, оъзи орныннан тайдырылды. Эм кулаklar ман дослыгы аркасында авылда кеширилетаган компанияларды ол йыгып юруувден баска затты билмепти. Онынъ слётка келген заманда соъз айта турувы да, оъзининъ танъла бир куън иси тергелип, судка тартылаягын сезип юрген экени де сонъыннан маълим болды.

Ама йыйында ол соъзин айталмай олтырган сонъ, йыйын баслыгы:

– Кана, куънтувар советтен тагы ким бар? – деди.

Саватсызлыкка карсы куъресте белсенип ислеп юрген Явгайтар турып, авыл совет баслыгы ушын оъзининъ айтаягын билдирип, орталыкка шыкты. Ол халктынъ алдына келгени мен:

– Йолдаслар! – деп соъзин баслаганы ман тисининъ арасыннан сызгырган аъдемдей болып туъкирип, – сиз оъзинъиз, саъветски класстынъ куллыкшылары...

Ол коьп зат соьйледи.

Калай аьруьв соьйлеймен дегендей этип, оьз соьзине оьзи тамаша калып, сосындай йьйыннын алдында шыгып соьйлей билетаган Явгайтарды койып, соьзин айталмайтаган бир аьдемди авыл совет этип койган аьдемлерге кепи кетти. Ол ишиннен не ойланса да, онын авызы соьзден токтамады.

Йьйыннын баслыгы бир неше керен оны соьзиннен токтатаяк болып караса да, Явгайтардын арталдына карамай алып кашкан аттай болып соьйлегенине карап, халктын шек-бавыры уьзилип куьлгенин коьрип, баслык бир аз уьндемей турды. Ахырында болдыра алмады:

– Ав Явгайтар йолдас! Сен мине бу окув, окытув, эмбекшилердин саватсызлыгын тайдырув акында айтаяк соьзиньди айтсаньа! – деди.

Явгайтар:

– Аьли кутараман, – деп яне тагы соьзин баслады. Ол соьзин неге баслаганына да оькинип баслады. Олай этти, булай этти, соьздинь белгили бир туьби коьринмеди. Саватсызлыкка карсы куьрес акында басланган соьз, мектеп, окытув, окувшы эм оларга берилетаган исси ас – шайдан кешип, аслык кампаниясы, заём, юн аьзирлев, эт заготовкасы, тагы коьп затларга барып етти. Йьйында олтырган халктын ишлери пусып, не этееклерин билмедилер. Явгайтардын соьзи кутылмады.

елсен бригададын члени Куьндаьруьв:

– Барлык кампаниялар акында доклад берип турганнан, айтаяк соьзиньди айта койсана, – деди.

Туьрли яккан шыккан авазлар ман Явгайтар орнына олтырды. Ол оьзининь не айтаягын коьптен мутып та койганга, халктын:

– Болар, етер! – деген соьзлерине ишиннен куванып та кетти.

Соьз бригада баслыгы Коьшбийкеге келип етти.

Белсен бригададын, элдинь ударшы кызларыннан йьйналган, аьр ерде оьзлерининь этеменликлери мен ат алган, аьр исте коьп бригадаларга етекшилик этип юрген, элдинь кызыл шешекейлериннен йьйналган бригада баслыгынын соьзин эситуьвине аьр бириси де бек дертленди. Кызыл шешекейлердинь бригада баслыгы Коьшбийке:

– Мен узун узак соьйлеп сизинь басыньызды авыртаяк тувылман, – деп ол кыскаша оьз колхозларындагы колхозшылардын саватсызлыкларын тайдыраяк акында болган ислерди, неше аьдемнинь саватлы болувын бир-бир айтып ашык кепте туьсиндирди, эткен ислерининь нешик исленуьвин, баьрин де соьйледи. Бу уьстинликлерди казанув йолында партия ячейкасынын йолбасшылыгын аьруьв уьйреткенин, сонын аркасында бу уьстинликлердинь казанылганын айтты. Йьйындагы халк бек каты карс кагып, Коьшбийкединь соьзине разылыгын билдирди.

Йьйын баслыгы орныннан турып:

– Кана йолдаслар, ерлердинь доклады кутарды. Кана этилген докладлар акында ким соьз соьйлемеге суьеди? – деп халктан сорады.

Йьйыннын басыннан бери соьзге катыспай олтырган Юмали орныннан турып:

– Мага соьз берсеньиз, бир-эки соьз айтар эдим, – деп, соьз сорап, руксат алган сонь:

– Ямагат, сойлеген йолдаслардынъ соьзине караганда, мынав кыздынъ соьзиннен баскасынынъ сойлегенине меним ишим йылынмады. Биревинде де этилген бир ис йок, тек мынав кыздынъ соьзине караганда, булардынъ эткен ислери коьп. Береек савкатынъыз болса, буларга беринъиз, – деди.

Кыскаша айтылган бу соьзлерде тыскы яктан артык бир аьруьвлик болмаса да, асылында мунунъ оьзи кызлардынъ бригадасынынъ баьриннен илгериде экенин билдирди. Йыйынга йыйналган халктынъ коьбисининъ тилинде Коьшбийкединъ бригадасы, олардынъ эткен ислери болды.

Йыйындагы халк баьриси бир авыздан соьзди беркиттилер, эмбекши халкты агартув, олардынъ саватсызлыкларын тайдырув акындагы этеменликти коьр сетип, бу акта белсенип, ударшылык пан ислеген авыллар, колхоз эм бригадаларынынъ ишинде тек Коьшбийкединъ бригадасы экенлигине токтастылар. Тийисли соьзлер де айтылып, уйкен савкат та берилди.

Баслыктынъ мине бу исти, бу йигитликлерди коьрсетуьвшилер кимлер деген соьзине карсы, оны оьзининъ айтаяк соьзин айттырмай, комсомол яслар: – Кызыл шешекейлер, – деп кышкырдылар. Суьйтип кызыл шешекейлер савлай районда оьзлерининъ белсенип шынты ударшы экенлерин исте коьрсеттилер.

Кызлар бригадасы тек колхозшылар, колхозшы хатын-кызлар арасында тувыл, белким савлай авыл хатын-кыз, эркек, карт эм яслар арасында саватсызлыкка карсы куьресте бек белсенлик коьрсеткендей, олар колхозды хожалык эм курылыс ягыннан бегитуьвде, колхозды эмбекшилердинъ душпаны болган ятлардан тазалавда да бек коьп ис этип, шашув заманда аслыкты урлап калган душпанларынынъ орталыкка шыгарувларында да кызлар бригадасынынъ эткен ислери де косылып тилге алынды.

Ама ис муны ман кутарылмайды. Кызыл шешекейлердинъ бу ислери олардынъ коьп уьстинликлерининъ тек биреви, олардынъ муннан баска янъы аьдем, йолдаслык уьшин болган куьреслери, оьз йолдасларын класс душпаннынъ торыннан куткарув йолындагы ислери тагы куьшли эди. Энди йолдан адасып, оьз класс туйгысыннан адасаязып аз калган йолдасларын оьз араларына калайша кайтарувларына бир коьз салайык.

ЯНЪЫ АЬДЕМ, ЯНЪЫ ЙОЛДАС УЬШИН КУЬРЕСТИНЪ НАЬТИЖЕЛЕРИ

Оьзи тувып оьскен эмбекшилер оьз кыйыны ман яшайтаган эмбекши класстан шыгып, сол класстынъ йолында ян берип ислеп юрип те, сонъыннан класс душпаннынъ колына туьсип, онынъ таьтли тилине, йылмайып каравына алданып, класс туйгышын мутып баслаган Курманали уьшин йолдасларынынъ ясаган дослык суди бек авыр тийди. Эл арасында ударшылык аты шыгып, аьр ерде белсенип ислеп юрген бир азамат уьшин азакай бир заманнынъ ишинде мундай селекеликке калувдынъ оьзи де енъил бир зат тувыл эди. Сога коьре аьли оьзининъ сол эткен иелерине, кулак хатыннынъ йылмаювларына алданып класс туйгысыннан айырылып, яндай коьрген йолдасларына душпан болып юруьвине бек кыйналды, не этеегин билмеди. Йолдаслары оны не кадер оьз араларына кайтармага шалыссалар да, Курманали уьшин янъыдан йолдасларынынъ арасына кайтып кируьв де бек авыр болды. Ол: «Сосы юз

каралык тайып, тас болып кеткенше, оъз айыбымды йойып, онынъ ерине уыйкен бир йигитлик коърсеткенше, мен калай олардынъ араларына барайым», – деп ойлайтаган болды. Куъндиз исте йолдаслары ман ыктыярсыз коъриссе де, кешке олар ман ушрасувдан кашатаган болды. Йолдаслары да онынъ уялганнан суыйтип юргенин билгенлери уышин уъндемей, кояйык эркинине дегендей этип, Курманалиди оъз басына таслап койдылар. Ис уьстинде де керекли соьзден баска зат соьйлемейтаган эдилер.

Куънлер аста-аста бири-бирининъ артыннан кешуьвде, кыстынъ айкырган сувыгы да якынлауда эди. Колхоздынъ маллары ем эм котанлары ман етистирилген болса да, ырасы солай ойланып койылган болса да, кыскы сувык куънлерде куън кутырды, эмбекши халкка душпанлык эткен бир класс душпанындай болып, сувык та оъз зарарын еткерип баслады. Туърли яктан туърлише хабарлар келип токтамады:

– Бесинши ушасткадынъ котанын куъртик басып, койлары кырылып ятыр.

– Уьшинши ушасткадынъ шобанлары...

– Котанлар топаланъ ман пирен-заман келип, койлар елдинъ ыгы ман кетип аьлек болыптылар.

Келген хабарлардынъ баъри де бек колайсыз, бек аявлы, бек кызганышлы эди. Мундай кемшилик, мундай бир емрилуьвге карсы бек кыставлы аьлде амал этпеге болмаяк. Аьлекшиликтинъ алдын алмага кирисип, бу куънги куънде колхозшылардынъ, айырып айтканда ударшы бригадалардынъ алдына салынган бек куъшли эм эш кешиктирмей исленмеге тийисли болган уыйкен куллыклардынъ биреви.

Кеше колхозшылар уйлерине кайтып кеткен сонъ, колхоз правлениеesine келген коркынышлы хабар эм тезлик пен коьмек берилмесе, койлардан кулак кагылаяк деген соьзлери колхоз правлениесининъ бу акта тез бир амал этпеге кереклигин билдирди. Сол хабарлар алынып турган заманда колхоз правлениеesine экинши бир ис пен келген Куъндеаьруьв хабарды эситкени мен, ога-буга карамай, Коьшбийкединъ янына шапты. Кыстынъ мундай сувык, карлы, топаланълы бир кешесинде туьси-басы туърленип келип кирген Куъндеаьруьвди коьргени мен Коьшбийке:

– Не бар? Не болды? Не хабар? – деп бир неше соьзди бирден сораганын оьзи де билмей калды.

Куъндеаьруьв:

– Бригадир, ятатаган заман тувыл, топаланъ койларды аьлек-шаьлек этип ятыр, – деди. – Аьли бар бригадаларды бу емрилуьвге карсы куьреске мобилизовать этеек боладылар. Мен сол хабарды эситип сенинъ янынъа шаптым. Хабар келип бизди шакырганларына карамай, бу саьат бригадады йыйнап, тезлик пен энъ коркынышлы бир ушасткага барып, койларды куткарувдынъ амалын этейик деймен.

– Тез, бригадады йыйна! – деп Коьшбийке Куъндеаьруьвге айтты да, оьзи де уьстине кийди эм сол кийинген арада кимлерге бараягын, кимлерди шакырмага керек экенин айтып баслады.

Азакай бир заманнынъ ишинде колхозшыларды шакырган хабары

правлениединъ эсигиннен шыгып уылгирмегендей кыска бир вакыттынъ ишинде колхоз правлениееси не этпеге билмей, бир онъга, бир солга шавып, ат тапса иер таппай, иер тапса, ат таппай, авара болып турган бир заманда Коьшбийке бригадасы ман келип: «Кала, кайда не кемшилик бар? Биз иске аьзирмиз», – дегендей болды.

– Биз келдик, айтаяк соьзинъыз, этилеек юмысынъыз болса, айтынъыз! – дегенлери правление аьдемлерин тамашага калдырды.

Кызлардынъ артыннан келип кирген аксак аяк Нурлыбай:

– Не бар, янакам? – деп сораганына онынъ алдында турган Куьндеаьруьв:

– Не болаяк, той бар, той. Сени тойга шакырмасалар, оьзинъ келип те карамайсынъ, – деди.

Кызлар бек каты куьлдилер. Сосындай истинъ, куьштинъ коьп куьнинде кырда кар, боран, топаланъ кутырып яткан бир заманда колхоздынъ алдыдагы бригадаларыннан деп юрген тек комсомоллардан йыйналган бригадынъ не бар деп сораваы колхоздынъ комсомол кызларыннан куралган бригадага бек куьлкили бир ис болып коьринди. Куьндеаьруьв де оьз йолдасларына карап:

– Йолдаслар, булар не барды сорассынлар, ама биз, бир сабатти де кешиктирмей, эмбек фронтына алгасайык, – деди.

Бир шетте колхоз баслыгы ман соьйлесип турган Коьшбийке де баслык соьзин кутарган сонъ, йолдасларына-бригадасына карап:

– Бригада, аьзирсизбе? – деди.

– Аьзир! – деп бригада явап берди.

– Аьли бесинши ушасткада уйкен аьлекшилик болыпты. Койлар бек яман аьлде калыптылар. Биз, комсомол кызлар бригадасы, бесинши ушасткадагы койларды сакламага, ондагы котанларды янъыдан туьзетпеге тийисли боламыз, – деди.

Кызлар:

– Баьримиз аьзир!

Кызлар ога-буга карамадылар. Бригадирлерининъ: «Меним ызымнан! – деген командасын эситкени мен алгасап шыгып кеттилер.

Туьс коьрип уянып, не этеегин, оьзининъ кайда экенин билмей турган аьдемдей болып, аксак Нурлыбай бир кызларга, бир правлениеде олтырган аьдемлерге карап турган сонъ:

– Кызлар иске кетип бардылар, эркеклер кайда?

– Эркеклер уйкыда.

– Бизим комсомоллар кайда? Кувандык, Курманали, Казув...

Колхоз баслыгы:

– Нурлыбай, сен йолдасларыньды бизге таптырып турганнан, оьзинъ барып, оларды излеп алып келсенъ, аьруьв болар эди, – деди.

– Алды аягын алганша, арт аягын ийт алып кетип баратаган аксактан сиз не куллык карайсыз, янакам? – деп шетте кагытлар карап олтырган Алиби Нурлыбайга ис тапшырганнан, оьзинъиз барсанъыз болмайма дегендей соьзлер айтты.

* * *

Сонъы замандагы кателиклери уьшин бригадирликтен шыгып калган Курманалиге бу куьнлерди оьткеруьв бек авыр эди. Йолдаслары не кадер оны яньыдан оьз араларына кайтармага, оны бай хатыннынъ аьсириннен куткармага, эски белсенлигине кайтармага шалыссалар да, Курманалиге оьз айыбын туьби-тамыры ман тас эткендей бир фурзаттынъ болмавына коьре, ол йолдаслары арасына кайта алмай, ырасын айтканда кайткысы келмей эди.

Онынъ ниетинде тавды тав уьстинде, тасты тас уьстинде коймай уйкен бир ис коьрсетуьв, соны ман оьзининъ бир неше куьнлик юз каралыгын ювып таслав эди. Сога коьре куьнлик этилип яткан ислердинъ биреве де оны канагатландырмай юрген куьнлер эди.

Мынав хабардынъ келгени онынъ бурынгы белсенлик канын кыздырды, онынъ ударшылык куьшин яньыдан оьзине кайтарды.

Ол, бу куьнди карап алгандай болып, хабарды эситкени мен алгасаган аьлде уьсти-басына кийинип, колхоз правлениесине келип, 2-3 аьдемнен баска кисиди коьрмеген сонъ:

– Кана, йолдаслар кайда? – деп сорады. Аксак Нурлыбай:

– Кайда болаяк, биреве шай ишеди, биреве ябыншасын таппайды.

– Эй, сиз, комсомоллар, сосындай куьнде куьбирткейлидей болып ыргын-ыргын этип, иске баралмай ятырсыз. Коьшбийкеди карашы, бригадасын алып кашан кетип барды.

Колхоз баслыгынынъ бу соьзи де ярага туз салгандай болды.

– Коьшбийке оьз бригадасы ман кетти, – деген соьз Курманалидинъ юрегине барып кадалгандай болды.

Ол ишиннен: «Бу кызлар не этеек боладылар?» – деп ойлады. Сол арада эсиктен келип кирген Кувандык:

– Кеттик, йигитлер! – деп кышкырды. Колхоз баслыгы ман сыбырдасып, эки-уьш авыз соьз соьйлескен сонъ:

– Кемшилик, аьлекшиликтинъ куьшли фронты бесинши ушасткада. Коьшбийкединъ бригадасы кеткен, бизге де карап турмай, тез оларга коьмекке етиспеге керек.

* * *

Айгырган сувык, куьшли топаланъ, кар бораны: аьдем коьзин ашкандай тувыл. Истен корккан коьп аьдемлер, ялкав-эриншеклер биревлери «безген», биревлери «басым» деген айлелер мен иске кетпей калдылар. Ама биз партияга коьмекши деп юрген яс куьшлер, комсомол членлери, тыскы авадынъ яманлыгына, атлардынъ осаллыгына карамай, шапкан явга карсы туьсип, айкалыскан баьтирлердей болып, янсыз явга карсы согыска алгасап кеттилер.

Коьп заманлардан бери ювык дос болып юрген манълайы каска караторы айгыр кырга шыкканы ман, Курманалиди аркасына алып, янындагы йолдасларына карамай алдыга алгасады.

Азба, коьппе ер кеттилер, ер уьсти ап-ак кар, коьк юзин ак кар бораны каплап алган. Ашшы ел коркынышлы авазлар шыгарып аьдемнинъ юрегине коркув салады.

Комсомоллар бригадасы болса, ян аьсери болмаган уйкен кырдынъ кенъ буйратларынынъ арасында кар топаланънынъ астында бир-бирининъ артыннан калмай шабады. Куъртикке баткан атлар суьйрелип шыга эди. Кешединъ яртысы ювыклап келген заманда комсомол бригададынъ алды болып Курманали бесинши ушасткага келип етти. Ел, кар топаланънынъ астында туърлиси туърли якка яйрап, кар астында калып яткан койларды йыйнап юрген кызларды коьрип, ол тез атыннан туьсип, ушасткадынъ ярты ягы кар астында калган уйдинъ ыгына келтирип атын байлады да алгасап ислеп юрген бир каралтыдынъ. янына барды.

Каралты:

– Йолдас, тез алдыдагы буйраттынъ янына бар, онда койлар ыкка йыйналып ятыр, – деди. Курманали бу аьдемнинъ Коьшбийке экенин авазыннан таныса да, артык соьз айтпай, алдыдагы кумга карап алгасады.

Ис бек куьшли эди, ата – улды, ана – кызды билмейтаган сосындай уйкен топаланъ ишинде Коьшбийкединъ бригадасы, буйраттынъ арасында колайлы бир ер тавып, койларды сонда йыйнап ятырлар. Сувыкка тонъып, не этеегин билмеген шобанларды да орынластырып, оларды сувыктан саклап, буздай болып каткан кол-аякларын язсалар, экиншилери койлардынъ онда-мунда таркаганларын йыйнап ятырлар. Ис майданына Курманалидинъ келгени мен кызларга ян берилди.

Ис кызды, куьш артты. Койлардынъ баъри болмаса да бек коьбиси йыйналды. Шобанлар да тилге келдилер. Танъ агарып келген заманда артта калган Кувандыктынъ бригадасы да келип етип иске киристилер.

Тек комсомоллар эм олардынъ арасына косылган пролетар туйгышы партиясыз 5-6 ястынъ белсенлик пен ударшылык коьрсетип шалысувлары аркасында бузылган котанлар туьзелди, ел келген якты аьруьв этип туьзеттилер.

Курманали, Куьндеаьруьв, Патимат, тагы бир неше кызлардан косылган кишкей отряд буйраттынъ арасында адасып калган койларды йыйнап аькелуьвде болдылар.

Танъ атып, топаланъ басыла баслаганда, койлар йыйналып кутарган, котанлар туьзетилген эди. Сол заман колхоздан азык-туьлик тиелген эки коьлик те келип етти.

Аьр исти коллектив болып ислемерге уйренген, аьр бир кыйынлыкты коллектив болып тайдырып келеяткан комсомол бригадалар казан аспага келгенде де оьзлерининъ коллектив болып ислегенлерин мутпадылар. Кайсы биревлери сувга, кайсысы кый аькелмеге, кызлар болса, аяк-табакларды аьзирлеп, шай кайнатпага, казан аспага йыйналдылар.

Бир аз заманнынъ ишинде коьпшиликтинъ коьмеги мен казан асылып, шай да кайнап шыкты. Эркиннен ойын, куьлки мен шай ишип турган заманда, экинши ушасткадынъ ягдайын тергеп келген колхоз баслыгы келип етти. Ол келген заманда койлар кырылдыма экен, аьдемлер аман калдыларма экен деп, туърли ойлар келсе де, сонъ яслардынъ уйкен тойга йыйналган халктай болып, эш бир зат болмагандай болып, йыйналып шай ишкенлерин коьрип:

– Аьр заман мактавды яхшы коьретаган аксак Нурлыбай:

– Биз, янакам, булай аьдемлермиз, бизде комсомолларга Ленин партиясына авыспага аьзирленетаган комсомоллар деп айтадылар.

– Ленин партиясына авыспага абырленетаган комсомоллар бригадасы ушын танъ белги бергенде келип эткенинъе уйкен айып эткенин де мутып калдырма! – деп Куындааруудинъ айтканы ман кызлардынъ баъри де шакулдасып куылдилер. Ойын, куылки, кажав союзлердинъ арасында шобанлардынъ оз ислерине аруув карамавлары, койлардынъ мундай хорлыкка калувларына да коьбисинше шобанлардынъ себеп болувлары, колхозга хабардынъ сонъ етуувине де ушасткадагы баслыктынъ ярамас адем экенлиги маалим болды. Койлардынъ ишинде тек эки койдынъ кууртик астында калып олууви, ушиншидинъ аяклары сынганы билинген сонъ, баслык аяклары сынган койларды тез сойып, биревин бу куынги йигитлик коьрсеткен ударшыларды сыйламага, экевин сойып этин йыйнап коймага айтканы ман, аьлиги аксак:

– Той десенъиз, той, ал, янакам, тойын этемиз. Тек бу той кимнинъ тойы, оны бир айтсанъыз, – деп тагы союзге косылып эди. Кувандык онынъ союзин боьлип:

– Сенинъ аягынъ аксак болганнан, тилинъ сакав болганы ийги болар эди. Ога карсы Куындааруув:

– Аягынъа келеек баьле-каза тилинъе келген болса.

– Тили болувына шуькир этинъиз. Эгер тили болмаса, янында олтырган адемлерге союзин туьсиндире алмай, хор болган болар эди.

Союз ойын-куылкиден басланса да, Кувандык дагырдады сынга айландырды, ол:

– Сиз, янакам, ойын, куылкиди койынъыз, бизге бу куынги ис бек аруув болды. Буьгуынге дейим озин бизден шет коьрип юрген Курманалидинъ ырасы ман арамызга кайтувына себеп болды. Бу куынги куын Курманалидинъ эткен йигитлиги, онынъ янъыдан арамызга кайтканы ушын бек уйкен ис болды. Бу топананъ онынъ басыннан экинши бир кепте озып кетип эди.

– Сога коьре тувылма онынъ топананънан коркпай, барымыздынъ алдымызга шыгып, куйын-пери болып кетууви? – деп аксак яне Кувандыктынъ союзин боьлди.

– Турмыста класс топананъын коьрген Курманали ушын бу топананъ эш бир зат тувыл.

– Йолдаслар, – деп Курманали союзге киристи. – Бу куынги этилген ислерде атак меники тувыл, мен коьпшиликтинъ ишинде коьптинъ биревин болып иследим. Бу ерде бирев де меннен кем ислеген йок. Ис тек ислевде, кыйын коьруувде тувыл. Исти, эмбекти курып билуувде. Бу ерде биз сосындай уйкен иске барымыздан алдын келип етип, исти карап йибермеге барымызга уьлги болган мына бу кызыл шешекейлерге сав бол айтпага тийисли боламыз.

Бизимбригададынъ авырлыкастында калып бараяткан бир заманында оларга коьмекке келип етип олардынъ оз ислерин аруув кепте юргистуувлерине себеп болган Курманали йолдас озининъ алдынгы замандагы сынавлары ман коьп ислер эткенине биримиз де коьз юмып каралмаймыз, – деп Коьшбийке Кувандыктынъ союзин куышлендирди.

Бири бирин мактады, бири бирин коьтерди.

– Йок, бу етип турган исинъиз комсомоллардынъ иси тувыл, сиз кыз берип, ул уйлендирип турмайсыз, янакам.

– Сен, аксак, союзинъди кой, истинъ ырасы солай.

– Бу халктынъ коятагандай иси коьринмейди, мен байгыс не этсем де коьринмейди, – деди аксак озининъ бактысызлыгына зарланып.

Куьндеаьруьв:

– Эткен исинъди киси билмесин деп ясырып, уьстине басып коймайым деп коркып юргенде, соннан баска не болаяк? – деди.

– Соьзди койынъыз, калган ушасткалар нешик? – деп Кувандыктынъ сорагына колхоз баслыгы баска ушасткаларда мундагындай коркынышлы болмаганын айтты.

Дагырда узакка барды, билген аягы ман, билмеген таягы ман дегендей болып, аьр ким авызына келгенин айтты. Курманалидинъ муннан уьш йыл алдын совхоздынъ койлары кырылганда, коьмекке барып, сонда эткен йигитликлери де тилге алынды. Ахырында Коьшбийке:

– Бу кадер заманлардан бери аьр ерде белсенлик коьрсетип келген бир азаматымыз, белсен бир ударшымызды янъыдан йолга туьсируьв, янъы йолдас уьшин куьресимиз бизим бу куьнги коьрген кыйынлыгымыздан авыр эди. Аьли баьри де кешти, янъы йолдас уьшга куьрестинъ наьтижелерин коьрдик. Аьли йолдаска янъы яшав аьзирлемеге керек деп айтпага халк бир Курманалиге, бир Патиматка карадылар.

Казан асылып, эт те писти. Яслар йыйналган ерде не болмас!

Ойын, куьлки, куьжыр соьзлер.

Суьйтип кыскы кар топаланъы да ятты, турмыс та оьз йолына туьсип, бурынгы кебинде кеше берди.

Курманали уьшин эмбекши бир йигитти, комсомол бир ясты, озининъ класс йолына туьсируьв акында этек тапса, енъ таппай шабысувлар да озды. Бай хатыны да уьстине салынган тапшырмады ерине еткермей юрип, ахырда уьйин тергеген заманда ясырып койган коьп затлары шыгып табылып авылдан тайдырылды.

Ама яс юреклердинъ яслык дерти таркамады. Вакытлыша йогалып турган суьйисуьв, оьпкели соьзлер туьсиндирилгеннен сонъ, ол да мытулып калды. Авыл клубында аьр заман Патимат пан Курманали, Коьшбийке мен Кувандыктынъ сыбырдасып олтырувлары аьр куьнлик аьдетте болатан бир ис болып кетти.

КЫЗЫЛ ШЕШЕКЕЙЛЕР

Совет элининъ белсен кызлары аьр ерде оьзлерин танытып келедилер. Кимди коьрсенъ де, кимди ушратсанъ да совет элининъ кызлары, айлак та комсомолкалары акында соьз шыкканда, класс душпанлары тиллерин тислейдилер.

– Эй, койсана, янакам, олар баьле ше.

– Мундай да «бет асыл» халк болмас.

– Кыз тувыл, кудайдынъ бир баьлеси.

Класс душпанлары не соьйлесе, соьйлесинлер, не айтса, айтсынлар. Ама советлер элининъ кызыл шешекейлери ис майданында, эмбек фронтында эркеклерден калмай ислеп ятырлар.

Олар кайда йок. Олар кайда иследейдилер. Фабрикада, заводларда. Туьрли-

туурли шахталарда, кыр майданлыктарда, пароходларда, айропланларда. Комбайн эм баска туурли машиналарда.

Совет элинин кызыл шешекейлери, олар – эмбек баытирлери. Олар социализм тузилиси ислеринде – тек советлер элинде кен аклы, оз созин, оз авазын эситтирип билетаган, элдин ударша ислеринде бар куышлери мен, эркеклер мен бир тен болып ислеитаган янгы турмыстын янгы ашылган шешекейлери.

* * *

Кыстын кара кыямет куыннде кар топалангынын астында неше шакрым ерге барып, колхоздын малшылык ислеринде бек уйкен орын туткан койшылык ислерин аякка тургызув, оны коытерув йолында туын уйкысын уйкламай, лодыр-ялкавлар истен кашып, уйлеринде яткан заманда, бурын «кыскайкы» деп дуныа коырге махрум болып яткан эмбек баытирлери болган комсомолкалар – Ленин партиясына авыспага азырленетаган яс куышлер – кызыл шешекейлер эркеклерден алдын эмбек фронтына барып-етип сол кадер койды алекшиликтен куткарып калувлары кишкей ис тувыл эди. Сонын ушин партиядын край комитетинин органы болган газетада уйкен харифлер мен ногой районынын кызыл шешекейлериннен ульги алынгы деп шыккан макала да боска тувыл эди.

Сол кызыл шешекейлер колхозда яшав оз тузгинине туысп, кыстын зулматлы куынлери кешип, куынлер узайып, туынлер кыскарып, нурлы куын ерге туысп, ердин устындеги кыстын калымтыгы болган карларды иритип баслаган заманда, колхозшылар арасында эм бурынгы колхоз янгы куралып баслаган заманындагы класс душпанларды авылдан тайдырув, колхозды класс ягыннан озимизге шет адемлерден тазалав деген созлер туыннен кутарып, энди колхозды хожалык эм курамашылык ягыннан бегитув, классыз жаьмгийет тузув маьселелери куынлик ис таьртибинде туратаган эди.

Алдынгы куынлердегиндей болып, йолдасты класс душпаннын аьсиннен айырув, комсомолдын абройы ушин куьрес лозунлары аьли ол замангыдай тувыл эди. Аьли яслар арасында сават, партия магарифи, партиядын тузилиси марксизм-ленинизм туйгылары келип баслаган эди. Сога коьре колхозшы комсомол эм комсомолкалардын тилеги мен каладан саяси сават окытувшысы алынган эди.

Сондай уллы бир дерт, комсомоллык юреги мен иске кириккен яс куышлердин алдында ким шыда як, олардын колыннан не ис келмеек?

Колхозда хожалык курама яктар не кадер оьсип, колхоздын мал-муьлки не кадер артса да, яслар арасында комсомолга язылып етискен эм оьзлери исте йигитлик ягы ман таныткан комсомолларды партияга тапшырып турсалар да, райондагы баска колхозларга караганда, бу колхоз савлай крайда танылган бир колхоз болса да, яс куышлер арасындагы табият тилеги, бригадалар, бригадирлер арасындагы суьюв, соьйлесуьв оьзинин эски йолында кешип бара береди.

Элдин кызыл шешекейлери яшавда оз ара кишкей «коллектив» тузбеге киристилер.

Сонгы заманларда колхоз яслары арасында шыккан хабарларга караганда Кувандык пан Коьшбийке эм Курманали мен Патиматтын арасында «коллективли» турмыс тузилеек эди.

* * *

Янғы аьдем, янғы йолдас уышин куьрес кутарып, колхозда ис куышленип, эмбектинъ темпи оьсип, колхоз оьзине салынган куллыкларды аьруьв кепте ерине еткерип, хожалык саяси кампаниялардынъ аьр биринде савлай район алдыда барып, аьр ерде бириншиликти алып келген заманда онынъ эмбек баьтирлерине, ударшы белсенлерине карс кагып, сав бол айтканнан баска олардынъ янғы куын, янғы дерт пен янғы яшавга, янғы турмыска аьзирленген заманларында олардынъ уйкен шатлыкларына косылуудан баска не этпеге керек эди?

Белсен ударшылардынъ кызыл шешекейлер мен болган бир кишкей йыйынларында мине бу ис узак тергелди. Кешкеннен коьп келеек соьйленди. Алдынгы заманларда бир каьпикке ярамаган, тек куран оқып, эмбекши халкты дин увы ман заьхерлеп яткан молла, аьпенди, кадылар, олардынъ совет куллыкшысы болып юргенлерге ялган кагытлар язып эм сонъына караганда советке эткен ебир, зыянлары маьлим болды. Сонынъ аркасында класс эсабында арадан тайдырылган эмбекши душпанларыннан тазаланып, эмбек баьтирлери белсенип ислеятаган кенъ кырда яшавы эл баьтирлери, элдинъ кызыл шешекейлери эмбек фронтында казанган уьстинликлери мен сонъында шатлыклы уйкен байрам куьнине келип еттилер.

Советлердинъ йыллык байрам шатлыгы кешкен куьн сосы уйкен куьннинъ эстелиги этип, кызыл шешекейлер байрамды тагы да завьклы, шатлыклы оьткермеге шалыстылар.

* * *

Колхоз клубында бу кеше коьринис баска эди. Туьрли язувлар-лозунглар ман тамлары безелген, алдындагы калкув ерде революция баьтирлерининъ суьвретлери арасында, баьриннен йогары болып, Ленин эм Сталин йолдасларынынъ суьвретлери, эмбекши халктынъ эркинлигининъ ярык шырагындай болып, коьнъилге терен ойлар берип турылар.

Домбыра, кобызлардынъ оларга косылып комсомол эм комсомолкалардынъ авазлары уйкен уйдинъ ишинде билбиллер зарнагандай болып эситиледи.

Аьр ерде шатлык. Аьр ерде янъылык. Аьр ерде бир дерт, яслык шатлыгы сезилип-коьринип турады. Басыннан коьпти кеширген Култай карт, бу шатлыкты коьрип, янындагы Тоблекайга:

– Эй, аданас, бикъар заманга ырас келип, яслык куьнлеримизди байлардынъ эсигинде боска оьткериппиз.

– Эй, ол яслык эки келмейди.

Карт колхозшылар яслардынъ бу болысларыннан, олардынъ каргып онда туьсип, мунда келип, аьли йырлап, аьли бийип юруьвлериннен бир яктан шатланып, экинши яктан оьзлерининъ яслык куьнлерининъ пайдасызда кешуьвиннен зарланып, яслардынъ бактыларын куьнлесип бир шетте карап турдылар. Яслардагы шатлык болса барган сайын артувда эди. Уйкен конъыравдынъ салтыравы ман колхозшылар бу байрамда конакка шақырылган ударшылар, авылдынъ ярлы, ябагайлары бары да алдыдан орын алып калаяк деген ниет пен алдыга карап йылыстылар.

Йыйын басланды. Октябрьге багысланып коьп соьзлер айтылды. Советлердинъ сондай аз бир заманнынъ ишинде ишки эм тыскы душпанларын енъип, бузылган элди туьзетуьв акында не кадер авырлыкларды басыннан кешируьви, оьз феодалларынынъ колында каранъалыкта яшаган ногой

элининъ эм советлер аркасында не кадер уьстинликлер казанувы – бары да калмай соьйленди. Байрамды кутлавлар кешкен сонъ, сосы байрамгаша колхоздынъ хожалык эм курамашылык ягыннан бегитуьв йолында белсенип ислеген ударшыларга савкатлар беруьв басланды.

Биринши болып Коьшбийке эм онынъ бригадасы шақырылды. Йыйында баслык болып олтырган партия члени эм колхозшы Бектемир:

– Колхозымызды хожалык эм курамашылык ягыннан бегитуьвде баскаларга уьлги болып, эмбек тинъ энъ керекли заманларында эш бир зат пан эсипласпай, аьр заман эмбек фронтынынъ энъ яваплы орынларында аьзир турган ударшылар бригадасы Коьшбийкединъ бригадасы болды деп, бу бригада членлерининъ атын бир-бирлеп айтып кешкен сонъ, районнан йиберилген савкатларды Коьшбийкединъ бригадасына тапшырды да:

– Яшасын бизим кызыл шешекейлеримиз! – деди.

Ура авазы, карс кагувлар клубты авага ушыргандай этти. Шатлыктынъ арты, алды болмады.

Суьйтип йыйыннынъ байрамга багысланып ясалган боьлиги кутарды.

Йыйын баслыгы:

– Ал, йолдаслар, бизим исимиз кутарды, энди яслар не оьнерлери болса, коьрсете берсинлер, – деп орныннан турыш, президиумда олтырган йолдасларынан шетке кагылып олтырды.

Ялпылдап аксак аягы ман Нурлыбай орталыкка шыгып:

– Йолдаслар, бу куьнги уьйкен байрамнынъ сыйына колхоз комсомол ячейкасынынъ членлери сизге туьрли ойынлар, куьжыр соьзлер, бизимше айтканда, коьнъил ашув кешесин ясаяк боладылар, – деп айтаяк соьзин айта алмай, бир аз халкка карап турган сонъ, – сиз айлак тувра караманъыз-ав, меним камсыгатаган аьдетим бар, – деп айтканына халк куьлип баслады. Арадан бирев:

– Камсыгатаган аксак тувыл экенинъди аьруьв билемиз, – деп кышкырды.

Нурлыбай:

– Эл аман, эл мен дегендей болып, сен эл мен бол, янакам. Анадан тувганнан бери меннен бир адым калмай, суьйрелип юрген аягымды янъы коьрген аьдемдей болма, – деп янъыдан соьзге киристи:

– Мине биз бу кеше эки, йок уын той этеекпиз. Онынъ биреви октябрь тойы, оны оьзинъыз коьрип оьткердинъыз. Экинши той... ай-хай билгинъыз келеди-ав, – деп халкты тагы куьлдирди, – бизим кызыл шешекейлеримиздинъ баслыгы, колхозда оьзининъ белсенлиги, этеменлиги мен танылган ударшы кызлар бригадасынынъ етекшиси бизим колхоздынъ эмбеги енъип, колхозымызды оьзимизге ят аьдемлерден тазалавга, кыстынъ айкырган сувыкларында котанларды туьзетип, койларды аьлекшиликтен куткарувда, колхозшы эркек, хатын-кызларымыздынъ арасындагы саватсызлыкка карсы куьресте белсенип катнаскан, соьйтип эмбек байрамына уьйкен шатлык пан келип еткен, эмбектинъ куьшин элге коьрсеткен Коьшбийке мен Кувандык эм Патимат пан бизим анав кенъ, йок, кенъ омыравлы аьруьв батырымыз Курманалидинъ тойлары болаяк.

Халк, колхозшылар, бек каты карыс кактылар.

Нурлыбай болса, ян-ягына карап:

– Коьшбийке! Сен комсомолка, бурынгы аьдетти кой, кызарып-уялып олтырма, – деп арт бетте ясырынып олтырган Коьшбийкеге карады.

– Аьше, Кувандык йолдасымыз бан Коьшбийкединъ тойы...

– Уьшинши той – бизим белсен батырымыз ударшы Курманалидинъ тойы. Аьли Коьшбийкеге той эткенде, сен неге этпейсинъ деп, кыймасы, Патиматты да Курманалиге берип, тойын этеек болып ятканы.

– Оьзинъгиздики кашан?

– Куьндааруьв, болмаса кел, биз де йолдасларымыздан калмаяк, – деди.

Куьлки, карыс кагувдынъ арты, алды болмады.

Нурлыбай:

– Сизге орнынызда олтырып карыс кагув енъил, ама Нурлыбайга аксак аягы ман савлай кеше сизинъ алдынъызда турагалып турув енъил тувыл.

Ал, соьйтип яслардынъ советше янъы тойы басланды.

– Биринши – Коьшбийке.

Халктынъ каккан карысы астында Коьшбийке шыгып атаклы язувшылардынъ биревининъ язган «Янъы турмыс» деген затын окыды.

Онынъ артыннан Кувандыкты шыгардылар. Ол да «Ис уьстинде» деген совет йырын йырлады.

Домбыра, кобыздынъ авазы куьшленди. Халктагы шатлыкты аьдем айтып кутаргандай тувыл.

Нурлыбай:

– Меним аягым аксак болмаса, аклай аьруьв бийиген болар эдим. Болмаса, сиз «карыс» кагынъыз, киев мен кызды бийитеек, – деп эди. Халк бек каты «карыс» кагып баслады.

Коьшбийке мен Кувандык шыгып ногайдынъ мутылып калган куваласпак биовин бийидилер.

Алдынгы катарда олтырган Тоьлекай карт Култай карттынъ буьйирине туьртип:

– Буга калайсынъ?

– Эй яслык.

--Ата-бабанъ заманындагы куваласпакты кайдан тавып шыгарыптылар.

Кобызды шалатаган кедеди карасанъа, бармаклары калай ислейди.

– Эй, Патимат! Сен кайда каштынъ? Кел, сен де оьнеринъди коьрсет, болмаса, той йок, – деп Нурлыбай арт бетте уялып турган Патиматты етеклеп алдыга шыгарды.

Патимат кызлар арасында тавысынынъ аьруьвлиги, аьр заман кызлар йыйынында шынъ, хошаваз айтып танылган бир кыз болганга, Нурлыбай:

– Кана, сен де бир секеринъди шаш! – деп кобызшы яска карап:

– Кана, бал шубыратаганлардан, – деди.

Кобыз ногай халкынынъ эски куьйлериннен бавшыды шалды.

Кобыз бир арияды шалганы ман, наьзик, ама бек ягымлы аваз бан Патиматтынъ:

Бав ишинде белсен йигит,

Зарыктырма мени булай, –

деп йырлавы кешединъ нурын тагы арттырды. Алдыда олтырган эки карт не этееклерин билмей оьзлерининъ яслык куьнлерининъ кешуьвине бек кепсизлендилер.

Патиматтынъ йыры не кадер узакка тартылса да тынълавшылар:

– Тез кутармаса экен.

– Бир аз йырласа экен, – дегендей болып тынълап олтырдылар.

Ахыры йыр кутарды, ама халктынъ «карыс» кагып соравы ман Патимат тагы эки кере шыгып йырлады. Халк тагы сораса да, Нурлыбай:

– Авызынъызга даъми ювырды бугай, йок, аьлиги заманда аьдемди эксплуатировать этетаган заман тувыл. Патимат деген зат... аьруув... сутка да берип кояр, – деди.

Кешлик узакка тартылды. Яслардынъ арасында аьпенди болып халкты алдав, багувшылык этип, халкты талав – кыскасы – эски турмыста ярамаган не зат болса, онынъ ярамаслыгын, янъы турмыстагы бир уьстинликлердинъ калай казанылувын эм соьз, эм ойын ман бек кужыр кепте коьрсеттилер.

Суьйтип кызыл шешекейлер тек колхоздынъ куьнлик этилсек ислерди ерине еткеруьв мен калмай, колхозшыларга янъыша тыныс алув, янъыша той этуьв, янъыша турмыс туьзуьв акында да коьп йигитликлер коьрсеттилер. Сога коьре де олар кайда барсалар да, кайда юрселер де:

– Кызыл шешекейлер, – деп юрип басладылар.

Эмбек фронтында ударшылык коьрсеткен кызыл шешекейлер, янъы турмыс туьзуьв, йолдасларын класс душпанларынынъ аьзириннен куткарув, комсомол катарыннан таза тутув ислеринде де аьр ерде уьлги болып келдилер.

СОНЪЫ

Класс душпанларынынъ оьз куьшлерин йогалткан сонъ, оьзлерининъ бурынгы агалык-бийликлерин йогалтып, бурынлары таска тийген сонъ, яслар янъы турмыс туьзуьвде коммунистлер партиясына коьмекши болган ленинши комсомол яслар арасына тыгылып оьзлерининъ кара ойларын яшавга шыгарувга шалысувлары бек ашык бир ис эди.

Ама болаттай берк болган ленинши комсомол яслар, онынъ кызыл шешекейлерин оьзлерининъ саьеси саватсызлыкларын тайдырып, класс туйгыларын саклавлары ман аьр бир авырлыкты йыгып, вакытша йолдан адаскан йолдасларын тербиялавда олар шынты комсомоллык куллыгын алып барадылар.

Эмбек фронтынынъ аьр бир еринде ислеп яткан комсомоллар, авылларда класс душпанлардынъ юреклериндеги перделерин йыртып таслап, аьр ерде оьзлерин коьрсетип келдилер.

Коьшбийкелер, Патиматлар, Кувандыктар ногой элинде аьли бек аз, оларды тек бармак пан санап болады. Ама солай болса да, олар бар, Ленин партиясынынъ йолбасшылыгы астында олардынъ куьнненкуьнге оьсуьви эм артувларына бек ынанамыз. Сога коьре де биз «Кызыл шешекейлерди» янъы оьсип келген кызыл шешекейлеримизге багыслаймыз. Каралыкта калган элдинъ неше юз йыллардан бери уьстилеринде кара булыт болып келген динге, айырып айтканда, ислам динине эм сол динди яклап туратаган эски турмыска, эски аьдетлерге карсы куьресте элдинъ кызыл шешекейлерининъ ян шегип куьресуьвлерининъ кереклиги куьндей ашык бир маьселе болып туры. Кызыл шешекейлердинъ оьз уьстилерине салынган сосы куллыкты бажарувлары, олардынъ комсомоллык йолларыннан айырылмай, класс туйгыды коьз алдыларында саклавларына байлы бир ис эди.

Кызыл шешекейлерден уьмитимиз уллы эм олардан биз коьп затлар куьтемиз – караймыз.

Салимет МАЙЛЫБАЕВА,
белгили ногой шаири

**Салимет Майлыбаевага ашык хат
Аявлы Салимет карындас!**

Янъылмасам, мен сенинъ озинъ мен эм яратувшылыгынъ ман 80-нши йыллардан бери таныспан. Сол йыллардан алып мен сенинъ язган затларынъ ман айлак та бек кызыксынып тураман. Ятлавларынъды кыскасыннан айтаяк болсам, куышли язасынъ. Оларда терен ой да, ярасыклык та эм союз байлыгы да бар. Мен бир шексиз айтаман: оларды ким де бек сукланып окыйды. Аьперим сага! С. Рахмедов – меним досым, кимнинъ де конъилине етип биледи. Сенинъ акында «Ногой давысы» газетимизге 10.02.2001 йыл аьруьв этип язган. Коьп сав болсын ол. Мен де онынъ яхшы союзлерине косылып, ак юрегимнен сени язувшылар Союзына туьскенинъ мен эм тувган куьнинъ мен исси кутлайман! Яшавынъ аьр дайым куванышлы, кутлы болсын! Ятлавларынъ тагы бек нурлы, ялынлы, кызыклы болсынлар!

Йогарыга ушканда канатларынъ берк болсын! Йигерли алдыга абытла.

Магомед КИРИМОВ,
КЧР халк язувшысы

Куьнинъ яхшы болсын, Салимет!

Салимет-яным, мунадай куллыклар: каьртинъ керек. Сенинъ йиберген каьртинъ оралып келгеннен себепли, коьп ерлери сынган эм бизге кулланувга яравсыз болган. Бир неше каьрт йиберсенъ экен, арасында табиятта туьскенинъ бар болса да карыстыр.

Не де болсын каьртлер карайман эм тез болып.

Оьзгелей айтаягым, колязбады окып шыктым: конъилим коьтерилди. Сенинъ юрегинънинъ согылувы, дуныяга коьз карасынъ меним оьзимдикине келисли болып келедилер. Ол бир ягыннан. Экиншилей де, шынтысы ман ийги ятлавлар коьп. Тек аьел мен язувды айкастырув кыйынлы ис. Болса да кайдай амаллар да тавып, оьзинъ мен каьр шегуьвди токтатпага керек тувылсынъ.

Мен анав йолгы хатымда сенинъ ана болувынъа куванганымды язган эдим. Тагы да хайырлы болсын айтайым тунъгышынъызга.

Колязба машинкада согылып кутылса, бир кесек ятлавларынъды мен оьзим «Ленин йолына» да, бизим радиога да йиберермен.

Эне сондай, Салимет, куллыклар.

Яза тур. А каьртлерди саклайман.

Кельдихан КУМРАТОВА,
КЧР халк шаири.

Шаир эм окытувшы

Ногай шоьлдинъ уйкен авылы Карагаста ана тилиннен окытувшы болып аьрекетши, талаплы кызымыз Салимет Майлыбаева ислейди. Балалар окытканы аз болса, Салимет халк арасында айтылган шаир. Ол Россия язувшылар Союзынынъ члени, 5 китабтинъ авторы. Коьп журналларда эм газеталарда баспаланады.

Салимет Майлыбаева эки кесписин де бирдей суьеди. Шаир эм окытувшы! Бирарбагегилгенэкиаттай, оларясхатындытоктавсызалдыгаалып барадылар. Яшавына кыйынлык энсе поэзия шынты доска айланады, таянмага колын созады, бактыдынъ ийги куьнлеринде иеси мен бирге куванады. Окытувшы куллыгы болса яшамага куьш береди, билимин, усталыгын, суьйимин оьсип келе яткан несилге аямай карыжламага уйретенди. Майлыбаева анасыннан тувганда окытувшы болып тувган болар. Сойтип оьз исин суьетаган аьдемлер ер юзинде коьп тувыл. Туьрли методикалы пособиелер язып, ашык дерислер берип, окувшыларын район эм Республика олимпиадаларына аьзирлеп, адабият кружогын да юритип, балалардынъ билимине уйкен маьне береди. Оьзи де «Победитель конкурса лучших учителей РФ» деген ярыста катнасып, РФ-дынъ билим эм илми Министерствосыннан мактав Грамотасын алган. 2005-нши йыл Астраханъ областининъ ногай тилден эм адабияттан келетаган окытувшыларына аьзирлев курсларын юриткен.

2010 йыл С. Майлыбаева «Почетный работник РФ» деген сыйлы ат алган.

Салимет Майлыбаева поэзияда да артта калмага ниети йок. 2004-нши йыл етискен уьстинликлери уьшин яс шаирди РД Госсоветининъ Председателининъ баргы сааьти мен савгалаганлар, 2024-нши йыл Дагыстаннынъ маданият министри Салимет Майлыбаевадынъ шаирлик етимислерин белгилеп, ога Сый грамота тапшырган.

*Дагыстан халк язувшысы
Бийке КУЛУНЧАКОВА*

АЛЛАГА ТИЛЕК

Бисмиллях деп коьзимизди ашамыз,
Таза танъда намазларга ийилип.
Кеткенлерди эсимизге аламыз,
Калган аьзиз ювыкларга суьйинип.
Не этерсинъ яшав деген кесек шак,
Баьримизди сынамага берилген.
Соьнмей янсын бизге деген ак шырак,
Болмасыншы иман йойып суьринген.
Куьнге-куьнге коьп затларды анълайсынъ,
Янъылыслар каты дерис береди.
Ак сеним мен ашык коькке карайсынъ,
Дертли юрек бир Аллага сенеди:

Раьгимлисинь, кешир, Кудай, кулларды,
Баьлелерден сакла бизим балаларды,
Ата-анадынъ кайгырмасын юзлери,
Коьз ясларга толмасынлар коьзлери,
Сакла баьрин оттан-сувдан, кавгадан,
Йоюв деген битпейтаган ярадан.
Сен саклавшы, сен аклавшы, аявшы.
Баьрин билген, баьрин коьрген сынавшы!
Тек бир сага ийилемиз, тилеймиз,
Тек бир сеннен рахатлыкты излеймиз.
Сен яраткан ер уьстинде яшаймыз,
Ийилип оьскен емислеринъ ашаймыз.
Ямгырынъа суьйинемиз, карынъа,
Алтын куьзге, аьр аьлемет шагынъа!
Ялбарамыз кыйын туьссе тек сага!
Коьмек этши, калдырмашы, о, Алла!
Бу дуныяда ыза бермей, шатлык бер,
Картлык берсенъ, денимизге савлык бер.
Ахыретке азык болсын дуамыз,
Сорав куьнде кыйналмасын янымыз.
Кабыл болсын бизим шынты тилеклер,
Тек суьйимге толсын баьри юреклер.

ЕР

Ердинъ уьстин таптайдылар аяклар,
Ердинъ уьстин тоздырады туяклар.
Ер астыннан сувырып сув аламыз,
Коьк отын да йылгын этип ягамыз.
Ер береген емис, елек ашаймыз,
Ер уьстинде малымызды саклаймыз.
Ер байлыгын байырлаймыз дайым да,
Ерге баьри бир-ярлысы да, байы да.
Ер шыдамлы, ол оьзекте шыдамлы.
Ер коьтерер, ол ша бизде бек янлы.
Ийги, яман-баьрин салар аркага,
Тек мутамыз ога разы болмага.
Ер-бавырым, ана кимик суьйген ерим,
Кушагына орап алган тоьсек тоьрим.
Куьбирденме терис этсек, билмей калып,
Непсисиздей баьрин сеннен сермеп алып.
Кешир ерим, ойсыз сенинъ кулларыньды,
Сен уьстинъде ювырып оьскен балаларыньды.
Бек разымыз тоьгилип келген берекетке,
Алгасайык пайда аькелген аьрекетке.

ТУЪРККЕ КЕТКЕН НОГАЙЫМ

Туърккe кеткен ногайым сагынгандыр тогайын.
Туърккe кеткен ногайым, кайтип сизди мутайым?
Термелеринъ тарткышлап, дорбаларга тыккансынъ,
Отяганъды аявлап, ызгы кере яккансынъ.

Шыбырткынъды коътерип, коък атынъа ургансынъ,
Кекелинъди кетерип, белге бекинъ салгансынъ.
Ата юртын калдырып, кайда кетип баргансынъ,
Эки тизинъ талдырып, буъкирейип алгансынъ.

Неден Туърккe кеткенсинъ, коък тенъизди оъткенсинъ?
Коъгемлигинъ калдырып, ерди етим эткенсинъ.
Йолак юзден яс агып, йылай эди калганлар,
Юрегиннен кан тамып, коъкиреги толганлар.

Артынъыздан тыгырды-етейим, деп шоъл кавмак,
Эссиз анай йыгылды, йок энди ога турмак...
Ай, йигитлер, йигитлер, уъзилдилер уъмитлер.
Артка кайтув энмеек, баътирлер кайтып келмеек.
Туърккe кеткен ногайым, ят ерде ятып калдынъма?
Туърккe кеткен ногайым, наъсибинъди таптынъма?

Туърккe коышкен ногайдынъ шоълде калган ызы ман,
Етим калган тогайдынъ бир йырлайган кызы ман.
Буъгуьнлерде мунъайып, сизди ойлап тураман –
Тамырымнынъ энъ туъбин коърмеге авас боламан.
Туърккe кеткен ногайым тилди, динди мутпаган,
Тек неге ди эс йыйып артына ол кайтпаган?!

ЯШАВ КЕРЕК

Бу яшавдан ишинъ шыгып безсенъ де, яшав керек!
Етисневлик еликтирип енъсе де, яшав керек!
Ювык аьдем ер астына кирсе де, яшав керек!
Алгасама оъз колынънан соьнмеге.

Аьр кимге де оьмир керек суърмеге,
Яхшыды да, яманды да билмеге,
Анъламастан аьжел таска аткышай,
Ер юзинде аьдем болып юрмеге.

ЯЗЛЫК КЕЛДИ

Алтын куынге суыйинип,
Тоьгерекке караймыз.
Енъил-елпи кийинип,
Язлык йырын йырлаймыз.
Хош келдинъ сен язлыгым,
Карлыгашым, коькегим.
Каралдыда торгайым,
Ясыл тогай тоьсегим.
Бийип келген турналар
Тамашага калдырган.
Кып-кызыл кызгалдаклар
Коьздинъ явын алдырган.
Бу ярасык мезгилде
Тувадылар ятлавлар.
Коьтерилген коьнъилде
Кезедилер коьп ойлар.
Язлык, язлык, яркыра,
Сени баъри суьеди.
Сав дуныя йылтырап,
Сылув кийим киеди!

САВБОЛСЫН

Терек шашып, салкынында тыншайткан,
Йолавшыдан уйкен савап казанган, сав болсын!
Кыйын шакта колын салып ийнинъе,
Баърин берип табылган кайгы куьнинъе, сав болсын.
Дурыслыкты коьзге салып айтаган,
Юрегинде тек ийгилик тутаган, сав болсын.
Авылдаска аданастай караган,
Ден савлыгын озеленип сораган, сав болсын.
Оьлгенлерин дува этип сыйлаган,
Садакасын аямайын пайлаган, сав болсын.
Байга тувыл, талаплыга бас ийген,
Оьнеринънинъ оьскенине суьйинген, сав болсын.
Бу яшавда туъз йолы ман юреген,
Кереккенде баър коьмегин этеген, сав болсын.
Яхшылыгы кайтып онынъ оьзине,
Нур тоьгилип, юмарт, йылы юзине.
Аъзиз Аллах, наъсиби онынъ тав болсын,
Баъри эткен яхшылыкка сав болсын.

ТИЛЕГИМ БАР, СИЗГЕ БУЪГУЪН, НОГАЙЛАР

Тилегим бар сизге, сыйлы ногойлар,
Тувган тилди эш бир заман мутпанъыз.
Асыл тилде дестан язган атайлар,
Эситпедим, деген соьзди айтпанъыз.

Сол йырларда сав тарихы халкымнынъ,
Юрегинънен кан агады, окысанъ.
Кайдай куьши болган ногой атынынъ,
Китаблерин актарып бир карасанъ!

Тилегим бар, сизге, юмарт ногойлар,
Уялманъыз соьйлемеге ногойша.
Бизден артык сосы тилди ким сыйлар?
Ногой этип Кудай бизди яратканша.

Шашырадык, туьйдей болып шашылдык,
Сав дунияда аьел курып яшаймыз.
Ата юртты алыс якта сагындык,
Оьсиетин тек бир заман мутпаймыз.

Эситемиз шет эллерден саламлар,
Тувган тилде: «Калайсыз?» – деп сораймыз.
Кайда юрсек, бир болайык, ногойлар.
Берк иманды, тил бирликти йораймыз.

Тувган тилде соьйлесинлер балалар,
Биз оларга коьрим болып турайык.
Бесик йырын йырласынлар аналар,
Эртегилер тувган тилде айтайык.

Тилди йойсак, халкымыз да йойылар,
Оькинермиз сондай тилди йойган сонъ.
Ногой деген атымыз да мутылар,
Ким болармыз тувган тилсиз калган сонъ?

Тилегим бар, сизге, буьгуьн ногойлар,
Ана тилди бийик такка салайык.
Аьжепсинип карасынлар инсанлар,
Мен – ногой деп оьктем болып айтайык.

РАСУЛ ГАМЗАТОВКА

Шайирдинъ оьсиети.
Туьневгидей коьз алдыма келеди
Йырма уын йыл артындагы коьринис.
Уллы шайир атам кимик куьледи,
Капы ашып, юмсаk соьзли: «Киринъиз!»
Адалайман уйкен йыйын ишинде,
Мунда баьри атаклы язувшылар.
Мен де буьгуьн сол шайирлер уйинде,
Хош келдинъ деп, сырасына алдылар.
Шалынады уллы Расул соьзлери
Йолга салып насихатын бергенде!
Толкынласты юректинъ сезимлери,
Сондай уйкен аьдемшилик коьргенде.
«Сыдыранъыз татымлыкка шакырсын,
Ер юзинде беркитинъиз дослыкты!
Аьр миллеттинъ ийги аты айтылсын,
Янастырмай янларына наслыкты!»
Тынълай турып аьжейипке каламан:
«Пайда болсын сизге берген оьмирден!»
Аьр бир соьзин ынжы кимик йыяман,
Терен ойлы, кенъ юрекли аьдемнен.
Шалынады таза авадаh давысы
Тавдан, тастан, зам-замлы шоkырактан.
Уянады аьр инсаннынъ намысы,
Канат алып куватлы сыдырадан.
Сав дуныя сыйлы атын айттырып,
Йырлары ман даьвренеди Ер юзи,
Ак турналар берк дослыкка шакырып,
Хайыры ман деп сыйпайды куьн коьзи.

АНАМА

Анам кетсе, сагынаман,
Тез кайтшы, деп тел согаман.
Анама деп, шай асаман,
Бурышын – майын мен саламан.
Истен арып келгенде,
Абытлап уйге киргенде.
Кушаклайман, оьбемен,
Алдына асын тиземен.

Анам мени мактайды,
Юзиме суыйип карайды.
«Коьмекшим-меним кызым,
Яркыраган юлдызым!» –
Йылы ана соьзлери,
Юмарт ана коьзлери.
Болсын дайым янымда,
Анам шырак йолымда.

ТЕТЕМИЗ

Наьсипли бизим уьйнимиз,
Яшайды биз бен тетемиз.
Алтын онынъ коллары,
Терен онынъ ойлары.
Токтамайды сол коллар,
Уьлгиреди баьр иске.
Неше туьрли азыклар
Аьзирлеп баьримизге.
Кабат-кабат катлама,
Ер алмадан боьреклер.
Катык, каймак, кувырма,
Юп-юка шаьпелеклер.
Мен мектебтен келгенде,
Сыпырада коьп аслар.
Беслеримди коьргенде,
Тетем мени бек мактар.
Кеште болса йыйналып,
Эртегисин тынълаймыз.
Карашынъыз, ойланып,
Деген соьзин анълаймыз.
Яслыгынынъ акында
Мен тетемнен сорайман.
Баьрин тизип айтканда,
Оны калай аяйман.
Сен олтыршы, ай тетем,
Мен куллыкты этейим!
Энди оьстим, мен тетем,
Коьнъилинъе етейим.

Коьширилген ытлавлар

Наталья ХАРЛАПЬЕВА

Якутия

НАЪСИПЛИ ОЙДА ЮЗЕМЕН

Яратувшылык исинде
Неше йыллар каьр шексем де,
Алгасав ман етимиске
Ювырмайман аьли де.

А мен болсам куванышты
Теньлестирип сейирлик пен,
Наъсипли ойда юземен,
Сосы исти бек суьемен.

Баргыларды заманында
Алган меним танысларым.
Энди олар карай мага,
Кайдан оьтер йолларым деп.

Наъсип келмей куьншилерге,
Баалы ол сога коьре.

БЕС ЙЫЛ КЕТТИ АРАДА

1.

Бес йыл кетти арада
Атамызды коьмгенли,
Тек неге ди сол куьнди
Бир де мутып болмайман.
Оьлик авыл шетинде,
Узак юрдик биз ога.
Аязлы сувук елде
Суьек суьегинь тоньа.

Бакты авыр болганга,
Коьньил де йок яшавга.
Аньлап бизим кайгыды,
Анамыз тез кышкырды:
«Бизим оьмир битпеген,
Коьп куьнлер бар алдыда!
Кыйынлыктан оьтпеген
Калар ярты йолында».

2.

Тоьрге бизди олтыртып,
Анамыз от ягады.
Йылытпага ас салып,
Суьйген йырын йырлайды.

АНАМНЫНЬ ЭСТЕЛИГИНЕ

1.

Тувган-оьскен ерлерин,
Анам йылы эскерип
Куьледи, суьйинеди,
Сагынганын билдирип:

«Ак боьркли бийик тавлар,
Коьллерде таза сувлар,
Аллы-ясыл шешеклер,
Коьркли бийик тереклер...»

Ярасык ол ерлерди,
Мен де коьрсем экен!

Деп ойлайман арада,
Эп болмайды бармага.

Узип неше тамырды,
Таслап бу дунияды,
Кетип калды анамыз,
Авыр болды кайгымыз.

2. Аданасым ман мени
Яшав етимдей этти.
Коьпте оьскен болсак та,
Коьп затты аныласак та.

Куьз тынысын салмаган,
Август айы таймаган,
Йылга да сувымаган,
Аслык та йыйылмаган

3. Заманларда, сен кайттынъ
Тувган-оьскен якларга,
Юрек сувып мен калдым.

МЕН ОЙЛАЙМАН

Мен ойлайман:
Коьп билемен деп,
Акты, карады
Айырып та
Боламан деп.
Аьше неге

Арада бир
Адалайман:
Ялган соьзден,
Кишкей оьштен,
Саткан достан,
Ябык йолдан?

СЕН ТУВЫЛМА МЕНИ, ДОСЫМ?

Сен тувылма мени, досым,
Уьндемесликке уйреткен,
Коьп соьзден эрек юриткен,
Акылымды ислетпеген?

Мине тувды авыр куьнлер,
Кашты меннен коьп уьмитлер.
Баьриж болган басым да,
Бермей бир маслагат да.

Сен тувылма мени, досым,
Етимдей йигерсиз эткен,
Шыдамага керек деген,
Пайдасы бар деп сендирген?

Ушпага йок канатларым,
Айкаспага акырлыгым...
Наьсип йолдан айыргасынъ,
Энди не деп айтаяксынъ?

ДУНЫЯ ДЕГЕНИНЪ – ДЕГЕРШИК

Сенимли яшавымнан
Кайгы орын алганда,
Яраларым коьринип,
Карувсызга калганда,
Куьншилерим куванып,
Шырайлары ашылып,
Аьлеметтей болдылар,
Яманлыкка тойдылар.

Тек билмей эди олар
Дегершик дуныядынъ
Арбасы толы кылмыска,
Шыккан оны пайламага.
Кимнинъ танъла шерети
Суьринмеге, куьймеге,
Яде наьсип коьрмеге,
Белгили тек Кудайга.

Рафис КОРБАН,
Татарстан

* * *

Кайдай ярасыклы куьн!
Деп суьйинип айтаман,
Эм де коькке карайман.
Куьн коьзи де куьледи,
Алтын нурын себеди.
Терезединь касында

Шешекейлер оьседи,
Таьтли ийис олардан
Баьрине де келеди.
Кайдай ярасыклы куьн!
Деп тагы да айтаман.

КУЬН КОЬЗИ

Кыр айванлар эм куслар,
Шешекейлер, тереклер,
Ер юзинде аьдемлер,
Баьримиз де куванып,
Досымыздай сагынып,

Куьн коьзи тувганына
Юбанып караймыз.
Куьнайлан да коьз айырмай,
Куьнге карап турады.
Кайсы якка ол кетсе,
Сонда басын бурады.

БАЬПИЙЛЕР ДЕ БИЗИ МЕН

Куьн коьзи ерди ягып,
Авады да кыздырып,
«Яз болсын, солай болсын!»
Дегендей ойга калып,
Иссиликти коьп берди.
Кене йылга ювыкта,
Салкын сувдан шыкпаймыз,

Ялдаймыз эм ойнаймыз.
Баьпийлер янынызда
Бизден коьрим алады.
Заман келди туьс шакка,
Кеттик биз ашамага.
Баьпийлер калды сувда,
Шомылмага, ойнамага.

ЭРИНШЕК

Куьн де толган ярыйка,
Турмага керек мага.
Ах сени, тагы да
Кетер эдим уйкыга!
Ама куьн нурлары да
Терезеден согады:
- Тур эриншек! Ер елек
Сени куьтип турады.
Туьнегуьн де бармадынъ,
Иссиликтен сен корктынъ.
Тазалайман оьзимди:

- Шелегим мен колымда,
Сол бир уьйкен тогайды,
Йыйнамага юргенде,
Шоькирлердинъ ишинде,
Аякларым йыртылып,
Калдым мен олтырып.
Кене досым аькетти.
Сиз оьрде, таза ерде,
Сизге шоькир не ыза.
Буьгуьн де барайым,
Ер елегин ашайым.
Келмеди деп айтпаслар.

ЛАНЪКАЛЫ ЕЛ БАЛАСЫ

Уйден шыгып уьлгирмей,
Куьн аьллерин де коьрмей,
Босагадан абытлап
Шыкканым да сол болды,
Кайдан да бир сызгырып
Ланъкалы ел ябысты.
Шашларымды уьпирди,
Аркамнан ийтеди.

Бир такыйка ишинде
Басымнан аягыма
Шанъды куйып, ел кашты,
«Куьв» мени деп ойлады.
Ол аз болса колымнан
Тартып алып тобымды,
Завкланып бек юырды,
Ланъкалы ел баласы.

ЮЛДУЗ,
Крым

ЯНЪЫ ЙЫЛ БАСЫ БОЛДЫ

Янъы йыл бизге конды,
Суьйинтти эм йылатты.
Янъы йыл басы болды,
Крымга кайтып келуьвдинъ.

Аявлы Ватан! Аьзиз ер!
Кайтип сеннен эректе,

Дертке толып юректе,
Яшаган оьзи билер.

Мине аьли биз Крымда,
Йыйылдык Янъы йылга.
Биринши кере косылып
Йыраймыз куванып.

БУЗЫЛМАСЫН АРКА СУЬЕК

Тав басында от яна,
Бизден айлак эректе,
Кишкей болып коьрине
Тоьмендеги аьдемге.
Ама ол от янында
Олтырган коьп ювыклар:
Беклер, бийлер эм ханлар,
Акылбалык агайлар.
Меним тетем де сонда,
Олар бир зат соьйлейлер,
Эситилмейди сеслер,
Тек мен де сол ызада.
Ят ерде коьп кайгыдан
Кайнап шыккан халкымыз,

Айырылмай дослыктан,
Тилден, аьдеттен, йырдан.
Ама уйге барганлай,
Боьлинди халк, шашылды.
Дослык, бирлик йойганлай,
Миллет маьне де тозды.
Тыпаклык – бизим дирек,
Бузылмасын арка суьек.
Боьлингенди яв талар,
Етим болып ол калар.
Аьне соны тав баста
Олтырганлар да айткан.
Татымлыкты йоймаска
Бизди олар шакырган.

ХЫДЫРЛЕЗ

Хыдырлы, хыдырлы –
Крым халктынъ байрамы!
Тавга минди, туьсти,
Тенъизге, шоьлге кетти
Табиат байрамы.

Хыдырлы, хыдырлы –
Ярасыклы, кувнаклы
Табиат байрамы!
Мутылса да тирилди,
Халкты оьзине йыйды.

УЫШЛИКЛЕР

Яз яртысы булытлы,
Куьн де болды маразлы,
Крымга авырув юкты.

Автобус шайкалады,
Аьдемлер шамланады,
Тенъиз де буьгуьн сувык.

Хатынлар язы келди,
Деген соьзлер бек дертли.
Бир айдан байрам битти.

Карайман, сен туьрлендинъ,
Хатынлар язын суьйдинъ,
Коьз алдаткыш, яньылма.

«Яз» деген станциядан
«Куьз» деген станцияга
Шешекейлер мен кеттим.

Танъ атканлай торгайлар
Ушпага аьзирлене.
Суьймей олар эринмеге.

Калай яшав Расейде,
Деп сорадым мен Крымнан?
Уьйге келгендей болдым...

Не уьшин Бахчирайга
Халк барады байрамга?
Хан яшавын коьрмеге...

Ятлавларды

Бийке Кулунчакова коьширген.

Олар иште сый, абырай казанчанлар

ЮРЕККЕ ЯКЫН БОЛГАН ЙОЛЫМ

Яхшылыкка мырат этип,

Калем алдым колыма...

Фазиль Абдулжалилов.

Кобан эм шоьл ногайлары арасында коьп шақырымлар бар болса да, бир биримизге коьнъилимиз ювык, бир себеп табылса, катнаспага шалысамыз.

Черкесск калада шыгатаган «Ногай давысы» газетада, сулыплы бас редактор Алтынай Атуовадынъ етекшилиги мен, билимли, яваплы журналистлер ислейдилер. Редакцияда дайым да куллык кайнайды, айлак та, газетада, неге десе газета тез-тез шыгады, ишине коьп материал да сыяды. Янъыдан янъысын язып турмага керек. Сога коьре журналист иси тыныш тувыл.

Алтынай Атуовадынъ Крымхан Добагова деген орынбасары бар. Бек тербиялы, коьп соьйлемейтаган йылы шырайлы хатын. «Байтеректинъ» окувшыларын Крымхан ман таныстырар уьшин, мен ога сораулар берип, явап алмага суьемен.

- Баьрисининъ де келеектеги уьйкен йолы бала шагыннан басланатаганы белгили. Не ерде оьскенинъди, кайтип мектебте оқыганынъды эскермеге боласынъма бизге?

- Меним тувган юртым – Эркин-Халк авылы. Кишкей Йилиншиктинъ онъ ягасында ерлескен. Онда меним балалыгым эм оқыган йылларым оьптилер. Мектебте оқыган заманым айлак та кызыклы болды. Бир орта класслардан алып биз туьрли секцияларда катнасатаган эдик. Солардынъ бириси – куршаклар кружогы. Пионервожатыйымыздынъ каьрлеви мен бармакларга кийилетаган куршаклар алынган эдилер. Эм биз, класстынъ кызлары, дерислерден сонъ сол кружокта катнаспага, куршаклар ман оьз рольлеримизди ойнамага асыгатаган эдик. Сондай куршаклар театры, биз биле турып, баскалай бир мектебте де йок эди. Эртегилер бойынша спектакльлер саламыз. Ййги аьзирленип уьлгирсек, конъысы авыллардынъ мектеблеринде, балалар бавында сол эртегилерди коьрсететаган эдик. Декорацияларды аьзирлевде де оьзимиз катнасамыз. Кайдай куванышлы, наьсипли боламыз спектакль салган куьн!

Оннан баскалай биз «Тимуровлар отрядынынъ» санында авылда ялгыз яшайтаган карт аьдемлерге ярдам этетаган эдик: уьйлерин ййямыз, сув аькелемиз, туькеннен керек затларды аламыз. Класс пан бирге зарница ойынларында катнасып, заманымыз калай озатаганын билмейтаган эдик. КИД (Клуб интернациональной дружбы) кружогында биз украина окувшылары ман досласып, хатлар яздык, олар бизге явап бередилер. Харьков областинде коьмилген бизим ердесимиз Али Салихович Карасовтынъ кабырына кайдай карау беретанлар акында билдиретаган эдилер.

Оннан баска болып район олимпиадаларында да мен ортакшылык этетаган эдим. Китаблер окумага да уьлгиремен. Солайлык пан, меним пионер,

комсомол туъзилислеринде катнаскан яшавым бек кызыклы, кайнавлы болып озганлар.

- Мектебте оқыганда кай бир оқытувшылар бизге артык ярап, эсимизде каладылар. Сенде болганма сондай эстелик?

- Мен мектебтен алып англис тилин суьетаган эдим. Оқытувшы да мага ярады, Кельдихан Мамешевна Керейтова эди аты. Биринши деристен ок англис тили айлак сейирли, аьлемет ярасык эм сыхырлы болып сезилди. Тилди суьйгенге де, уьйренмеге тыныш эди. Оннан сонъ, оқытувшымыз тек билим берип калмай, адабиятты, саниятты сыйламага уьйретеди. Эсимде, ол бизге классикалык сазды тынъламага, балет карамага, операга бармага маслагат береди. «Ишки дуниянъызды байытарсынъыз, яман йолга шыкпассыз ол заман», -- дегени эсимде калган.

- Мектебтен сонъ кайсы институтка йол алдынъ? Кайдай кеспиде мырадынъ бар эди?

- Орта мектебти мен «4» белгилерге кутылдым. Атам кишкейимнен алып мени юристке оқытпага мырады бар эди. Мен де сол ойда беркидим. Ама кагытларды институтка йибереек заманда эки йыллык стаж керек экени билинди. Олда аз болса, мен окувды биткен йыл атам (август айында) анъсыздан аргы дунияга кетип калды. Биз аьелде тек эки кыз эдик, синълим меннен 5 яска кишкей. Атамыз да йок болганга анам мени узакка йибермеге суьймеді. Онынъ тилеги мен Карачаевск каладагы пединститутка туьстим, ама оқытувшы болмага аьзир тувыл эдим. Институтты кутарганлай, куьевге шыгып, кедели болдым. Улымды оьстирер уьшин, Черкессктеги балалар бавында бир неше йыл иследим. Калайына да, бактым оьз яшавыма ие болмага йол шыгармай турды. Мага кайдай ис керегин, не затты юрегим суьетаганын анъламай, бос заманымда газета, журнал окийман, кай бир журналистлердинъ язганын бек яратаман, «Мен де соьйтип язсам экен», -- деп куьрсинемен. «Сенде язув исине талап йок!» -- деген душпан сесли ой йигеримди йыгып, ойларымды кери тартады. Бир куьн авылыма кетип, мектебке кирдим. «Сагындым школамды», - дедим мага сорав берген бир оқытувшыга. Мектебтинъ ишинде юргенде,

коьп затлар эсима туьсти, айлак та, кувыршак театры. «Элимиздинъ бир мектебинде болмаган балалар театрын биз бир пионервожатыйдынъ эм окувшы кызлардынъ коьмеги мен туьздик. Неше эртегилерди яттан уьйрендик, олардан спектакль эттик, кайдай наьсипли эдик балалар алдында ойнаганда! Менде яратувшылык исине талап болган, тек мен оны ярты йолда таслап кеткемен. Сонынъ уьшин де ызгы йылларда адаскан аьдемдей яшайтаганым, -- деп оьзиме айтаман. – Бир уьйкен янъылысты анълагандай, коьнъилим коьтерилди».

Мектебтен шыгып Йилиншикке карап юрдим. Сув алдынгыдай йигерли кепте агады, биревден де сорамайды. Эсима Джанбулат Туркменовтынъ ятлавы туьсип кетти:

**Арымастан, талмастан
Анъ шыгарып, агасынъ,
Куьмис туьсли Йилиншигим,
Сен яныма баасынъ**

**Йырлаш, сувым, сен йырлаш,
Сенде тувган баламан,
Толкынынъа карасам,
Бирден баска боламан!**

– деп мен де суыйинип уыйме кайттым. Редакцияга мен 1995 йыл келдим. Мени бас деп корректор этип алдылар, сынадылар исте. Ол замандагы бас редактор Мурадин Биюков мага айтканы бар: «Сенинъ йогары билиминъ бар, язып уйрен, журналистлер сырасына коьширермиз», -- деп. Басында мага материалды орысшадан ногайшага коьширмеге берип басладылар, сонъ калада озатаган амалламалардан репортажларды язып аькелмеге йибердилер. Ясы уйкен журналистлерден коьргениме уйренип, билмегенимди сорап, кенъесип турдым, соьйтип, журналистика дуныясынынъ «эсиклерин» аштым.

- Коьресинъме, журналист иси сенинъ шынты бактынъ болган, уйкен кенъ дуныяга кызыклы йол ашкан! Кайдай белгили аьдемлер мен йолыктынъ, кайдай командировкаларда болдынъ? Окувшылар арасында журналист кесписи мен кызыксынатаганлар аз тувыл. Сенинъ соьзлеринъди куванып тынълаяклар.

Редакцияда 30 йылга ювык аьрекетимде командировкалар, йолыгыслар коьп болдылар. «Уста язув -- ол окувшыдынъ юрегине етип билуьв», -- деп газеттинъ ветеранлары уйрететаган эдилер. Сога коьре де мен разылыгымды бу куьнлерде ясы уйкен ис досларыма билдиргим келеди. Олардынъ коьплери дуныядан кешкенлер (яткан ерлери ярык болсын деп айтаман).

2002-нши йыл газеттинъ редакциясын Санкт-Петербург каласынынъ университетин битирген яс журналист Алтынай Атуова басшылады. Ол коьп куьшин газетадынъ материал-техникалык базасын ийгилендируьвге, баспа амалынынъ иштелигин янъыртувга, кызыклы этуьвге салды.

Редакцияда ислеген аьр куьним -- ол кайдай да бир янъылык пан танысув, йогары коьнъил мен кеспидинъ сырларына уйренуьв болды.

Эсимде калган йолыгыслар -- ол кыралымыздынъ белгили аьдемлери мен: Россиядынъ муфтийи шейх Равиль Гайнутдин мен, политик Ирина Хакамада ман, йыравшы Лада Дэнс пен, «Ералаш» программасынынъ басшысы Борис Грачевский мен эм сондай коьп кызыклы аьдемлер ман танысув мага исимде карысларымды кенъ этпеге себеп болдылар.

-- Сен яваплы секретаръ де болгасынъ, ол кайдай ис экен? -- деп кызыксынаман.

Кырымхан йылы куьлемсирейди.

-- Мен газетадынъ макетин аьзирлеп, макалаларды, каьртлерди ерлестирип уйрендим.

Газетадынъ бетин, юзин келбаклав да айлак кызыклы эм оьнершили ис экенин коьрдим, язув куллыгы да мени дайым да коьнъиллендиретаган эди. Туьрли аьдемлер, туьрли бактылар -- аьр ким мен айкасув тап янъы китабти окыгандай.

-- Мен сени Казань калага барган деп эситкен эдим. Не зат себеп болган эди?

-- Казаньде «Многоликая Россия» деген Савлайроссиялык базласынынъ тамамларын согувга багысланган форумда катнасув болды. Мен кыралымыздынъ бурынгы эм ярасык Казань каласында болдым, онда биз, форумнынъ катнасувшылары, Казань Кремльди йокладык, Суьйимбийкединъ башнясын коьрдик, Кул-Шариф межигитине кирдик. Сонъ Волга йылгасы ман теплоходка минип, экскурсияга кеттик. Шаир Марина Цветаевадынъ музейин,

суьврети Иван Шишкиннинъ тувган ерин, Елабугада да уйкен сабантой болып турганын коьрген эдик.

Соьйтип, аьлемет сезимлерде толып кайттым. Мага «Ногай давысы» газета уьшин диплом тапшырдылар.

Журналистлик аьрекетимде эстеликли вакытлар коьп болдылар. 2018 йылда ямагатшылык Халк Фронты уйгынлаган «Дурыслык эм туьзлик» деген базласувдынъ санында Калининград калада болдым. Онда туьрли юртлардан СМИ эшлилери мен Россиядынъ Президенти Владимир Путин йолгысканда, журналист исининъ ямагатта орыны, халк маьселерин шегуьвде кайдай куьш болатаны акында белгиледи, залда йыйылган туьрли миллетли журналистлердинъ сорауларына яваплады. Сондай кызыклы, пайдалы форумлар, конференциялар бизге де куллыгымызды туьз ниет пен этпеге, билимди болмага ярдам береди.

2018 йылда «Россиядынъ журналистлер Союзына 100 йыл» деп аталган мерекели конференцияда бизим газетадан бас редактор Алтынай Атуова экевимиз катнастык. Йылы йолгыслар, хабарласувлар, ис сулыбы ман боьлисуьвлер коьнъилимизди коьтерди. Дурысында да, сондай амалламалар журналист исининъ маьнелигин, ямагатта орынын эм халкка этетаган пайдасын ашыклайды.

-- Кайдай кеспили аьдемлер сенинъ геройларынынъ? Олардынъ кайдай касиетлерин коьрсетпеге шалысасынынъ?

-- Меним макалаларымнынъ, очерклеримнинъ бас геройлары -- туьрли кеспилер бойынша ислеьтаган эм окыйтаган аьдемлер. Айтпага, окытувшылар, доктырлар, аьлимлер, ямагатшылык эм политика аьрекетшилери, аслык оьстируьвшилер, маданият куллыкшылары, Армия борышын толтырувшылар, спорт пан каьр шегетаган яслар, студентлер, мектеб окувшылары эм баскалар.

Эм кимнинъ акында язсам да, мен олардынъ тек каьрин коьрсетип калмай, ишки дуныяларын, аьдемшилик касиетлерин суьвретлемеге шалысаман.

-- Бизим элимизде аьруьв аьдетлер коьп. Солардынъ бириси, шалысып куллык эткенлерди сыйлап билуьв, разылык этуьв. Сенде де белгилер бар болар?

-- Мен де разыман элиме, республикама. 2003 йылда «Карашай-Шеркеш Республикасынынъ сыйлы журналисти» деген ат берилген, КЧР Басшысынынъ Разылык хаты ман, «Карашай-Шеркеш Республикасына – 100 йыл» деген мерекели медаль мен, КЧР Правительствосынынъ, Халк Йыйынынынъ Сый грамоталары ман, Россиядынъ журналистлер Союзынынъ Сый грамотасы ман, коьплеген Дипломлар ман савгалангаман.

-- Энди де бир соравам бар. Аьелинъ акында айтпага боласынъма?

-- Аьлимде улым Эльдар эм кызым Элина оьскенлер. Эки йиенимиз Эльмар эм Дарина – бизим уйкен куванышымыз, наьсибимиз. Келинимиз Марина да яныплы, алал, тап кызымдай болып яшайды.

Савлай дуныямызда ийгилик, тынышлык болганын сагынаман!

- Савбол, Кырымхан, сага да коьп яхшылыклар йорайман «Байтерек» журналдынъ окувшылары атыннан!

Хабарласувды юриткен Б.КУЛУНЧАКОВА.

ОЙЛАРЫМ МЕНИМ -- МЫРАДЫМ МЕНИМ

**Ойларым меним – мырадым меним,
Ушсынлар коьккө, кезсинлер ерди.
Халкымды суьйген уьйкен сезимди
Оьсиет этип аталар берди.**

Суюн КАПАЕВ

Бала шактагы ойындар, йырлар коьбисинше эсте каладылар. Олар коьп сезимлерге толып, баладынъ акылын, талабын тез оьстиредилер, савлыгын беркитедилер. Татым аьеллерде бу затка маьне бередилер, аьветининъ акылын сезип, куванадылар. Ондай аьлде оьсуьв – баладынъ наьсиби. Ол аьли де кишкей, коьп затларды билмейди, ама оьскенде ата-анага бек разы болып, оларды сыйлап соьйлееги белгили. Ата-анага Кудай берген борыш аьруьв толтырылганы аьне сол болады.

* * *

Эки йылдынъ артында мен Махачкалада, «Дагестанский аул» деген музейде озган «Меним кийгизимнинъ йылувы» деген выставкага шақырылган эдим. Алдатып не этейим, Мархаба Шалиева-Мусаурова деген суьврет ясаьшы хатынды билмеймен, танымайман. Коьп соравлар тувды басымда. Баргаман, музейдинъ иши толы ногайларга. Ер-ерде илинген шоьл табияты ман суьвретлер, бурынгы ногайлардынъ кийимлери, кийгизлери... Суьвретши хатын да бир аьлемет болып кийинген. Залдынъ бир тамына курткашык яркырап илингендей болады:

**Коьз алдымда курткашык,
Тоялмайман, карайман,
Эм туьслерин санайман,
Ети туьсли, ярасык!**

Соьйтип анъсыздан суьвретши Мархаба ман таныстым. Выставкадагы суьвретлерге коьре талаплы ногай кыз шынтысы ман да талаплы экен. Не уьшин мен оны алдын танымаганьма да явап табылды. Оьзек те, баьрин де билип болмайсынъ, эгер сен 250 шақырымда эрек туратаган болсанъ. Ама талаплыларды билмеге керекпиз, биз аз халк.

Мархаба Шалиева-Мусаурова 1963 йыл Ногай районнынъ Кумлы авылында тувады. Кумлы десе кумлы, кум тоьбелер арасында ерлескен. Келеекте суьвретши кыздынъ анасы библиотекада ислеген, алтыншы бала

тувган сонъ, озин аелине, балаларына багыслаган. Аталары Аджибатир ювыктагы совхозда шофер болып куллык эткен. Кеште аел кенъ тоърли, кийгизлер тоъселген орындыкта йыйылганда, атасы ман анасы бурынгы дестанларды йырлайтаган болганлар. Кызларынынъ бириси Мархаба суъврет ясамага столга янасып олтырады. Бу исти кызалак бек суъетаган эди. Арада бир анасы келип карайды, сонъ куллык коьп деп кетеди. Суъврет темалары коьз алдында: неше юзйыллар халк кулланган туърли оювлары ман кийгизлер, тетесининъ сырувлы капталы, онынъ эки де ягында куъмис тоъстиймелер, белинде туъймеленетаган куъмис кусак, тетейдинъ кулагында конъыравлы куъмис кулакшынлар, колында уйкен каслы юзиклер. Анасы сол ара кырдагы ошактан, эки таба ишинде пискен, катламады аькеледи, калемпери кокыган, бурышы-тузы татыган, каймак катылган, исси боъртенке ногой шайды шоргадан аякларга куяды.

Атаклы ногой язувшы Суюн Капаев солай да суъйип язган соьзлер.

Уый алатлардан баскалай, Мархаба йылы язлыктан алып шоьл табияты ман да коьрисетаган эди. Бирин неше кыз бан кыдырып шыгадаылар, ойнайдылар, йырлайдылар, буларга куванып ясыл оьлен арасыннан кызыл майталканлар, ак шобанлар (ромашкалар), коькшешекейлер карайдылар. Язда болса маьметекеди, ынжы шешекейди, ийтбурынды коьрмеге болаяк эди. Маьметекеден тура халк авызлама соьзлери де бар:

**Маьм, маьм, маьметеке,
Как, кок, кокатеке,
Уйди айланып кашкан теке,
Кумлы тоьске шыккан теке.**

Сондай байлык тоьгеректе болганда, манълайына салынган талабы оьрленмей калаякпа? Кызалак оьзи де келеектеги кесписин эрте анълаган эди. Бу да наьсип балага, заман йоймаяк. 8 классты биткенлей ок, М.Джемал атлы яратувшылык училищеге Мархаба йол алады. Ол йылларда билим Уйде яркын талаплары ман А.Мароковская, Г.Пшеницына, А.Ходжаев, К.Юнисилау ислеятаган эдилер. К.Юнисилау Мархабадынъ боьлигинде етекши эди.

1984 йыл яс кыз училищеди окып кутарады. Ол йылларда Ногой районда маданият яшавы кайнай эди. Адабият, саният, театр -- баъри де оьз талапчыларын алдыга шыгарады. Бирев йырлайды, бирев бийийди, бирев анъ косады, бирев ятлав язады, бирев суъврет ясайды, бирев халк театрында ойнайды. Сол замандагы яслардынъ ортасында талапчы яс суъвретши, этнограф, хореограф Сраждин Батыров коьрине эди.

Сраждин ол заман «Айланай» ансамбльди туъзуьв уьстинде токтамай ислейди. Куллык коьп эди. Биов кийимлерин пишип, коллары ман йоьрмеп Батыров оларды тикпеге йибереди, сонъ тагы да бийимеге керек кызларды сайгастырып карайды. Мархабады ол коьргенлей ок алган эди. Сол йылларды кыз яшавында энъ яркын эм мутылмас йыллар деп саклаган. Сраждин Батыров

ога кайсы яктан да йол коьрсетуьшы эм коьрим болатан оьктуьшыга айланды.

Мархабага Сраждиннинь суьвретлери де ярайтаган эди. Булай карасань ногой халктынь бек танымлы яшавы. Авыл ерде 50-нши йылларда соьйтип яшаганлар: кара кербиштен салынган камыс тоьбели уйлер, тамлар акланган, уьй алдында язда кулланылатан пеш. Забор деген зат йок. Авылчаслар бир бирине не заманда да кирмеге болаяклар. Уьй табанына тирелип уныклары ман тетейлер олтырганлар. Баьринде де паракатлык сезиледи. Халк аьли де бек ярлы, ама аьдемлердинь сол себептен ызаланганы коьринмейди. Не зат коьрсетпеге суьйген Сраждин сосы суьвретлерде? Оьзек те, Батыров себебин биледи. Бу аьдемлер (уьйкенлер) соьгьстынь азабын шеккенлер, ашлыктан да оьткенлер, сыйырлары ман доьрт буькленип каты ерди сабан ман айдаганлар, кай бирлери кеделерин де, куевлерин де соьгьста йойганлар. Сога коьре буьгуьнги яшавлары енйил болып сезиледи.

Сраждийиннен сонь саниятка келген ногой суьвретшилер устадан коьп затка уьйренгенлер. Мархаба да оннан коьрим алган. Болса да кыздынь исинде баскалык коьп. Онынь суьвретлери табият пан байланыслы, суьйикли Ногой шоьл, онынь ийиси, туьрли туьслери, паракатлыгы, айванлары, табият беретанган емислери, шешекейлери... Халкынынь эки элде иелик суьрген кызларын: Казань ханшасы Суьйимбийкеди, Крым ханшасы Нурсолтанды оьктем сезимлери мен ясаган.

Мархаба Шалиева-Мусаурова коьп йыллардан бери, олай демек, 1986 йылдан алып Сраждин Батыров атлы саният мектебинде дерислер юритеди. Ол яратувшылык истинь сулыбын, дерислерди юритуьв педагогикасын колына алганда, оны ман косылып окувшы балалары да оьстилер, йигерли кепте туьрли ярысларда катнастылар. Мархабады саният мектебинде куватлы, арув-талувды билмейтаган куллыкшы деп санайдылар. Колындагы исине бек яваплы болганга да, онынь дерислерин балалар тасламайдылар, кене де республикалы, регионлы ярыслардан енйип кайтадылар. Ногой районда да яратувшылык ислер коьп, эрек юрмейдилер. Мархаба Аджибатыровна йогары категориялы педагог. 2021 йыл «Учитель будущего» деген курсларды оьткен.

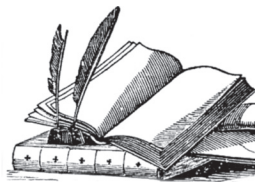
Окувшылары арасыннан да бир неше мысалларды келтирмеге боламыз. Мысалы, 2017 йыл Элина Мансурова (14 ясында эди) Савлайроссиялык базласта оьз коллары ман ясаган затларды коьрсеткен, Казань калада «Алтын лауреат» атлы болган. 2018 йыл окувшылары Оразова Айза (16 яс) бронзалы лауреат деген ат, Мурзагишиева Мадина, Кельдасова Суьнбийке дипломлар алып кайттылар. Олар «Элин саклавышы аьскершилер балалардынь коьзлери мен» деген Савлайроссиялык ярыста болган эдилер. Мысаллар бек коьп.

Мундай аьруьв коьримлерди, еньюьвлерди айтпага боламыз: 2021 йыл Картакаева Айгуль (10 ясында) «Саниятта тувган еримди мактайман» деген Республикалык базласта еньюьвши, 2022 йыл Савлайроссиялык яратувшылык «Зимняя сказка» деп аталган ярыста Караева Меседу (11 ясында) еньюьвши, Ахмедов Ислам призер болдылар. Оларды ярыска аьзирлеген уьшин оьктуьшы Шалиевага Разылык хат бердилер.

Мархаба Аджибатыровна окувшыларын тек суьврет ясавдынъ техникасына уьйретип калмай, балалардынъ ишки дуньясын байытувга да куьш салады. Солай ок окутувшы Дагыстандагы яратувшылык ислерге де маьне береди. Айтпага, калша согув, ювелир исин этуьв, кийгизлер басув, оьрнеклер тигуьв.

Республикадынъ, районнынъ ямагат яшавында, байрамларында, ярысларында Шалиева М.А. дайым да ортакласады. Солай ок суьвретши мастер яратувшылык исине де маьне береди. 2019 йыл Мархаба Терекли-Мектебтинъ маданият Уьйинде оьзи ясаган суьвретлерин коьрсетуьвге шыгарды. 2021 йыл май айында Кизляр калада Багратион атлы тарихли-краевед музейде де Шалиевадынъ выставкасы озгарылды. Солай ок Махачкалада «Дагестанский аул» деген этнографиялы комплексте де суьвретлери, кийгизлери, костюмлары коьрсетилдилер.

Аьли де Мархаба Аджибатыровнадынъ планлары коьп. Кайратлы, талаплы суьвретшиге, билимли белсен окутувшыга коьп уьстинликлер йорамага суьземиз, выставкаларынынъ йоллары баска калаларга да етсин!

Ногайлардың бурнын байрамлары

САБАНТОЙ

Былтыр, 2024 йыл, сарытамыз айының 24-25-нши куьнлеринде (август айы) дуныадың туьрли кыралларында яшайтаган ногай миллетли элшилерининь катнасувы ман Турцияда Савлайногайлык Сабантой озгарылды. Онда Россиядан, Турциядан, Германиядан, Венгриядан, Норвегиядан, Голландиядан, Австриядан, Румыниядан ногайлар катнасканлар.

Суюн Капаевтинь соьзлерине язылган йырда булай деп айтылады: «Сабантой - ата-анадан калган той, тойлардың ишинде алды йолды ялган той» деп. Оны тек кобан ногайларында тувыл, баска ерлерде яшайтаган бавырдастарымыз да суьйип озгарадылар.

Россиядан Сабантойда оьнершиликлери мен белгили Карашай-Шеркеш Республикасының Ногай районыннан шаир, йыршы Зухра Булгарова, Черкесск каладан суьврети, скульптор Кошали Зарманбетов, КЧР-дың промышленность, энергетика эм транспорт Министерствосыннан Азамат Джагапиров, КЧР-дың сатув-алув тармагының Управлениесиннен Азнаур Керейтов, Дагыстан ногайларынан йыравшылар Фатима Нурлыбаева, Мурзахан Джумандыков, Абудин Нурлыбаев, Минвод каладан сазшы эм йыршы Ислам Сатыров, Москвадың «Ногайская община» деген регионлык ямагат куьплесиннен Болат Елманбетов, Ставрополь крайының ногайларының

ФНКА бирлигининъ етекшиси Зейнадин Шандиев оьзининъ йолдаслары ман, солай ок шешен ногайларынынъ элшилери катнасканлар.

Уйкен Сабантой байрамы туьрк ногайларынынъ «Бирлик» уйгынлавынынъ етекшиси (туьрк тилинде башканы) Оьмер Актуьрктинъ басшылык этуьви мен эм онынъ коьмекшилерининъ белсенли ислеви мен оьткен. Сабантой байрамы айлак эстекликли болып, коьплеген аьдемлердинъ катнасувы ман озгарылган эди. Тыс кыраллардан келген ногайлардан баска, Сабантойга Турциядынъ оьзининъ 44 авылларыннан да элшилер йыйылганлар. Коьз каравга белгили болып, байрамда аз дегенде 3-4 мынъ аьдемлер ортакшылык эткенлер.

Ногай авыллар ман танысув

Сабантойга тыс кыраллардан келген канаклар Анкарадынъ конак уйинде ерлескен сонъ, онъайлы уйкен автобуслар ман ногай авыллары Шекер, Каракура эм Акинге йол алдылар. Бу юртлар Анкарадынъ янында эди. Сонъ Конья кала туьзилисининъ Кырккуйы, Мандыра, Коьстенгил, Сейитахметли деген авылларына да еткен эдилер. Конаклар ерли туьрк ногайлардынъ яшав аьллерин коьрмеге, ана тилинде хабарласпага амал таптылар.

Кырккуйы авылында той

Конаклардынъ ногай авылларда сеперликте болувлары, Кырккуйы авылындагы той ман рас келди. Сол ийгиликке олар шакырув алдылар. Бу юртта алдын кырк куйы болганын анылаттылар. Авылды 1958 йыл куралган уйкен мешит ярасыклайды.

Ийгилик бир-бириннен узак болмай яшайтаган ярасык ногай яс аьдемнинъ – Фатихтинъ эм Зубайдадынъ уйленуувлерине багысланган эди. Эки уйде де конакларды куваныш пан хош коьрип йолыктылар, сыйладылар. Яс аьдемлерге халк авызлама яратувшылыгына негизленген, тилимиздинъ ярасыклыгын, байлыгын коьрсеткен шебер соьзлер мен Зухрадынъ айткан сагынувлары боьтен де ярадылар. Тойга йыйылганларга йыр ман сагынувларын Фатима Нурлыбаева этти. А эр яслар домбыра согувлары ман уй иелерин суьйинттилер.

Конакка келгенлер бос коллары ман келмейтаган аьдетке ызлап, яс аьелге туьрк ногайларынан эм кобан ногайларынан эстеликли савгалар бердилер. Зухра келинге ногай халкынынъ мойынга салынатаган бурынгы ярасыклы аьшуувкесин кийдирди. Тойдан сонъ конакларды Акин авыл администрациясынынъ басшысы конак уйде йолыкты. Мунда да кызыклы айкасувлар болдылар.

Каракура авылында конакларды авыл басшысы Юсуф эм туьрк ногайларынынъ «Бирлик» кепленуувининъ агзалары йолыктылар эм йылы хошладылар. Яваплы соьзлерин Зухра Булгарова да айтты. Хошлав соьзинде ол уйкен халк болганымызды, ама ян-якка шашырап, яшап калганымызды белгилей келип, санымыздынъ оьскенин, сосындай йолыгыслар йыйы

болганын сагынды. Халкынынъ элшилерине аьжиликке барганда эситкен ярасык дувада айтылган тилеклерди окып эситтирди. Конакларды авыл яшавшылары майда писирилген исси боьреклер мен, шай ман йолыктылар.

Авылдынъ яшавшыларынынъ билдирувлерине коьре, Каракура – ол Уьйкен Кура деген маьнеди юргистеди. Ставрополь ерлериннен Кура сувынынъ ягасында яшайтаган ногайлар эрте заманларда Турцияга коьшкенлеринде, сувдынъ аты ман яшарлык ерлерин атамага суьйгенлер.

Дослык концертинде

Сабантойдынъ яркын кесегининъ бириси -- ол концерт программасы эди. Турцияга конаклардынъ келувлерининъ биринши куьнлерининъ кешки ваькытында уьйкен Анкара каласынынъ Учхисар районында дослык концерти озды. Амалламадынъ катнасувшыларын Анкарадынъ эм Учхисар районынынъ етекшилері хошладылар эм ийгиликлер сагындылар.

Зухра Булгаровадынъ белгилевинше, Россиядан келген ногайлар концертте коьрсетпеге аьзирлеген программаларында халкымызды даньклаган, миллет оьктемлигин коьтерген, бай тарихин коьрсеткен йырларды, ятлавларды киргисткенлер. Айпага, «Мен ногайдынъ баласы», «Коьтер халкты», «Тувра айтылады ногайда», «Ногай шай», «Ойна домбыра», «Тувган эл» эм баска йырлар заньырадылар. Концертте конаклардан сонъ Анкарадынъ туьрк ансамблининъ йырлары эм биювлери халкты разыландырды. Кол согувлар, йыравшыларга берилген коьп шешекейлер конакларды эм ерли артистлерди бек кувандырган эди.

Сабантой куьни

Конаклардынъ Турцияга келуьвлерининъ экинши куьнинде уйкен Сабантой байрамы озды. Оны озгарув уьшин Мандыра деген ногай авылынынъ янында уйкен майдан сайланган эди. Сол майданда сахна, терме, сатув-алув палаткалар, китаблер, суьвретлер выставкалары ярастырылган эдилер. Аьр авыл оьз каралдысын ярастырган эди, оларда бурынгы халк каьрлерин, савыт-сабасын, уй ярастырув затларын коьрмеге болды. Конаклар куьн бойында тегин плов пан, исси кувырылган боьреклер мен, шай ман эм баска ас-сув ман сыйланып турдылар. Сабантойдынъ барысында концерт номерлери халк ойынлары ман, сынаслар ман авысып бардылар. Оларда аьр суьйген аьдем катнаспага эп тапты. Мунда яйдан ок атув, ат уьстинде куьрес-авдарыс, карбызды кылыш пан ярув сынаслары оздылар. Концерт программады Россия ногайлары эм Турциядынъ артистлери юриттилер. Сабантойдынъ белсенли катнасувшылары уйгынлавышылардан Сый грамоталар, разылык белгилерин алдылар. Булайына да, танысувлар, биовлер, йырлар йыйылган аьдемлердинъ коьнъиллерин оьр эттилер. Кызыклы амаллама кешединъ 9-10 саьатлерине дейим созылды, халк оннан ызына дейим кайтпай турды.

Турцияда яшайтаган бавырдастарымыз бан коьрисуьв

Узак йыллардынъ бойында туьрк ногайы Сами Полат пан аьел туьзип яшайтаган Лиза Аксиева Сабантойга ян косагы ман келген эди. Олар Анкарада яшайдылар эм ногайлар ман байланыслы бир амалламады да калдырмаска шалысадылар. «Оьзимди уйге барып келгендей этип сездим», - деди Лиза.

Терекли-Мектебтен Фарида Тангаева Москвада окыганы эм онда атом-энергетика тармагында кеспили уста туьрк ясы ман танысып, куевеге шыкканы акында хабарлады. Фарида врач, Турцияда оьз дипломын беркитип, куллык этеди. Олар туьрк, ногай, араб, англис тиллерин билетаганларын айтты. «Эректе турсак та, янымыз сизи мен бирге», - дейди Фарида.

Турцияда яшайтаган, туьрк оькиметинде де атын айттырган, сый-оьрмет тапкан бавырдастарымыз Асау Султанбеков Анкарага бир себеплерден келе алмай, бек оькинишли болды. Ама ол Стамбулдынъ аэропортында юртымыздынъ элшилери мен аманласпага амал тапты, бек куванды.

Оьнершилик выставкасы

Маданият программасынынъ калыбында концерт озган ерде, КЧР-дынъ сыйлы суьвретшиси эм скульпторы Кошали Зарманбетовтынъ выставкасы уйгынланды. Выставкадынъ ашылувында Анкара каладынъ Бас етекшиси катнасты. Эки куьннинъ бойында выставкады юзлеген аьдемлер йоклады. Кошали Зарманбетов эм Сраждин Батыров дуныядынъ баьри ногайлары макуллаган белгили «Коьрк боьри» байрагынынъ авторлары боладылар. «Коьрк боьри» Турциядынъ ногайларына 90-ншы йылларда келген эм уйкен сый ман пайдаланады.

Сабантойдың уйғынлаушылары Кошали Зарманбетовты Сый грамота ман эм Разылык пан савгаладылар. Онын ислерининь выставкасы коышпели экспозиция кебинде Турцияда калдырылган.

* * *

Мине кайтип эскереди озининь яратушылык йолынынь басын Кошали Зарманбетов: «Мен Сраждин Батыровка биринши скульптор болмага суемен дегенде, ол булай явап берди: «Кайсы исте де халк арасында биринши болып йол алув -- бек яваплы куллык, айлак та, яратушылык исте. Казахларда, каракалпакларда, башкирлерде скульпторлар коыпте бар, а ногайларда бирев де йок», - дейди Сраждин кайгырып.

Ол йылларда дертли болувга себеплер коып эди. Халкымыздың тарихи акында китаблер йок, ногайлардың талаплы ясларына Махачкала маыне бермейди, район етекшилери де бу сорауды керек ерде коытермегенлер. Аыне сосындай аылде мен, мектебти алы де битирмеген кедде, скульптор боламан деп ниетлеймен. Болса да меним маслагатшыларым, агам Кошманбет эм суыврети Сраждин Батыров бас деп толы академиялы билим алмага, сол ниет пен Ленинградка кетпеге керегин анылаттылар. Мектебти биткенлей, мен Ленинградтынь яратушылык училищесин оқып кутардым. Сонь Мухин атлы Ленинградтынь йогары художестволы училищесине туыстим. Эм ислеп, эм оқып яшаганга, озбек те, бек авыр болды. Ама бир де оыкинмедим. Шынтылай да, терень эм толы академиялы билим алдым».

Айтып озайык, Кошали Зарманбетов Черкесск каладагы Сырт Кавказ оыкмет технология академиясынынь дизайн эм саният факультетинде ислейди. Онда ога яратушылык ислер бойынша дерис юритпеге деп кень механ берилген.

* * *

Эки-уыш куыннинь бойында ногай элшилерининь айкасувлары дослыклы авады туыздилер, разылыкка, кардаш сезимлерге толы болдылар. Мине не деп айтады Болат Йолманбетов: «Юрегим куванышка толды. Сосы уйкен исти басшылаган, бек талаплы уйғынлаган Омерге бас деп исси разылыгымды билдиремен. Йолдаслары да эткен исти ашык юреклери мен этилер. Анкара каладынь, савлай Округтынь басшылары да Сабантой байрамын, узактан келген конакларын, озлерининь туырк ногайларын колтыклап, сыйлык коырсеттилер».

Омер Актуырктен журналист байрам акында сораганда, ол булай деп айткан: «Куллык бек коып алы де. Тилди, маданиятымызды уыйретуы, уйкен тарихимиздинь бар болуын билдируы. Куышимиз болганша сол куллыкты этеекпиз. Биз бир ногаймыз. Бир казаннан шыкканмыз. 3-4 мынь адемди йыйып, ногай халк экенимизди коырсеттик».

Сабантой байрамнынь хабарын Черкесск калада шыгатаган «Ногай давысы» газетадан алганмыз.

**Черкесск калада шыгатаган “Ногай давысы”
газетадынь белгили журналисти Крымхан Добагова.**

Газетадынь ис коллективни.

**“Карашай - Шеркеш Республикасына - 100 йыл” деген
мерекели медаль мен савгаланган сонъ. Крымхан Добагова
солдан онъга етинниш болады.**

**Белгилі ногай сүзүретиш
Мархаба Шалиева-Мусаурова**